

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԱԲԱՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎ

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Թիվ 2(52)
2011 թ.

Գլխավոր խմբագիր՝
Լևոն Օհանյան

Խմբագրական խորհուրդ

Սամվել Դիլբանդյան -

գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Դավիթ Մելքոնյան -

պատասխանատու քարտուղար

Գևորգ Դանիելյան

Գագիկ Համբարձումյան

Արթուր Վաղարշյան

Սերգեյ Առաքելյան

Վիգեն Քոչարյան

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀՀ իրավաբանների միություն

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025 Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1, ԵՊՀ

իրավաբանական ֆակուլտետ:

Ֆեռ. 55-77-92

*Խմբագրությունը կարող է
հրապարակել նյութեր՝ համամիտ
չլինելով հեղինակների
տեսակետներին:*

*10 համակարգչային էջից ավելի
չպատվիրված նյութերը չեն
ընդունվում:*

e-mail: petutyun.irav@gmail.com

Դասիչ՝ 77771

Տպագրական 7 մամուլ

Գրանցման թիվը՝ 798

Տպաքանակը՝ 500

Գինը՝ պայմանագրային

Հանձնված է շարվածքի

1.07.2011

Հանձնված է տպագրության

14.07.2011

СОЮЗ ЮРИСТОВ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

**ГОСУДАРСТВО
И
ПРАВО**

Номер 2 (52)
2011 г.

Главный редактор:
Левон Оганян

Учредитель и издатель:
Союз Юристов РА

Редакционный совет

Самвел Дилбандян -
зам. главного редактора
Давид Мелконян -
ответственный секретарь

Геворг Даниелян
Гагик Амбарцумян
Артур Вагаршян
Сергей Аракелян
Виген Кочарян

Адрес редакции:
РА, 0025 Ереван,
ул. Алека Манукяна 1,
юридический факультет ЕГУ.
Тел.: 55-77-92
e-mail: petutyun.irav@gmail.com

8 усл. печ. л.
Тираж: 500
Сдано в набор 1.07.2011
Подписано к печати 14.07.2011

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Քննարկման մասին4

Արա Գաբուզյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂ
ՕՐԵՆՍՐԳՐՔԻ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ9

Դավիթ Ավետիսյան

ՆՈՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍՐԳՐՔԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԳԻՏԱԿՑՎԱԾ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ.....18

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Աննա Վարդապետյան

ՄԱՐԴՈՒ ՕՐԳԱՆՆԵՐԻ ԵՎ (ԿԱՄ) ՀՅՈՒՄԱԿԱԾՔՆԵՐԻ ՓՈԽՊԱՏՎԱՍՏՄԱՆԸ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ
ԱՌԱՆՁԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ.....28

Քրիստինե Արսենյան

ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՆԻՑ ԿԱՄ ՊԱՏԺԻՑ ԱԶՏՆԵԼՈՒ ՎԱՂԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ.....38

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Արթուր Ղամբարյան

ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՑՈՂԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱԿԱԿԱՆ
ՀԻՄՔԵՐԸ.....49

Սերգեյ Մարաբյան

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՅՑԸ ԴԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ60

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սերգեյ Մեղրյան

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՊԱՑՈՒՑՄԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ.....72

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Аида Искоян

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ПРАВОВЫХ НОРМ КАК НЕОБХОДИМАЯ ПРЕДПОСЫЛКА
ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА.....86

Հեղինե Հախվերդյան

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԵՆԱՆԻՋՄՈՒՄ93

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Լիպարիտ Դրմեյան

ՖՐԱՆՀԱՅՁԻՆԳԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՁԵՎԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ.....100

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Эдгар Хачатрян

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛНОМОЧИЙ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН В ОБЛАСТИ ПООЩРЕНИЯ ДЕМОКРАТИИ.....108

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍԵԼ

Դավիթ Մելքոնյան

Ս. Ա. ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆԻ «ԱՆՁԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.....123

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

**ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԱԳՐՔԻ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿՆ
ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ
ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ**

Մասնակիցներ

Ղազինյան Գագիկ - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Գաբուզյան Արա - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Առաքելյան Սերգեյ - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Մարգարյան Աննա - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Սիմոնյան Տիգրան - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Մեղրյան Սերգեյ - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Մելիքյան Ռուբեն – ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ, ՀՀ վճռաբեկ դատարան
 Վարդապետյան Աննա - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ, ՀՀ վճռաբեկ դատարան
 Մնացականյան Անդրանիկ - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Մանուկյան Անդրանիկ - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Հովհաննիսյան Արման - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ
 Հարությունյան Գագիկ – ՀՀ սահմանադրական դատարան
 Նահապետյան Կորյուն – ՀՀ ԱԺ պատգամավոր
 Սիմոնյան Արա– ՀՀ ԱԺ պատգամավոր
 Ավետիսյան Դավիթ – ՀՀ վճռաբեկ դատարան
 Համբարձումյան Գագիկ – ՀՀ քննչական գլխավոր վարչություն
 Պետրոսյան Թաթուլ – ՀՀ քննչական գլխավոր վարչություն
 Առուստամյան Նիկոլայ – ՀՀ արդարադատության նախարարություն
 Սարգսյան Հայկ- ՀՀ արդարադատության նախարարություն
 Սարգսյան Հրաչ – ՀՀ դատավորների միություն
 Մարաբյան Սերգեյ – ՀՀ դատական դեպարտամենտ
 Ավետիսյան Սերժիկ - ՀՀ վերաքննիչ դատարան
 Հարությունյան Արմեն - ՀՀ ՊՆ քննչական ծառայություն
 Մարգարյան Ալբերտ - ՀՀ զինվորական դատախազություն
 Հարությունյան Արտակ – ՀՀ զինվորական դատախազություն
 Ավետիսյան Տիգրան – ՀՀ զինվորական դատախազություն
 Մարտիրոսյան Միսակ – ՀՀ ոստիկանության ակադեմիա
 Մելիքսեթյան Արմինե - ՀՀ ոստիկանության ակադեմիա
 Խաչատուրյան Դավիթ - ԱՄՆ դեսպանատուն
 Սիլվանյան Մարիա - ԵԱՀԿ Երևանյան գրասենյակ

2 011 թ. հունիսի 22-ին ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի, ՀՀ իրավաբանների միության և սահմանադրական իրավունքի կենտրոնի նախաձեռնությամբ, ՀՀ արդարադատության նախարարության հովանու ներքո ԵՊՀ Պալատների

անվան դահլիճում տեղի ունեցավ գիտագործնական քննարկում՝ նվիրված քրեական օրենսգրքի արդի վիճակին և զարգացման հեռանկարներին: Քննարկմանը մասնակցում էին ինչպես իրավաբան գիտնականներ, այնպես էլ ՀՀ արդարադա-

տության նախարարության, ոստիկանության, ռազմական ոստիկանության, դատախազության, դատական դեպարտամենտի ներկայացուցիչներ, դատավորներ, ԱԺ պատգամավորներ, միջազգային կառույցների ներկայացուցիչներ, ասպիրանտներ, ուսանողներ:

Բացման խոսքով հանդես եկավ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի դեկան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ **Գագիկ Ղազինյանը**, որը ներկայացրեց թեմայի կարևորությունը և քննարկման մասնակիցներին առաջարկեց անդրադառնալ թե՛ տեսական, թե՛ պրակտիկ նշանակության այն հիմնախնդիրներին, որոնք ի հայտ են գալիս ՀՀ քրեական օրենսգրքի կիրառման ընթացքում:

ՀՀ ներկայիս քրեական օրենսգրքի թերությունները և բացերը ներկայացնող զեկույցով հանդես եկավ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի վարիչ ի.գ.դ. **Արա Գաբուլյանը**: Վերջինս իր ելույթում նշեց, որ գործող քրեական օրենսգրքը, փաստորեն, տարբեր երկրների քրեական օրենսգրքերի անհաջող հավաքածու է և զուրկ է հստակ հայեցակարգից, ինչն էլ խոչընդոտում է դրա արդյունավետ կիրառմանը: ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում առկա են հայեցակարգային թերություններ, անտեսված է կրիմինալոգիական իրականությունը: Բացի այդ՝ օրենսգրքում առկա են լեզվական թերություններ, տրամաբանական հակասություններ, միջազգային վավերացված պայմանագրերի հետ անհամապատասխանություններ, որոնք հնարավորություն չեն ընձեռում ապահովելու արդարացի քրեական արդարադատություն: Խնդիրների հրատապությունն ակնառու է հատկապես պատիժների համակարգի, պատժի նշանակման և դրանից ազատման ինստիտուտների կիրառման առնչությամբ: Իսկ քրեական օրենսգրքում անընդհատ կատարվող, հաճախ իրարամերձ փոփոխությունները ստեղծում են խառնաշփոթ թե տեսաբանների, թե պրակտիկ աշխատողների

համար: Միաժամանակ, չափազանց կարևոր է տուժողի դերի մեծացումը քրեական արդարադատությունը իրականացնելիս, այդ թվում՝ հանցավորին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու գործընթացում: Ձեկույցի վերջում նշվեցին այն ուղղությունները և հայեցակարգային դրույթները, որոնք պետք է դրվեն նոր քրեական օրենսգրքի ստեղծման հիմքում:

Ձեկույցը ներկայացնելուց հետո զեկույցողին ուղղվեցին մի շարք հարցեր, որոնք հիմնականում հանգում էին հետևյալին. 1. արդյոք ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքը պե՞տք է փոփոխվի ամբողջապես, թե՞ այն հնարավոր է շտկել փոփոխությունների միջոցով, 2. արդյո՞ք տուժողի իրավունքների նկատմամբ ուշադրությունը չարաշահումների տեղիք չի տա, 3. արդյո՞ք ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում ներկայացված պատիժները խիստ չեն, 4. արդյո՞ք առկա է ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի հայեցակարգ, նախագծի մակետ, որոնց շուրջ կարող է շարունակվել աշխատանքները, 5. այն հայեցակարգը, որը առաջ է քաշվում զեկույցողի կողմից, արդյո՞ք ճանաչում և տարածում ունի գիտական շրջանում, 6 արդյո՞ք անձի հայեցակարգը կապահովի ՀՀ-ում քրեական օրենսգրքի կիրառման արդյունավետությունը և չի լինի արհեստականորեն նորմուծված:

Պատասխանելով առաջադրված հարցերին՝ Ա. Գաբուլյանը նշեց, որ, իր կարծիքով, ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքը հիմնարար փոփոխման կարիք ունի, և նման վիճակը հնարավոր չէ շտկել առանձին փոփոխությունների միջոցով: Գործող քրեական օրենսգրքում բացակայում է միասնական հայեցակարգը, ուստի պետք է ընդունել նոր քրեական օրենսգրք, և առանձին փոփոխությունները հայեցակարգ ձևավորելու հնարավորություն չեն տա: Ինչ վերաբերում է տուժողների դերի մեծացմանը, ապա խոսքը վերաբերում է ոչ թե վերջինիս իրավունքների ուռճացմանը, այլ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում վերջինիս դերի հստակ կանոնակարգմանը: Միաժա-

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

մանակ, վերանայման կարիք ունեն նաև պատիժները, քանի որ հաճախ անհեթեթ վիճակ է ստեղծվում դրանց կիրառման կապակցությամբ: Ինչ վերաբերում է քրեական օրենսգրքի նախագծի մակետին կամ հայեցակարգին, ապա այն դեռևս առկա չէ, բայց հայեցակարգային դրույթները ներկայացված են իր զեկույցում: Պատասխանելով իր զեկույցում առաջ քաշված հայեցակարգի վերաբերյալ հարցերին՝ Ա. Գաբուլայանը նշեց, որ քրեական իրավունքում ճանաչում են գտել երկու հայեցակարգեր՝ արարքի և անձի հայեցակարգերը: Օրինակ՝ ՌԴ քրեական օրենսգրքը ընդունել է արարքի հայեցակարգը, մինչդեռ Շվեյցարիայի, Գերմանիայի քրեական օրենսգրքերը հիմնված են անձի հայեցակարգի վրա: Վերջինս առավել հիմնավոր է թվում, քանի որ հնարավորություն է տալիս ապահովելու պատժի անհատականացումը, արդարությունը: Ընդ որում, ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքը հիմնված էր անձի հայեցակարգի վրա, և միայն 2003 թ. քրեական օրենսգրքով անցում կատարվեց արարքի հայեցակարգին: Հետևաբար, անձի հայեցակարգը Հայաստանում առավել արդյունավետ կիրառություն է ունեցել, քան արարքի հայեցակարգը:

Ձեկուցողին հարց տրվեց նաև, թե արդյոք ճիշտ չէր լինի ստեղծել միասնական աշխատանքային խումբ, որը կաշխատեր ոչ միայն ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի, այլև վարչական իարավախախտումների նոր օրենսգրքի ստեղծման ուղղությամբ: Բանն այն է, որ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ և քրեական օրենսգրքերը հաճախ կոլիզիաների մեջ են հայտնվում, և դրանից խուսափելու համար գուցե ճիշտ կլիներ միասնական աշխատանքային խմբի ձևավորումը:

Պատասխանելով հարցին՝ Ա. Գաբուլայանը նշեց, որ ոչ միայն վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ և քրեական օ-

րենսգրքերը, այլև քրեական դատավարության օրենսգիրքը պետք է նման միասնական պրիզմայով անցնեն: Ճիշտ կլիներ փոքր-ինչ հետաձգել քրեական դատավարության օրենսգրքի վերջնական տարբերակի ընդունումը, որպեսզի միասնական մոտեցում դրսևորվեր քրեական և քրեական դատավարության օրենսգրքերի ընդունման ժամանակ:

Այնուհետև ելույթով հանդես եկավ **ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահ Գ. Հարությունյանը**, որը նույնպես կարևորեց ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի ընդունման անհրաժեշտությունը՝ նշելով, որ հենց Սահմանադրական դատարանի գործունեության ընթացքում հաճախ առնչվում են ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխման պահանջների հետ, որոնք պայմանավորված են ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի հստակ հայեցակարգի բացակայությամբ: Վերջին ժամանակահատվածում նմանատիպ խնդիրների առնչվել են գույքի բռնագրավման հողվածի կիրառության հետ կապված խնդրի լուծման կապակցությամբ: Բացի այդ՝ հասարակության զարգացմանը զուգընթաց փոփոխվում են նաև հասարակական հարաբերությունները, և գործող քրեական օրենսգրքը՝ որպես քրեական արդարադատության նյութական հիմք, արդեն ի գորու չէ ապահովելու վերջինիս արդյունավետությունը: ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում պահի թելադրանքով կատարվող անվերջ փոփոխությունները միայն խառնաշփոթի տեղիք են տալիս:

Բացի այդ՝ նույն քրեական օրենսգրքը ընդունելու կամ դրանում փոփոխություններ կատարելու ժամանակ կարծես թե անտեսվում է կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատումը: Նույնիսկ ՌԴ-ում ձևավորվել է մեթոդիկա, որը հնարավորություն է ընձեռում իրականացնել կոռուպցիոն ռիսկերի տեսակետից օրենքի դրույթների գնահատում: Գ. Հարությունյանը նշեց, որ, իր կարծիքով, նման մեթոդիկայի ներդրումը ՀՀ-ում նույնպես արդյունավետ կլինի:

Բացի այդ՝ պետք է քրեական օրենսգրքի ձևակերպումները լինեն այնպիսին, որ տեսությունը և պրակտիկան հնարավորինս միասնականացվեն: Գ. Հարությունյանը առաջարկեց նոր քրեական օրենսգրքի ստեղծման համար ձևավորել աշխատանքային խումբ, որում ընդգրկված կլինեն թե տեսաբաններ, թե պրակտիկներ, ովքեր քննարկումների միջոցով կզտեն մեր իրականությանը համապատասխանող լուծումներ՝ արդյունավետ քրեական օրենսգրք ստեղծելու համար:

Գ. Դազինյանը նշեց, որ նման արդյունավետ փորձ արդեն իսկ կա ՀՀ նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի հայեցակարգը և նախագիծը պատրաստող աշխատանքային խմբի ձևավորման օրինակով, ուստի այն կարող է կիրառվել նաև ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի մշակման ժամանակ: Ընդ որում, ճիշտ կլիներ սկզբից ընդունել քրեական օրենսգրքը, հետո քրեական դատավարության օրենսգրքը, հակառակ պարագայում արդեն իսկ ուժի մեջ մտած նոր քրեական դատավարության օրենսգրքում կրկին փոփոխությունների կարիք կլինի:

Այնուհետև **ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի նախագահ Դավիթ Ավետիսյանը** իր զեկույցում ներկայացրեց այն հիմնախնդիրները, որոնք ի հայտ են գալիս ՀՀ քրեական օրենսգրքի կիրառման ժամանակ: Ձեկուցողը նշեց, որ թեև իր և Ա. Գաբուլայանի զեկույցները առանձին են պատրաստվել, սակայն դրանք մեծ մասամբ համընկնում են՝ կապված թե քրեական օրենսգրքի թերությունների, թե բացերի հետ: ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի ընդունումից հետո դրանում կատարվել են շուրջ 180 փոփոխություններ (ՌԴ-ում՝ 1000-ից ավելի), ինչը պայմանավորված է նրանով, որ գործող քրեական օրենսգրքը չի համապատասխանում հասարակության զարգացման ներկայիս իրողությանը: Քրեական օրենսգրքում անընդհատ փոփոխություններ են կատարվում, հաճախ 2-ից ավելի անգամ փոփոխության է ենթարկ-

վում նույն հոդվածը, սակայն կրկին անարդյունավետ: Քրեական օրենսգրքի զարգացումը պետք է իրականացվի մի շարք ուղղություններով՝ 1. ՀՀ քրեական օրենսգրքի ներկայիս տնտեսական հարաբերություններին համահունչ դարձնելու, 2. վարչական և քրեական իրավախախտումների հստակեցման, 3. ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի նորմերի և միջազգային կոնվենցիաների դրույթների համապատասխանության ապահովման, 4. սուբյեկտիվ մեկնաբանության տեղիք տվող հասկացությունների հստակեցման, 5. պատժի այլընտրանքային միջոցների արդյունավետ համակարգի ապահովման, 6. քրեական օրենսգրքի ձևավորման ժամանակ կրիմինոլոգիական գիտելիքների, գիտական հետազոտությունների կիրառման և այլն:

Այդ առումով զեկուցողը կարևորեց նույնիսկ գիտական և կրթական հաստատություններում գիտական աշխատանքների թեմատիկայի ընտրության ժամանակ այն պիսի հարցերի ուսումնասիրումը (թե գիտական աշխատողների, թե ասպիրանտների և մագիստրոսների կողմից), որոնք ներկայումս հրատապ կարևորություն են ներկայացնում մեր հասարակության համար:

Ձեկուցումից հետո բանախոսին հարց տրվեց, թե արդյոք վճռաբեկ դատարանի գործունեության ընթացքում եղել են այնպիսի մեկնաբանություններ, որոնք, արտահայտելով վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումը կոնկրետ դեպքի առնչությամբ, միաժամանակ, փաստորեն լրացրել են քրեական օրենսգրքը:

Պատասխանելով հարցին՝ **Դ. Ավետիսյանը** նշեց, որ վճռաբեկ դատարանը միայն ապահովում է օրենքի արդյունավետ կիրառումը և հիմնվում է օրենքի մեկնաբանության վրա: Այնուհանդերձ, քիչ էն այնպիսի որոշումներ, որոնք պրակտիկ առումով վճռորոշ նշանակություն ունեն: Օրինակ, խարդախության վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումը, որով խարդա-

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

խություն չեն կարող որակվել այն դեպքերը, երբ քաղաքացին իր ցածր իրավագիտակցության պատճառում հայտնվում է խոցելի վիճակում, ասենք՝ պայմանագիր չկնքելով և այլն:

Ելույթով հանդես եկավ ԳՅ Վերաքննիչ դատարանի դատավոր Սերժիկ Ավետիսյանը: Նա նշեց, որ վերջին տասնամյակի ընթացքում իր գիտական աշխատանքն անմիջականորեն ուղղված է եղել քրեական օրենսգրքի մշակմանը, դրա հստակեցման ապահովմանը: Իր ընկալմամբ, քրեական օրենսգրքը պետք է բաղկացած լինի հետևյալ բաժիններից՝ 1. բուն քրեական օրենսգրք (ընդհանուր հասկացություններ), քրեաիրավական բնորոշումներ, հանցագործության որակման կանոններ, 2. քրեական իրավունքի ընդհանուր մասով նախատեսված քրեական պատասխանատվության հիմքեր, օրինակ՝ արարքի հանցավորությունը բացառող հանգամանքներ, 3. հանցակազմերը, 4. պատժի համակարգը: Ընդ որում, պետք է լինի առանձին բառարան, որտեղ կտրվեն հանցագործությունների բնորոշումները: Պետք է հստակեցվեն պատժի մշանակման կանոնները, օրինակ՝ մատնանշելով հստակ պահանջներ, որոնց առկայության դեպքում պետք է մշանակվի պատժի պայմանականորեն չկիրառման ինստիտուտ և այլն:

Այնուհետև քննարկման մասնակիցները իրենց դիրքորոշումն ու կարծիքը արտահայտեցին նոր քրեական օրենսգրքի ունենալու անհրաժեշտության և դրա որոշ դրույթների վերաբերյալ:

Մասնակիցների գերակշիռ մասը այն կարծիքին էր, որ նոր քրեական օրենսգրքի ունենալն անհրաժեշտ է, և հնարավոր չէ միայն փոփոխություններով շտկել առկա վիճակը: Միայն մեկ կարծիք հնչեց, որ թերևս շտապողականություն պետք չէ դրսևորել, և պետք չէ բացառել երկու տարբերակով աշխատանքը՝ 1. լիովին նոր քրեական օրենսգրք ստեղծել, 2. գործող քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարել:

Արվեցին նաև կոնկրետ առաջարկություններ, մասնավորապես՝ որ նոր քրեական օրենսգրքում հնարավորինս հստակ լինեն յուրաքանչյուր հանցավոր արարքի համար նախատեսված պատիժները, ինչը թույլ կտա խուսափել չարաշահումներից, կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցման նկատառումից ելնելով՝ առաջարկվեց հողվածների ձևակերպումները և դրանց համար սանկցիաները հստակեցնել՝ տրոհման եղանակով, և այլն: Առաջարկություն հնչեց նաև քրեական օրենսգրքի փոփոխմանը զուգահեռ պատրաստել դրա մեկնաբանությունները:

Ամփոփելով քննարկումը՝ **Գ. Ղազինյանը** նշեց, որ միստի գրեթե բոլոր մասնակիցները քրեական նոր օրենսգրքի ստեղծման կողմնակից են: Ուստի անհրաժեշտ է հետագա ավելի հանգամանալից ու մանրամասն քննարկումների կազմակերպում: Դրա համար որոշվեց պատրաստել ԳՅ նոր քրեական օրենսգրքի ստեղծման անհրաժեշտությունը հիմնավորող, նոր քրեական օրենսգրքի հիմնական հայեցակարգային դրույթներն արտացոլող փաստաթղթի նախագիծ և այն դնել շրջանառության մեջ, ուղարկել շահագրգիռ բոլոր կառույցներ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍՐԳՐՔԻ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Արա ԳԱՐՈՒՋՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի վարիչ,
իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ

2003թ. օգոստոսի 1-ից գործողության մեջ դրվեց ՀՀ քրեական նոր օրենսգիրքը: Դրա ընդունումը պայմանավորված էր մի շարք հանգամանքներով: Նախ՝ 1995 թ. ընդունվել էր անկախ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, և բնականաբար բոլոր մյուս օրենքներն ու օրենսգրքերը պետք է համապատասխանեցվեին Սահմանադրության դրույթներին: Այս տեսակետից ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի ընդունումը նույնիսկ փոքր-ինչ ուշացել էր: Բացի այդ՝ նախկին քրեական օրենսգիրքը արդեն չէր համապատասխանում հանրապետությունում ձևավորվող ու զարգացող տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, գաղափարախոսական իրողություններին, ինչպես նաև քրեական իրավունքի գիտության առկա մակարդակին:

ՀՀ քրեական օրենսգիրքը սկզբնական շրջանում կատարեց իր առաքելությունը՝ հանրապետությունում ընթացող գործընթացների արդյունքում ծագած ու ձևավորվող հանցավոր վարքագծի նոր ձևերի դեմ պայքարի գործում հարաբերականորեն արդյունավետ միջոց հանդիսանալով:

Բարձր գնահատելով գործող քրեական օրենսգրքի դերը հանրապետությունում հանցավորության դեմ պայքարի գործում, այնուհանդերձ պետք է նշել, որ դրա նորմերի գիտական վերլուծությունը և կիրառման պրակտիկան բացահայտեցին նաև օրենսգրքում առկա բազմաթիվ թերությունները: Պատահական չէ, որ մինչ այժմ քրեական օրենսգրքում արդեն մոտ հարյուր փոփոխություն ու լրացում է կատարվել: Ընդ որում, այս գործընթացը դեռ շա-

րունակվում է: Պետք է նշել, սակայն, որ շատ հաճախ արված փոփոխությունները ոչ թե շտկել են վիճակը, այլ ընդհակառակը՝ ավելացրել են օրենսգրքում առկա հակասություններն ու թերությունները: Փոփոխությունների մի մասը կատարվել են պահի թելադրանքով, կոնկրետ դեպքի կապակցությամբ, առանց հաշվի առնելու օրենսգրքի ընդհանուր տրամաբանությունը, մյուսները զուրկ են կրիմինալոգիական հիմնավորվածությունից կամ հակասում են քրեական իրավունքի տեսության ժամանակակից միտումներին: ՀՀ քրեական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունների ու լրացումների մի զգալի մասը աչքի է ընկնում լեզվական անճշտություններով, ինչի արդյունքում անհնար է դառնում նորմի ճիշտ կիրառումը:

Բացի նշվածից, ՀՀ քրեական օրենսգիրքը հայեցակարգային փոփոխությունների կարիք ունի, որովհետև դրանում, փաստորեն, հայեցակարգ էլ չկա. մեր քրեական օրենսգիրքը ԱՊՀ մոդելային քրեական օրենսգրքի և ՌԴ քրեական օրենսգրքի սինթեզ է ներկայացնում, որը զուրկ է կուռ կառուցվածքից և լի է հակասություններով: Բնականաբար խիստ ցածր է քրեական օրենսգրքի արդյունավետությունը: Բավական է նշել, որ ՀՀ-ում հանցավորությունը աճի միտում է դրսևորում, հանցավորության մեջ տարեցտարի ավելանում է ռեցիդիվային հանցավորության տեսակարար կշիռը, պետությանը պատճառված նյութական վնասների զգալի մասը այդպես էլ չի վերականգնվում և այլն:

Եթե ընդհանրացնելու լինենք ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա թերությունները, ապա դրանք կարելի է դասակարգել հետևյալ տեսակների՝

ա) հայեցակարգային անճշտություններ և կրիմինալոգիական իրականության անտեսում,

բ) սխալներ և հակասություններ,

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

գ) բացեր:

Քայեցակարգային անճշտություններ և կրիմինալոգիական իրականության անտեսում

Չանցագործության այս կամ այն տեսակի համար պատիժ նախատեսելիս օրենսդիրը պետք է հիմք ընդունի ոչ միայն և ոչ այնքան պատճառված վնասի չափը, այլև հիմնվի ***կրիմինալոգիական իրողության*** վրա, որի կարևոր տարրերից մեկը հանցանք կատարողի անձն է: Ցավոք, օրենսդիրը գրեթե երբեք հաշվի չի առնում այս իրողությունը: ՀՀ քրեական օրենսգիրքը, հիմնված լինելով «արարքի հայեցակարգի վրա», հանցագործությունների համար պատիժ նախատեսելիս հիմք է ընդունում պատճառաված վնասի չափը, ինչի արդյունքում հաճախ անտեսվում է կրիմինալոգիական իրողությունը, խախտվում է արդարությունը: Մասնավորապես՝ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը հափշտակությունների համար քրեական պատասխանատվության խստությունը կապում է հափշտակության չափի հետ՝ խոշոր և առանձնապես խոշոր չափերը նախատեսելով որպես հանցակազմների ծանրացնող հանգամանքներ: Արդյունքում՝ գողության եղանակով 501 հազար դրամ հափշտակած, առաջին անգամ հանցանք կատարած անձը կարող է դատապարտվել երկուսից վեց տարի ժամկետով ազատազրկման, իսկ նույն եղանակով 499 հազար դրամ հափշտակած, նախկինում դատապարտված անձը կարող է դատապարտվել մինչև երկու տարի ժամկետով ազատազրկման: Խախտվում է արդարությունը, անտեսվում է կրիմինալոգիական իրողությունը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 105-ը պատասխանատվություն է նախատեսում հոգեկան խիստ հուզմունքի վիճակում կատարված սպանության համար, իսկ հոդվածի երկրորդ մասով ավելի խիստ պատասխանատվություն է նախատեսված հո-

գեկան խիստ հուզմունքի վիճակում երկու կամ ավելի անձանց սպանության համար: Ստացվում է, որ, օրինակ, խմբի կողմից ծաղրուծանակի կամ բռնության ենթարկված և հոգեկան խիստ հուզմունքի վիճակում հայտնված անձը պարտավոր է զսպել իրեն և ընտրել ու սպանել իր նկատմամբ հանցավոր արարք կատարած անձանցից մեկին: Բայց դա արբուրդ է թե հոգեբանության, թե կրիմինալոգիայի տեսանկյունից:

Այս կապակցությամբ ևս մեկ օրինակ բերենք: ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 177-ի առաջին մասը պատասխանատվություն է նախատեսում զգալի չափերով գողության համար, իսկ չորրորդ մասը՝ ձեռքի պայուսակից, հագուստից կամ այլ պահոցից կատարված մանր չափերի գողության համար: Հիմք ընդունելով զուտ այն փաստը, որ վերջին դեպքում գողությունը մանր չափերով է կատարվում՝ օրենսդիրը դրա համար ավելի մեղմ պատիժ է նախատեսել: Մինչդեռ նման դեպքերում խոսքը, որպես կանոն, զրպանահատների մասին է, ովքեր բարձր հանրային վտանգավորությամբ են օժտված և կրիմինալ աշխարհում ընդունված դասակարգման աղյուսակում առաջատար տեղերից մեկն են զբաղեցնում, այնինչ հոդված 177-ի առաջին մասով նախատեսված հանցանքը կարող է կատարել սոցիալական ծանր կացության մեջ գտնվող այն անձը, ով ոչ մի կապ չունի հանցավոր աշխարհի հետ:

Քրեական իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից է ***ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը***: Քրեական իրավունքի տեսության մեջ մեղքի վերաբերյալ առկա են երեք հիմնական հայեցակարգեր՝ վտանգավոր վիճակի, նորմատիվիստական և հոգեբանական: Մեր քրեական օրենսդրությունը հիմնված է հոգեբանական հայեցակարգի վրա, որի հիմնական դրույթը հանգում է նրան, որ մեղքը անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր արարքի և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ և դրսևորվում է դիտավորության կամ

անզգուշության ձևերով: Սակայն հոգեբանական հայեցակարգը հաճախ թույլ չի տալիս ապահովել արդարությունը և հաշվի առնել կրիմինալոգիական իրողությունները: Մասնավորապես, հոգեբանական հայեցակարգի շրջանակներում դիտավորությունն առկա է այն դեպքում, երբ անձը գիտակցում է իր արարքի փաստական հանգամանքները և դրանց սոցիալական նշանակությունը: Ակնհայտ է, որ դիտավորության օրենսդրական բնորոշումը թույլ չի տալիս լիովին հիմնավորել քրեական պատասխանատվությունը աֆեկտի, ծանր հարբածության վիճակում կատարված հանցագործությունների համար:

Ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքի հետ է առնչվում իրավաբանական կամ փաստական սխալի ինստիտուտը: Այս հարցը ներկայումս որևէ օրենսդրական լուծում չի ստացել: Մինչդեռ շատ երկրների քրեական օրենսդրություններում սխալի ինստիտուտը մանրամասն կարգավորվում է, ինչը նպաստում է օրենքի միասնական կիրառմանը և ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքի ապահովմանը:

Աշխարհի շատ երկրների քրեական օրենսգրքերը հիմնվում են անձի հայեցակարգի վրա, համաձայն որի՝ պատժվում է հանցանք կատարած անձը, ուստի պատիժը պետք է համապատասխանի անձի հանրային վտանգավորությանը: Այս հայեցակարգը ավելի պրագմատիկ բնույթ ունի: Պատժի հիմնական նպատակը այստեղ հանցանք կատարած անձին ուղղելն է և նրա ռեսոցիալիզացիան: Մեր քրեական օրենսգրքը, ինչպես արդեն ասացինք, հիմնված է արարքի հայեցակարգի վրա, որը շատ դեպքերում թույլ չի տալիս ոչ միայն ապահովել արդարության սկզբունքը, ինչի մասին արդեն նշել ենք, այլև պրագմատիկ ու ժամանակակից պայմաններին ու քրեական իրավունքի տեսությանը համապատասխան քրեաիրավական քաղաքականություն իրականացնել: Օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում հանցագործությունները դասկարգվում են ըստ օ-

րենքում նախատեսված պատժի խստության: Դրանով պայմանավորված ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանք կատարած անձը չի կարող ասենք ազատվել քրեական պատասխանատվությունից: Բայց հարցն այն է, որ շատ դեպքերում այսպես կոչված ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանք կատարած անձը կարող է իրենից ավելի քիչ հանրային վտանգավորություն ներկայացնել, քան միջին ծանրության հանցանք կատարածը: Օրինակ՝ անձը ծանր հանցագործության մեջ հանդես է եկել օժանդակողի դերում, կամ առկա են բազմաթիվ մեղմացնող հանգամանքներ և այլն: Ըստ այդմ էլ դատարանը այնպիսի մեղմ պատիժ է նշանակել, որը հավասարազոր է ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար նախատեսված պատժին: Սակայն, քանի որ հանցագործությունների դասակարգման հիմքում դրվում է օրենքով նախատեսված պատժաչափը, ապա անձի արարքը համարվում է ծանր հանցագործություն՝ դրանից բխող իրավական հետևանքներով:

Կարծում ենք, որ այս տեսակետից քրեական օրենսգրքը լուրջ վերանայման կարիք ունի:

Լուրջ վերանայման կարիք ունի պատժի համակարգը: Գործող օրենսդրության պայմաններում հաճախ դատարանը ազատազրկմանն այլընտրանք չի ունենում: Այստեղից էլ ազատազրկում պատժատեսակի չարդարացված հաճախակի կիրառումը, ինչն արդեն պրոբլեմներ է ստեղծել քրեակատարողական հիմնարկների համար: Բացի այդ՝ ազատազրկում պատժատեսակի հաճախակի կիրառումը կարող է նպաստել հասարակական հարաբերությունների քրեականացմանը, գողական օրենքների տարածմանը քաղաքացիական հասարակության մեջ: Մեր դատարանները հաճախ ելքը գտնում են պատիժը պայմանականորեն չկիրառելով, բայց այս ինստիտուտի ոչ հստակ և բացերով ու թերություններով աչքի ընկնող օրենսդրական կարգավորումը չի նպաս-

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

տուն պատժողական քաղաքականության արդյունավետությանը: Կարծում ենք, որ խնդրի լուծման ուղիներից մեկը ազատագրկամանը իրական այլընտրանք հանդիսացող պատժատեսակների ցանկի ընդլայնումն է և դրանց կիրառման համար արդյունավետ ու գործուն մեխանիզմների ներդրումը: Ներկայումս ազատագրկամանն այլընտրանք հանդիսացող հանրային աշխատանքները արդյունավետ չեն և հիմնականում նշանակվում են տուգանքի վճարման անհնարինության դեպքում: Ունենք կալանք պատժատեսակը, որը նույնպես ըստ էության չի կիրառվում. պատճառներից մեկը, մեր կարծիքով, երկար ժամկետն է (երեք ամիս տևողությամբ շոկային էֆեկտը, մեր կարծիքով, հիմնավորված չէ):

Մեկ այլ ուղի է քրեական պատասխանատվությունից ու պատժից ազատելու ինստիտուտների կատարելագործումը: Կարծում ենք, օրինակ, որ լուրջ կատարելագործման կարիք ունեն տուժողի հետ հաշտվելու կամ գործուն զղջալու դեպքում քրեական պատասխանատվությունից ազատելու, օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ինստիտուտները: Վերջինս, փաստորեն, անպատժելիությանը նպաստող ինստիտուտ է դարձել, որովհետև ոչ մի լուրջ զրկանք չի պատճառում դատապարտյալին, դատապարտյալի հետ էլ ոչ մի վերականգնողական աշխատանք չի տարվում: Կարծում ենք նաև, որ ժամանակն է քննարկել մեր օրենսդրության մեջ այնպիսի ինստիտուտների ներմուծման հարցը ինչպիսիք են մեղացիան, տրանսակցիան:

Շատ կարևոր է տուժողի իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը: Կարծում ենք, որ պատժի համակարգը և պատժատեսակները պետք է նպատակաուղղված լինեն նաև հանցագործությամբ պատճառ-

ված վնասի հատուցմանը: Այս տեսանկյունից, օրինակ, մեր կարծիքով, վերանայման կարիք ունի գույքի բռնագրավում և տուգանք պատժատեսակների նկատմամբ մոտեցումը. դրանք առաջին հերթին պետք է նպատակաուղղված լինեն պատճառված վնասի հատուցմանը: Մինչդեռ գործող օրենսդրության պայմաններում այս պատժատեսակները գրեթե նման գործառույթ չեն կատարում: Մասնավորապես, ՀՀ քր. օր.-ի 55 հոդվածի համաձայն՝ գույքի բռնագրավումը դատապարտյալի սեփականություն համարվող գույքը կամ դրա մի մասը հարկադրաբար և անհատույց վերցնելն է՝ ի սեփականություն պետության: Ընդ որում, ոչ մի խոսք չի ասվում տուժողին պատճառված վնասը հատուցելու ապահովման մասին: Հարց է առաջանում, թե ինչու ի սեփականության պետության, եթե հանցանքի կատարումը վկայում է նաև այն մասին, որ պետությունը լավ չի կատարել մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության, հասարակական կարգի պահպանության իր գործառույթը: Այլ հարց է, եթե վնասը պատճառվել է պետությանը: Բայց եթե վնասը պատճառվել է անհատին, կազմակերպությանը, ապա, մեր կարծիքով, գույքի բռնագրավման առաջնային նպատակը պետք է լինի նրանց պատճառած վնասի հատուցումը, և եթե հանցավորը հնարավորություն չունի հատուցելու պատճառած վնասը, ապա բռնագրավված գույքի հաշվին առաջին հերթին պետք է ապահովվի տուժողին պատճառված վնասի հատուցումը:

Մեկ այլ հարց է տուգանք պատժատեսակի կարգավորումը: Այն նախատեսված է որպես հիմնական պատիժ: Կարծում ենք, սակայն, որ այն չափերը, որոնք նախատեսված են գործող օրենսգրքում, հիմնական պատժի համար շատ փոքր են: Ասվածը լավ երևում է, օրինակ, տնտեսական հանցագործությունների համար պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածների սանկցիաներում: Ընդ որում, փոքր չափերով տուգանքի հետ որպես այլընտ-

րանք նախատեսվում է ազատագրվումը՝ ասենք՝ երկուսից հինգ տարի ժամկետով. խախտվում է համամասնությունը:

Քննարկման ենթակա խնդիր է նաև տուգանքի չափի որոշման հարցը: Կարծում ենք՝ ճիշտ կլիներ տուգանքի ամրագրված չափից անցնել տուգանքի չափը հանցանք կատարած անձի եկամուտների չափով որոշելու կարգին:

Առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել անչափահասների քրեական պատասխանատվության ու պատժի հարցերին: Կարծում ենք, որ մեր քրեական օրենսգրքում այս հարցերը շատ դեպքերում թերի են կարգավորված: Մասնավորապես, վերանայման կարիք ունի անչափահասների համար նախատեսված պատժի համակարգը: Փաստորեն գործում է միայն ազատագրվում պատժատեսակը, որովհետև մյուս պատժատեսակները օրենսդրական ոչ հստակ կարգավորման պատճառով արդյունավետ չեն: Բացի այդ՝ պետք է հստակ իմանալ, որ անչափահասների պատասխանատվության ու պատժի նպատակը առաջին հերթին պետք է նպատակաուղղված լինի նրանց դաստիարակությանը և ոչ թե պատժելուն: Դատարանները ելքը գտնում են պատիժը պայմանականորեն չկիրառելով, բայց ինչպես արդեն նշել ենք, այս ինստիտուտը իրեն չի արդարացնում: Մեր կողմից կատարված հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում ռեցիդիվը կազմում է մոտ 50%: Ըստ էության չի գործում նաև դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների ինստիտուտը: Կարծում ենք՝ ժամանակն է լուրջ մտածելու յուվենալ արդարադատության համակարգի ստեղծման մասին: Բացի այդ՝ կարծում ենք վերանայման կարիք ունի անչափահասություն համարվող տարիքը: Դրանք քրեական և մանկավարժության մեջ վաղուց ապացուցված է, որ 18 տարին լրացած անձը դեռևս լիովին ձևավորված չէ. հիմնականում անձի լիովին ձևավորման մասին կարող է խոսք լինել 21 տարեկա-

նից: Ուստի ճիշտ կլիներ այս օրինաչափությունը հաշվի առնել քրեական օրենսդրության մեջ:

Սխալներ և հակասություններ

Սրանք դրսևորվում են բազմաթիվ ինստիտուտներում և բազմազան ձևերով. հանցակազմի սխալ նկարագրություն, լեզվական անճշտություններ, սխալ կետադրման պատճառով օրենքի իմաստի աղավաղում, հարցի ոչ ամբողջական, սխալ լուծում և այլն:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 131-ը պատասխանատվություն է նախատեսում մարդուն առևանգելու համար, որտեղ հանցագործության այս տեսակը բնորոշվում է հետևյալ կերպ. «Խաբեության, վստահությունը չարաշահելու, բռնության կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքի միջոցով մարդուն գաղտնի կամ բացահայտ առևանգելը...»: Ինչպես տեսնում ենք, հոդվածում տրվում է մարդուն առևանգելու եղանակների սպառնիչ ցանկը: Ստացվում է, որ եթե մարդուն առևանգեն, ասենք, նրա անօգնական վիճակն օգտագործելով, ապա հանցակազմը կբացակայի:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 177-ը պատասխանատվություն է նախատեսում գողության համար: Հոդվածի առաջին մասը ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Գողությունը՝ ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակությունը, զգալի չափերով՝ պատժվում է...»: Քրեական իրավունքի տեսության մեջ հանրահայտ ճշմարտություն է, որ հոդվածի առաջին մասում նախատեսվում է հանցագործության հասարակ տեսակը, այսպես կոչված հիմնական հանցակազմը, իսկ մյուս մասերում ծանրացնող հանգամանքներով հանցակազմերը: Նույն 177 հոդվածի երկրորդ մասում նախատեսված են, օրինակ, գողության հանցակազմի հետևյալ ծանրացնող հանգամանքերը՝ կրկին անգամ, խոշոր չափերով, մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ, բնակարան, պահեստարան, շինություն ապօրինի մուտք գործելով: Ընդ որում, ծանրացնող հանգամանքները կարող են առկա

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

լինել միայն այն դեպքում, երբ անձի արարքում արդեն իսկ առկա է հիմնական հանցակազմը: Պրակտիկայում վեճերի տեղիք է տվել այն հարցը, թե արդյոք շինությունն ապօրինի մուտք գործելով մանր չափերով կատարված գողությունը կարող է որակվել 177 հոդվածի երկրորդ մասով: Եթե հիմնվենք օրենքի քերականական մեկնաբանության վրա, ապա, այո, որովհետև 177 հոդվածի առաջին մասում «...հափշտակություն» բառից հետո դրված ստորակետը ցույց է տալիս, որ գողության հանցակազմը ուղղակի մեկ ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակությունն է, իսկ առաջին մասը պարզապես պատասխանատվություն է նախատեսում զգալի չափերով գողության համար: Սակայն, ամբողջ խնդիրն այն է, որ հափշտակության չափը հանցակազմի կառուցվածքային տարրի նշանակություն ունի. հափշտակության չափը դրված է քրեորեն պատժելի հափշտակությունը վարչական զանցանք համարվող հափշտակությունից սահմանազատելու հիմքում, խոշոր և առանձնապես խոշոր չափերը նախատեսված են որպես հանցագործության ծանրացնող հանգամանքներ: Նման պայմաններում հարց է առաջանում, թե որն է գողության հասարակ տեսակը հիմնական հանցակազմը: Փաստորեն այն գոյություն չունի: Բայց քրեաիրավական տեսանկյունից դա արևորդ է:

Մեկ այլ հիմնախնդիր է հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքների հարցը: Մեր կարծիքով, շատ դեպքերում դրանք անհիմն են նախատեսվում և հակասությունների պատճառ են դառնում: Օրինակ՝ շատ լավ գիտենք, թե ինչ վեճերի տեղիք է տալիս այն իրադրությունը, երբ հանցակազմում որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսված է այլ հանցագործության հետ զուգորդված լինելու հանգամանքը: Դա շատ լավ երևում է սպանության ծանրացնող հանգամանքների հետ կապված: Միշտ

վեճերի տեղիք է տալիս այն հարցը, թե արդյոք արարքը պետք է որակել հանցագործությունների համակցությամբ: Օրինակ՝ սպանությունը՝ զուգորդված մարդուն առևանգելու հետ, արդյոք պետք է որակվի որպես ծանրացնող հանգամանքներով սպանություն և մարդուն առևանգել, թե՞ բավական է միայն արաքի որակումը որպես ծանրացնող հանգամանքներով սպանություն: Եթե համակցությամբ ենք որակում, ապա ստացվում է, որ անձը նույն հանցագործության համար կրկնակի է պատժվում: Իսկ եթե բավարարվում ենք միայն որպես ծանրացնող հանգամանքներով սպանություն որակելով, ապա կարծես թե անձը մեկ հանցագործության համար է պատասխանատվության ենթարկվում: Կարծում ենք՝ հարցի լուծումը նման կարգի ծանրացնող հանգամանքներ նախատեսելուց ձեռնպահ մնալն է, մասնավորապես նկատի ունենանք, որ այլ ծանրացնող հանգամանքները (օրինակ՝ այլ հանցանքի կատարումը թաքցնելու կամ հեշտացնելու նպատակով, շահադիտական դրդումներով, անձի կամ նրա մերձավորի՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ և այլն) փակում են հարցը:

Մեր քրեական օրենսգիրքը հրաժարվեց կրկնակիության ինստիտուտից: Կարծում ենք, որ դա ճիշտ է: Բայց, միևնույն ժամանակ, մեր կարծիքով, հարցի լուծումը ամբողջական ու հիմնավոր չի իրականացվել: Նախ՝ նախատեսվել է ռեցիդիվի դեպքում պատիժ նշանակելու մի կարգ, որը, մեր կարծիքով, ոչնչով չի նպաստում պրոֆեսիոնալ և ռեցիդիվային հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությանը. միայն պատժի նվազագույն շեմը սահմանելը պատժի այն խստացումը չէ, որը տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է: Աշխարհի երկրների մեծ մասի քրեական օրենսդրություններում նախատեսվում է ռեցիդիվի դեպքում պատժի էական խստացման հնարավորություն: Բացի այդ՝ կրկնակիությունը որ-

պես հանցակազմի հատկանիշ վերացնելը չի նշանակում, որ հատուկ ռեցիդիվի կամ դատվածության հետ չկապված կրկնակիության դեպքերի պատժելիության հարցերը պետք է աչքաթող արվեն: Շատ օրենսդրություններ պատժի նշանակման հատուկ կարգ են սահմանում նաև այս դեպքերի համար:

Միավների ու հակասությունների մի խումբ էլ վերաբերում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի և ՀՀ կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերի ու ՀՀ Սահմանադրության միջև առկա հակասություններին: Մասնավորապես, կարծում ենք՝ հակասություն է առկա ՀՀ քր. օր.-ի 42 հոդվածի 2-րդ, 3-րդ և 5-րդ մասերի ու «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի միջև, համաձայն որի՝ անձին կյանքից զրկելը անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում պետք է պայմանավորված լինի բացարձակ անհրաժեշտությամբ: Մինչդեռ 42 հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերը միասին ընթերցելու դեպքում ստացվում է, որ մեր քր. օր.-ը թույլ է տալիս կյանքից զրկելով պաշտպանությունն իրականացնել նաև այն դեպքում, երբ դա պայմանավորված չի եղել բացարձակ անհրաժեշտությամբ: Միջազգային պայմանագրերի դրույթները ամբողջությամբ չեն արտացոլում կամ սխալ են արտացոլում խաղաղության և մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունները նախատեսող որոշ հանցակազմեր և այլն:

Բացեր

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը և քրեական օրենսդրության նորմերի վերլուծությունը ցույց են տալիս, որ շատ հարցեր իրենց օրենսդրական լուծումը չեն ստացել: Օրինակները շատ են:

Այսպես, քրեական իրավունքի տեսությանը հայտնի է քրեաիրավական նորմերի մրցակցության ինստիտուտը, երբ կատարված արարքի կամ իրադրության հատկա-

նիշները առկա են քրեական օրենսգրքի՝ մեկից ավելի տարբեր հոդվածներում, և հարց է առաջանում, թե որ նորմը պետք է կիրառվի տվյալ իրադրության կապակցությամբ: Քրեական իրավունքի տեսության մեջ այս հարցը կարգավորված է, այն կարգավորված է նաև մի շարք երկրների քրեական օրենսդրություններում: Մինչդեռ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը հարցի ոչ մի լուծում չի պարունակում, ինչը գործնական դժվարություններ է առաջացնում. պրակտիկայում կարող է կիրառվել հարցի լուծման ցանկացած եղանակ, և հնարավոր չի լինի հավաստել դրա սխալ կամ ճիշտ լինելը:

Մեկ այլ օրինակ: Քրեական օրենսգիրքը նախատեսում է քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու, պատիժը մեղմացնելու մի շարք ինստիտուտներ: Ընդ որում, կարող են լինել իրադրություններ, որ միաժամանակ առկա լինեն դրանցից մի քանիսի հատկանիշները: Օրինակ՝ հնարավոր է օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակել և պատիժը պայմանականորեն չկիրառել: Ընդ որում, այս երկու ինստիտուտների միջև մրցակցությունը բացակայում է: Հարց է առաջանում, կարո՞ղ է արդյոք դատարանը միաժամանակ կիրառել այս երկու ինստիտուտները: Քրեական օրենքը ըստ էության չի արգելում դա, բայց որքանով է նման մոտեցումը ճիշտ:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 15-ի առաջին մասի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս հանցանք կատարած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող, քաղաքացիություն չունեցող անձինք ենթակա են քրեական պատասխանատվության Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով, եթե նրանց կատարած արարքը ճանաչված է հանցագործություն դրա կատարման վայրի պետության օրենսդրությամբ, և եթե նրանք չեն դատապարտվել այլ պետությունում: Նշված անձանց դատապարտելիս, պատիժը չի կարող գերազանցել օտա-

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

րերկրյա այն պետության օրենքով նախատեսված պատժի վերին սահմանը, որի տարածքում կատարվել է հանցանքը»: Նշված նորմի գործնական կիրառումը կարող է դժվարություններ առաջացնել: Մասնավորապես, ինչպես վարվել այն դեպքում, երբ ՀՀ տարածքից դուրս կատարված արարքի համար կատարման վայրի պետության օրենսդրությամբ այնպիսի պատիժ է նախատեսված, որը ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված պատժի համակարգում առկա չէ:

Կարելի էր շատ օրինակներ բերել, բայց բավարարվենք այսքանով:

Կարծում ենք, որ վերոգրյալը բավարար է ՀՀ քրեական օրենսգրքի արմատական բարեփոխման անհրաժեշտությունը հիմնավորելու համար: Ընդ որում, հայեցակարգային սխալներն ու կրիմինալոգիական իրականության անտեսումը վերացնելը հնարավոր է միայն նոր քրեական օրենսգրքի շրջանակներում, որովհետև հայեցակարգային մեկ դրույթի փոփոխությունը հանգեցնում է բազմաթիվ քրեաիրավական նորմերի և ամբողջ քրեական օրենսգրքի տրամաբանության փոփոխության: Նույնիսկ միայն սխալներն ու հակասությունները վերացնելու դեպքում իրականում խոսքը կարող է նոր քրեական օրենսգրքի մասին լինել, որովհետև սխալներն ու հակասություններն այնքան շատ են, որ ամռչվում են գործող օրենսգրքի հողվածների մոտ 90 տոկոսին, և դրանց շտկումը կհանգեցնի ամբողջ քրեական օրենսգրքի կառուցվածքի ու բովանդակության փոփոխության:

Վերոգրյալի հիման վրա, կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի արմատական բարեփոխումը կարող է իրականացվել նոր քրեական օրենսգրքի ընդունելու ճանապարհով: Իհարկե նոր քրեական օրենսգրքը պետք է պահպանի այն լավագույնը, ինչն առկա է գործող քրեական օրենսգրքում, և զերծ մնա այնպիսի հեղափոխական բնույթի փոփոխություններից, որոնք մեր

պայմաններում կարող են դժվարացնել կամ անհնարին դարձնել դրա կիրառումը:

Քրեական օրենսգրքը պետք է հիմնվի կրիմինալոգիական իրողության վրա և հաշվի առնի այն: Այս տեսանկյունից անչափ կարևոր է հանցակազմերը կառուցելիս, ծանրացնող կամ մեղմացնող հանգամանքներ նախատեսելիս հաշվի առնել ոչ միայն քրեական իրավունքի դոգմատիկան, այլև բժշկության, հոգեբանության և այլ գիտությունների նվաճումները: Բացի այդ՝ առանձին հանցատեսակների համար սանկցիաները նկարագրելիս պետք է հաշվի առնել ոչ միայն հանցագործության տվյալ տեսակով պատճառվող վնասի չափը, այլև այն, թե հանցագործության այդ տեսակը կատարող անձինք ինչպիսի կրիմինալոգիական բնութագիր ունեն, ինչ հանրային վտանգավորություն են ներկայացնում:

Քրեական օրենսգրքը պետք է հիմնվի «անձի հայեցակարգի» վրա: Անհրաժեշտ է հասկանալ, որ օրենքը պատժում է ոչ թե հանցագործությունը, այլ հանցանք կատարողին: Ըստ այդմ էլ՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, պատիժ նշանակելու, պատժից կամ պատասխանատվությունից ազատելու հարցերը անհրաժեշտ է կարգավորել հիմք ընդունելով ոչ թե հանցագործության պատկանելությունը դասակարգման այս կամ այն խմբին, այլ հանցանք կատարողի անձնավորությունը, նրա հանրային վտանգավորությունը, կրիմինալոգիական բնութագիրը, ուղղման և ռեսոցիալիզացիայի հնարավորությունները:

Անհրաժեշտ է օրենսդրական մակարդակով հետևողականորեն ապահովել ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը: Դրա համար պետք է օրենսդրորեն կարգավորել իրավաբանական ու փաստական սխալի ինստիտուտները, լուծել մեղքի ձևի ու տեսակի խնդիրը աֆեկտի և հարբածության վիճակում հանրորեն վտանգավոր արարք կատարելու դեպքերում:

Անհրաժեշտ է վերանայել պատժի համակարգը և դրանում նախատեսել ազա-

տագրկմանը այլընտրանք հանդիսացող գործուն պատժատեսակներ, կատարելագործել եղածները, նախատեսել քրեական պատասխանատվությանը այլընտրանք հանդիսացող միջոցներ, կատարելագործել եղածները, ինչը թույլ կտա տնտեսելու քրեաիրավական հարկադրանքը: Քրեաիրավական հարկադրանքի տնտեսումը կարող է իրականացվել նաև Հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներից ազատագրվում պատժատեսակը հնարավորինս բացառելով կամ դրա ավելի կարճ ժամկետներ նախատեսելով (դեպենալիզացիա):

Քրեական օրենսգիրքը պետք է մեծ ուշադրություն դարձնի տուժողի շահերի պաշտպանությանը և պատճառված վնասի հատուցմանը: Այս տեսանկյունից կատարելագործման կարիք ունեն գույքային սանկցիաները: Աշխարհի շատ երկրների քրեական օրենսդրություններում ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն արտացոլված է այն հանգամանքը, որ դրանք նպատակաուղղված են պատճառված վնասի հատուցմանը: Ընդ որում, այս սանկցիաները խիստ մանրակրկիտ կարգավորում են ստանում:

Անհրաժեշտ է իրականացնել որոշ արարքների ապաքրեականացում և քրեականացում:

Ապաքրեականացումը պետք է վերաբերի այն արարքներին, որոնց քրեականացումը իրականացվել է պահի ազդեցության տակ, մեկ կոնկրետ դեպքի առնչությամբ՝ առանց հաշվի առնելու արարքների քրեականացման կանոններն ու օրինաչափությունները (մասնավորապես ՀՀ քր. օր.-ի հոդվածներ 225.1 314.1, 334.1 և այլն): Ապաքրեականացման են ենթակա նաև ոչ մեծ ծանրության որոշ հանցատեսակներ, որոնք կարող են դասվել վարչական իրավախախտումների շարքը: Բացի այդ՝ մեր կարծիքով կարելի է ապաքրեականացնել որոշ տնտեսական հանցագործություններ, որոնք քաղաքացիաիրավական կարգավորում են ենթադրում (հոդվածներ 191, 198 և այլն):

Քրեականացումը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով. միջազգային պարտավորություններ, գլոբալ գործընթացներ, գիտատեխնիկական առաջընթաց (մասնավորապես՝ կիբեռհանցավորություն, գենետիկայի, բժշկագիտության բնագավառում ներկայումս տարածում ստացող հանրավտանգ արարքներ և այլն):

Պետք է խստացնել քրեական պատասխանատվությունը կրկնահանցագործների նկատմամբ՝ նախատեսելով նրանց նկատմամբ պատժի նշանակման այնպիսի կարգ, որն իրականում կհամապատասխանի այդ անձանց հանրային վտանգավորության աստիճանին:

Անհրաժեշտ է ապահովել քրեական օրենսգրքում նորմերի ձևակերպման հստակությունը, անհակասականությունը, իրավական որոշակիությունը, բացառել լեզվական անճշտությունները, հակասությունները այլ իրավական ակտերի հետ:

Կարծում ենք՝ քրեական օրենսգիրքը պետք է ունենա հասկացությունների ցանկ՝ դրանց բովանդակության պարզաբանմամբ, ինչը զգալիորեն կհեշտացնի իրավակիրառողի գործը, կապահովի հասկացությունների միատեսակ ըմբռնումը և օրենքի միատեսակ մեկնաբանությունն ու կիրառումը:

Քրեական օրենսգիրքը պետք է հնարավորինս մանրամասն կարգավորի հարցերը և կարգավորի ամենատարբեր հնարավոր իրադրությունները: Կարծում ենք, որ այն՝ ինչը կարելի է օրենքով կարգավորել, պետք է կարգավորվի: Այս տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի պատժի նշանակմանը, քրեական պատասխանատվությունից ու պատժից ազատելուն վերաբերող դրույթների հստակ, մանրամասն նկարագրությունը:

Նշված միջոցառումները կարող են էապես նվազեցնել քրեական օրենսգրքի կոռուպցիոն ռիսկայնությունը:

Պետք է ապահովել քրեական օրենսգրքի համապատասխանությունը վավերացված միջազգային պայմանագրերին և ՀՀ Սահմանադրությանը:

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

**ՆՈՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԱԳՐՔԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ
ԳԻՏԱԿՑՎԱԾ ԱՆՅՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ**

Դավիթ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի նախագահ, իրավ. գիտ. թեկնածու

Հայաստանի Հանրապետության 2003 թ. քրեական օրենսգրքը, իր բազմաթիվ թերություններով հանդերձ, իր ժամանակի համար կատարել է կարևոր պատմական առաքելություն՝ ապահովելով անցումը ժողովրդավարական և իրավական պետությանը բնորոշ քրեական քաղաքականության: Այնուհանդերձ, ներկայումս ՀՀ քրեական օրենսգրքն արդեն անհուսալիորեն հետ է մնացել մեր երկրի հասարակական զարգացումից՝ դիտարկված թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին գործոնների համատեքստում: Դրանով պայմանավորված՝ քրեական օրենսգրքում շարունակաբար կատարվում են փոփոխություններ և լրացումներ: Այսպես, 2003 թվականից առ այսօր քրեական օրենսգրքում կատարվել են մոտ 300 փոփոխություններ, ընդ որում՝ դրանք ոչ միայն վերաբերում են հատուկ մասի առանձին հանցակազմերին, այլև ընդհանուր մասին: Դատական պրակտիկան իր հերթին է վեր հանում բազմաթիվ խնդիրներ, և դրանց այն մասը, որը հնարավոր է կարգավորել դատական իշխանության ունեցած սահմանադրական լիազորությունների շրջանակում, ստանում է իր լուծումը:

Սակայն ո՛չ դատական իշխանության և ո՛չ էլ օրենսդիր իշխանության հատվածական մոտեցման պարագայում ՀՀ քրեական օրենսդրության որակական կատարելագործման ու արդիականացման խնդիրը լուծել հնարավոր չէ, քանի որ այն ենթադրում է համակարգային մոտեցում, իսկ դա

ենթադրում է մշակել ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգ, որի հիման վրա ստեղծել նոր օրենսգիրք:

Նոր օրենսգրքի հայեցակարգը, մեր պատկերացմամբ, պետք է լուծի մի քանի հիմնարար խնդիր:

Առաջին, քրեական օրենսդրությունը դարձնել ժամանակակից տնտեսական հարաբերություններին համահունչ: Հիմնախնդրի խորությունը և կարևորությունը այս ոլորտում պահանջում են քրեական օրենքի արմատական վերափոխում, որը չի կարող իրականացվել մասնատված նորարարություններով, և անհրաժեշտ է համալիր մոտեցում՝ քրեական օրենսգրքի բազմաթիվ դրույթների վերանայում ինչպես հատուկ, այնպես էլ ընդհանուր մասում: Դրա արդյունքում պետք է ձևավորվի հայեցակարգային նոր մոտեցում շուկայական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ոլորտում: Այս իմաստով հայեցակարգի նպատակը պետք է լինի վեր հանել երկրի կարևորագույն տնտեսաիրավական խնդիրները և դրանց լուծումներ առաջարկել: Անհրաժեշտ է գտնել կարգավորիչ մասնավոր-իրավական ու հանրային-իրավական ճյուղերի՝ մի կողմից (քաղաքացիական իրավունք, հարկային իրավունք, մաքսային իրավունք և այլն), և քրեական իրավունքի՝ մյուս կողմից, հարաբերակցության նոր մոդել, որի դեպքում քրեական իրավունքը խոչընդոտներ չի ստեղծի ՀՀ տնտեսական հարաբերությունները հիմնարար սկզբունքներին՝ սեփականության իրավունքի երաշխավորմանը, պայմանագրերի ազատությանը ու ազատ ձեռներեցությանը՝ հուսալիորեն պաշտպանելով դրանք ոտնձգություններից:

Նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի առջև դրված **երկրորդ խնդիրը** վարչական և քրեական իրավախախտումների հարաբերակցության հարցի հստակ տարրոռոշումն է:

Այս առումով առկա է հարցի լուծման երկու ճանապարհ՝ կա՛մ քրեական օրենսդրությունը ներառում է նաև վարչական իրավախախտումները, այդ թվում՝ բոլոր իրավախախտումները, որոնք ներկայումս բացի ՎԻՎՕ-ից ամրագրված են նաև հարկային, մաքսային, բնապահպանական և այլ օրենսդրությամբ, կա՛մ քրեական օրենսգրքի և ՎԻՎՕ-ի միջև իրականացվում է իրավախախտումների վերաբաշխում. ոչ մեծ ծանրության մի շարք հանցակազմեր ապաքրեականացվում են, և դրանց համար նախատեսվում է վարչական պատասխանատվություն, իսկ ներկայումս վարչական համարվող իրավախախտումների այն մասը, որոնց սանկցիաները իրենց խստությամբ համապատասխանում են քրեական ոլորտին, քրեականացվում է:

Այս մոտեցումն ուղղակիորեն հիմնվում է ԵՆՆԿ-ի «Քրեական արդարադատության պարզեցման» մասին թիվ R (87) 18 հանձնարարականի վրա:

Ներկայումս տարբեր երկրներում առկա են նշված երկու մոդելներն էլ:

Քրեական և վարչական իրավահարաբերությունները գեներտիկորեն կապված են, երկուսի հիմքում էլ ընկած են կարգավորման նույն մեթոդը, առարկան, երկուսն էլ լուծում են գրեթե նույն խնդիրները և այլն: Դրա վկայությունն է այն, որ հաճախ ընդամենը իրավախախտումների օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ համարվող հետևանքով է որոշվում՝ արարքը քրեական՞ իրավախախտում է, թե՞ վարչական:

Վարչականի և քրեականի միավորումը կամ վերաբաշխումը նախևառաջ կարևոր է ՄԻԵԿ-ի երաշխիքները բնույթով կամ սանկցիայով քրեական հանդիսացող այն իրավախախտումների վրա տարածելու

տեսանկյունից, որոնք ներկայումս ձևակերպված են որպես վարչական: Դրա արդյունքում այդպիսի արարքների համար մեղադրվող անձը կստանա պաշտպանության իրավունքի և վարութային այլ իրավունքների երաշխավորման առավել բարձր մակարդակ:

Այս հանգամանքն է շեշտադրվել, մասնավորապես, «Պայքար և հաղթանակ ՄՊԸ-ն ընդդեմ Հայաստանի» գործով ՄԻԵԿ-ի կողմից 2007 թվականի դեկտեմբերի 20-ին կայացված վճռում: Սույն գործով ՄԻԵԿ-ն արձանագրել էր, որ «Հարկերի մասին» և «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքներով սահմանված տույժերի ու տուգանքների նպատակը հարկատուի վարքագծի պատճառով առաջացած հնարավոր ծախսերի նյութական հատուցումը չէ, այլ հարկատուների նկատմամբ ճնշում գործադրելն է, որպեսզի վերջիններս կատարեն իրենց իրավական պարտավորությունները, ինչպես նաև այդ պարտավորությունները խախտելու համար նրանց պատժելն է: Այսպիսով, սանկցիաները և՛ կանխարգելիչ են, և՛ պատժիչ: Նշված հանգամանքը ՄԻԵԿ-ը բավարար է համարել իրավախախտման *քրեական* բնույթը հաստատելու համար՝ եզրահանգելով, որ այդպիսի իրավախախտման համար մեղադրվող անձը պետք է օժտված լինի արդար դատաքննության կոնվենցիոն երաշխիքների ողջ համակարգով:

Տուգանքի վերաբերյալ ՄԻԵԿ-ի դատողություններում համոզվելու համար դիտարկենք, օրինակ, ՎԻՎՕ-ի 48-րդ հոդվածի սանկցիան: Նշված հոդվածը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում պետական և/կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասերն ինքնական զավթելու և դրա հետևանքները չվերացնելու համար և առաջացնում է տուգանքի նշանակում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի 2500-պատիկի չափով: Այդ չափը շուրջ 85 անգամ ավելին է,

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅՈՒՆ

քան քրեական օրենսգրքով նախատեսված տուգանքի նվազագույն չափը:

Քրեական և վարչական իրավահարաբերությունների հարաբերակցության փոփոխումը հանգեցնելու է նրան, որ անհրաժեշտություն կառաջանա վերանայելու նախ՝ հանցագործության սուբյեկտի հասկացությունը (իրավաբանական անձին հանցագործության սուբյեկտ դիտելու մասով), երկրորդ՝ հանցակազմերը, երրորդ՝ սանկցիաները, չորրորդ՝ հանցագործությունների դասակարգման չափանիշները և այլն: Օրինակ՝ քրեական օրենսգրքով նախատեսված ոչ մեծ ծանրության արարքներ կատարած անձին «հանցագործ» պիտակով խարանելը, կարծում ենք, պետք է համարվի աննպատակահարմար, ուստի պետք է առավել մեղմ քրեական իրավախախտումները «զանցանք» անվանադրելու հարցը:

Երրորդ՝ ներկայումս հստակ մշակված հայեցակարգի հիման վրա իրականացվում են քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի կազմման աշխատանքներ: Դրա քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգում ամրագրված են բազմաթիվ նոր ինստիտուտներ, որոնք անհրաժեշտորեն պահանջում են քրեական օրենսդրության բազմաթիվ ինստիտուտների վերանայում: Հակառակ դեպքում կառաջանա հակասություն քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության միջև, և դատավարական նորմերը կարող են չիրագործվել: Այսպես, գործող քրեական օրենսդրությունը հիմնված է պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքի վրա, մինչդեռ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում նախատեսվելու են ինստիտուտներ, որոնք հիմնված են քրեական պատասխանատվության նպատակահարմարության

սկզբունքի վրա: Սա նշանակում է, որ քրեական օրենսդրությունը այս առումով ևս պետք է հիմնարար փոփոխությունների ենթարկել:

Չորրորդ՝ ԴՅ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են կազմում ԴՅ միջազգային պայմանագրերը: Սակայն մի շարք միջազգային իրավական ակտերում ամրագրված քրեաիրավական հարաբերություններին վերաբերող նորմերը պատշաճ իմպլեմենտացիայի չեն ենթարկվել ԴՅ քրեական օրենսդրությամբ, օրինակ՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարին վերաբերող կոնվենցիաները, ինչը արձանագրվել է ԳՐԵԿՕ-ի խմբի կողմից:

Հինգերորդ՝ վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում կրիմինոլոգիայում և քրեական իրավունքի գիտության մեջ արձանագրված նոր մոտեցումների համատեքստում անհրաժեշտ է ԴՅ քրեական օրենսգրքի փիլիսոփայությունը համալրել «վերականգնողական արդարադատության» գաղափարներով: Վերականգնողական արդարադատությունը հանցագործությունը դիտում է առավելապես իբրև տուժողին վնասի պատճառում, այլ ոչ թե քրեական իրավունքի նորմի խախտում: Այսինքն՝ վերականգնողական արդարադատության գաղափարի հիմքում ընկած է այն մոտեցումը, որ հանցագործությունը, լինելով ոսոնծություն կոնկրետ անձանց նկատմամբ, չպետք է դիտարկել միայն հանրային նշանակություն ունեցող արարք: Վերականգնողական արդարադատության անկյունաքարն է տուժողի պահանջները պարզելը և հաշվի առնելը, իսկ քրեական քաղաքականության կարևորագույն խնդիրն է պատճառված վնասի հատուցումը:

Այս հասկացությունը նախևառաջ ենթադրում է հանցագործության և դրա համար պատասխանատվության հայեցակարգերի հիմնային վերանայում՝ առաջին տեղում դնելով հանցագործությունից տու-

ժողովների շահերը: Այսինքն՝ ըստ վերականգնողական արդարադատության հայեցակարգի՝ տուժողը դառնում է քրեախրավական հարաբերության լիարժեք մասնակից: Այս հայեցակարգի ներմուծման արդյունքը լինելու է այն, որ տուժողը քրեական օրենսգրքում պետք է հստակ տեղ և դեր ունենա, իսկ քրեական պատիժը պետք է նպատակամղված լինի առաջին հերթին հենց տուժողի շահերի բավարարմանը: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտություն կառաջանա տուժողի իրավավիճակի ամրագրում քրեական օրենսգրքում, ինչպես նաև այնպիսի պատիժների սահմանում, որոնք կիրառվելու են տուժողի օգտին: Վերջին մոտեցումն ուղղակիորեն ամրագրված է միջազգային փաստաթղթերում, մասնավորապես ՄԱԿ-ի 1985 թվականի «Հանցագործության և իշխանության չարաշահման զոհերի արդարադատության հիմնական սկզբունքների մասին» հռչակագրում, ԵԽՆԿ 1985 թվականի «Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» N R (85) 11 հանձնարարականում և այլն: Հռչակագրի 9-րդ կետում մասնավորապես սահմանված է, որ կառավարությունները պետք է քննարկեն *ռեստիտուցիան* իրենց օրենսդրություն և պրակտիկաներ մուծելու հնարավորությունը: Իսկ ըստ N R (85) 11 հանձնարարականի 11-րդ կետի՝ օրենսդրությունը պետք է նախատեսի, որ *փոխհատուցումը* կա՛ն քրեական պատիժ է, կա՛ն դրան փոխարինող կա՛ն լրացնող միջոց:

Վեցերորդ՝ ներկայումս տեղի են ունենում պատժի համակարգի վերանայման լայնածավալ աշխատանքներ: Փորձ է արվում գտնել ազատագրված այլընտրանքային պատիժներ, որոնցով հնարավոր կլինի ապահովել պատժի նպատակների իրականացումը: Սա ենթադրում է հստակ մշակված հայեցակարգ, որպեսզի հանցագործությունների և դրանց նկատմամբ կիրառվող պատիժները լինեն համաչափ, այ-

սինքն՝ անհրաժեշտ է քրեական օրենսգրքի հիմքում դնել՝ «**Հանցագործության և պատժի համաչափության**» սկզբունքը, ինչը ենթադրում է քրեական բոլոր սանկցիաների վերանայում: Բացի այդ, վերանայման են ենթակա պատժից ազատելու և օրենքով սահմանվածից ավելի մեղմ պատիժ մշակելու հիմքերը և ընթացակարգերը:

Վերջին տարիներին առանձին հանցակազմերի արդիականացմանն ուղղված միջոցներ է ձեռնարկել ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ իր իրավական դիրքորոշումներով փերձելով լուծում տալ որոշ հասունացած իրավական խնդիրների:

Այսպես, խարդախությանը վերաբերող *Լիա Ավետիսյանի* գործով որոշման հիմքում վճռաբեկ դատարանը դրեց սեփականության և տնտեսական ոլորտում հանցավորության վերաբերյալ նոր դատական քաղաքականության հետևյալ սկզբունքները.

ա) Սեփականության իրավունքի համարժեք իրավական երաշխավորման անհրաժեշտություն: Սեփականության անձեռնմխելիությունը ոչ միայն հիմնարար սահմանադրական արժեք է, այլ նաև ՀՀ տնտեսական համակարգի՝ շուկայական տնտեսության հիմնասյուներից մեկը: Իրավունքը պետք է երաշխավորի, որ անձը չի կարող զրկվել իր սեփականությունից, եթե այն ձեռք է բերել բարեխղճորեն և պատշաճ իրավական ընթացակարգի պահպանմամբ:

բ) Քաղաքացիական շրջանառության օրենքով սահմանված ընթացակարգերի, այդ թվում՝ պայմանագրերի կնքման իրավական պահանջների պահպանման և իրավական երաշխավորման անհրաժեշտություն: Այդ ընթացակարգերի չպահպանման ռիսկն առաջին հերթին պետք է կրի ոչ թե պետությունը, այլ իրավական ընթացակարգերը չպահպանող անձը:

գ) Մասնավոր-իրավական վեճերի լուծման մասնավոր-իրավական միջոցները

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

հանրային-իրավական գործիքակազմով փոխարինելու անթույլատրելիությունը: Քանի որ պայմանագրային իրավունքից (մասնավոր իրավունքից) բխող վեճերի պարագայում հանրային շահն էապես ավելի փոքր է, քան մասնավոր շահերը, ուստի հանրային-իրավական գործիքակազմի ներգրավումը պետք է տեղի ունենա միայն այն դեպքերում, երբ բարձր ու համարժեք ապացուցողական չափանիշով հիմնավորվում է, որ տվյալ կոնկրետ դեպքում առկա է շոշափելիորեն ավելի մեծ հանրային շահ:

Այնուհանդերձ, անհրաժեշտ է կրկին ընդգծել, որ ՀՀ դատական իշխանության տրամադրության տակ եղած միջոցներն ամենևին բավարար չեն հարցին առավել համապարփակ, համակարգային լուծում տալու համար: Դա պահանջում է արմատական օրենսդրական միջամտություն, և մենք հուսով ենք, որ վերը ներկայացված սկզբունքները կփոխարինեն խորհրդային ծագում ունեցող առկա մոտեցումներից և կդրվեն նշված ոլորտում նոր քրեական քաղաքականության հիմքում:

Շարունակելով խարդախության հանցակազմի քննարկումը՝ կարծում ենք, արտասահմանյան երկրների դրական փորձից ելնելով, անհրաժեշտ է ՀՀ քրեական օրենսգրքում առանձին հոդվածներով սահմանել ապահովագրական խարդախությանը վերաբերող առանձին հանցակազմ, ինչպես նաև խարդախության այլ մասնավոր դրսևորումներ՝ որպես ինքնուրույն հանցակազմեր, օրինակ, համակարգչային տեխնիկայի օգտագործման միջոցով խարդախությունը (ճապոնիա), չեկային և վարկային քարտերի կամ վճարային այլ փաստաթղթերի միջոցով կատարվող խարդախությունը, խաբեությամբ որևէ ծառայություն ստանալը (Շվեյցարիա): Բացի այդ,

քանի որ ՀՀ-ում առավել տարածված են խարդախության դեպքերը ազգակցական կապեր ունեցող անձանց միջև՝ առաջարկում ենք Շվեյցարիայի օրինակով ազգականին կամ ընտանիքի անդամին վնաս պատճառած խարդախությունը դիտել որպես մասնավոր մեղադրանքի գործ:

Խարդախության հանցակազմից բացի, իրավակիրառ պրակտիկայի համար խնդիրներ է առաջացնում նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածով նախատեսված՝ խուլիգանության հանցակազմը: Վերջինս այնպես է կառուցված, որ այն վերածվել է բազմօբյեկտ հանցագործության. որպես հիմնական անմիջական օբյեկտ ներկայացվում է հասարակական կարգի պահպանության հետ կապված հասարակական հարաբերությունները, իսկ որպես լրացուցիչ անմիջական օբյեկտ՝ անձի կյանքի և առողջության, սեփականության, պատվի և արժանապատվության հետ կապված հասարակական հարաբերությունները: Այսինքն, ստացվում է մի իրավիճակ, երբ մի շարք այլ հանցակազմեր դադարում են լիարժեք գործել: Այս հանգամանքը հաշվի առելով՝ կարծում են, անհրաժեշտ է խուլիգանության հանցակազմի դիսպոզիցիայում թվարկել օբյեկտիվ կողմի որոշ հատկանիշներ, օրինակ՝

– հասարակական անկարգություններ հրահրելը, որը հանգեցրել է աշխատանքային, արտադրական, տնտեսական, մանկավարժական և գիտահետազոտական գործունեության նորմալ իրականացման անհնարինության,

– տրանսպորտային կայաններում, քաղաքացիական ավիացիայի օդանավայաններում, շուկաներում, պուրակներում, այգիներում, կինոթատրոններում, ցուցասրահներում, մարզադաշտերում և այլ հասարակական վայրերում անկարգություններ հրահրելը,

– տրանսպորտային հաղորդակցության զանգվածային շրջափակելը կամ կազմա-

լուծելը, պետական մարմինների կամ հասարակական կարգի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող աշխատակիցներին հակադրվելը կամ խոչըդոտելը,

– զանգվածային ծեծկռուտք հրահրելը, ուրիշի հասցեին ոչ ցենզուրային հայտոյելը, հասարակական վայրում տնական աղմկելը (Չինաստան):

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ վերոնշյալ առաջարկությունից հետո խուլիզանության հանցակազմի ծանրացնող մի շարք հանգամանքներ ինքնըստինքյան անհրաժեշտ կլինի ապաքրեականացնել և խուլիզանական շարժառիթը նախատեսել դրանց համապատասխան հողվածներում որպես ծանրացնող հանգամանք:

Ներկայացված նոտեցումը համապատասխանում է իրավական որոշակիության եվրոպական սկզբունքին: Այս պայմաններում օրենքը էապես սահմանափակում է ոչ ողջամիտ հայեցողություն դրսևորելու՝ իրավակիրառողների հնարավորությունները, ինչն իր հերթին հանգեցնում է *nullum crimen sine lege* հանրաճանաչ սկզբունքի առավել ամբողջական կենսագործման:

Խնդրահարույց է նաև գործող պատժի համակարգը: Այս կապակցությամբ կցանկանալի անդրադառնալ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու և պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու վերաբերյալ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հողվածներին: Մասնավորապես.

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածից բխում է, որ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելը կիրառվում այն դեպքում, երբ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի հողվածով սահմանված պատժի տեսակը կամ նվազագույն պատժաչափը որոշակի հանգամանքների ուժով համարվում են անհամաչափ խիստ, ակնհայտ անարդար:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի իմաստով՝ պայմանական դատապար-

տությունը կարող է կիրառվել ինչպես ոչ մեծ ծանրության, այնպես էլ միջին ծանրության, ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար դատապարտված անձանց պատժից ազատելու համար: Ավելին՝ գործող քրեական օրենսգրքում նշում չկա այն մասին, թե առավելագույն ինչ չափի պատժի դատապարտելու դեպքում այն կարող է կիրառվել: Օրինակ, կարող է կիրառվել 20 տարի ազատազրկման դատապարտված անձի նկատմամբ, թե՞ ոչ:

Մեջբերված քրեաիրավական դրույթներից բխում է, որ մեր երկրի քրեական օրենսգրքով սահմանված են օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու բավական խիստ չափանիշներ, մինչդեռ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու իմաստուտը կիրառելու օրենսդրական սահմանափակումները շատ մեղմ են, օրենքի իմաստով՝ պատիժը պայմանականորեն կարող է չկիրառվել ցանկացած հանցագործություն կատարած անձի նկատմամբ:

Կարծում ենք, այս հարցում առկա է օրենսդրական պատճառներով պայմանավորված անարդարացի վիճակ. պատժից ազատելու չափանիշն ավելի ցածր է, քան օրենքով սահմանվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու չափանիշը: Այս պայմաններում, կարծում ենք, խաթարվում է քրեական քաղաքականության տրամաբանությունը: Ասվածում համոզվելու համար անդրադառնանք վիճակագրական տվյալներին, որոնց համաձայն 2010 թվականին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի կիրառմամբ պատիժ է նշանակվել ընդամենը 54 անձի նկատմամբ: Մինչդեռ 70-րդ հոդվածի կիրառման դեպքերը շեշտակի ավելի շատ են՝ 920 անձ:

Վերոգրյալը հիմք ընդունելով՝ կարծում ենք, որ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու և պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու խստիտուտի հիմնարար փոփոխությունները պետք է նե-

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

րառեն հետևյալը.

1. ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում պետք է նախատեսվի բացառիկ հանգամանքների առկայության դեպքում ազատազրկմանը վերաբերող պատժատեսակը ազատազրկման հետ չկապված պատժատեսակով (տուգանքով, հանրային աշխատանքներով և այլն) փոխարինելու կառուցակարգ և ընթացակարգ:

2. Ինչպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ, այնպես էլ վերը առաջարկված նոր դրույթում պետք է սահմանել հանգամանքի բացառիկությունը գնահատելու որոշակի չափանիշներ՝ սպառիչ թվարկմամբ: Օրինակ՝

- այն նվազեցնում է հանցավորի հանրային վտանգավորությունը.

- հանցանք կատարած անձի անչափահաս լինելը՝ պայմանով, որ օրենքով նախատեսվածից մեղմ պատիժ նշանակելու դեպքում կապահովեն պատժի նպատակները (տե՛ս, օրինակ, Լեհաստանի, Շվեդիայի, Դանիայի փորձը).

- մեղսունակությունը չսահմանափակող կամ չբացառող հոգեկան հիվանդության առկայությունը (տե՛ս, օրինակ, Ճապոնիայի փորձը).

- հանցանք կատարած անձը գործուն գղջացել է (տե՛ս, օրինակ, Լեհաստանի և Շվեյցարիայի փորձը)

- հանցանքը նյութական ծանր պայմաններից ելնելով կատարելը (տե՛ս, օրինակ, Շվեյցարիայի փորձը)

- սահմանված նվազագույն պատիժը չափազանց խիստ է (տե՛ս, օրինակ, Չինաստանի, Բուլղարիայի, Լեհաստանի փորձը)

- հանցագործության հետևանքով հանցանք կատարած անձը այնպիսի վնաս է կրել, որ սահմանված նվազագույն պատիժն անգամ կարող է անհամաչափ լինել

- հանցանքը սպառնալիքի ազդեցության տակ կատարելը:

3. Ինչպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ, այնպես էլ վերը առաջարկված նոր հոդվածում պետք է սահմանել ազատազրկման հետ կապված և ազատազրկման հետ չկապված պատիժների մեղմացման կանոններ:

4. ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում պետք է ավելացնել ոչ միայն ազատազրկման հետ կապված, այլ նաև այլ պատժատեսակների դեպքում պայմանական դատապարտության ինստիտուտի կիրառման հնարավորությունը:

5. Պետք է ամրագրել որոշակի սահմանափակումներ պայմանական դատապարտություն կիրառելու հարցում: Մասնավորապես, առաջարկում են պատիժը պայմանականորեն կիրառելու արգելք սահմանել

- ռեցիդիվի դեպքում (տե՛ս Չինաստանի, Շվեյցարիայի, Տաջիկստանի, Մոլդովայի փորձը)

- ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործության դեպքում (տե՛ս Տաջիկստանի, Բելոռուսի, Ղրղզստանի, Մոլդովայի, Ուզբեկստանի փորձը):

6. Պետք է հստակ թվարկել այն պարտականությունները, որոնք կարող են դրվել անձի վրա և որոշակիացնել այդ պարտականությունները չկատարելու հետևանքները: Ավելին, անհրաժեշտ է ստեղծել պայմաններ որոշակի պարտականությունների կատարումն ապահովելու համար, օրինակ, պետական որոշակի հաստատություններում սահմանել անվճար ուսուցում անցնելու հնարավորություն, ժամանակ տրամադրել դատապարտյալին աշխատանք գտնելու համար, եթե այդ ժամկետում նա չի գտնում համապատասխան աշխատանք, ապա նրան տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ապահովել աշխատանքով: Թունամոլությունից, ալկոհոլամալությունից բուժման կուրս անցնելու իրական դարձնելու նպա-

տակով սահմանել անվճար բուժման համակարգ և այլն: Անձի վրա որևէ պարտականություն դնելիս դատարանը պետք է քննարկման առարկա դարձնի այն հանգամանքը, թե կարող է անձը կատարել այդ պարտականությունները, թե ոչ:

7. Պետք է խստացնել պարտականությունները չկատարելու կամ փորձաշրջանի ընթացքում հանցանք կատարելու դեպքում պայմանական դատապարտությունը վերացնելու խստացված ռեժիմ, մասնավորապես՝ անձի համար սահմանել լրացուցիչ պարտականություններ՝ երկարացնելով փորձաշրջանի ժամկետը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխությունների մասին խոսելիս հաճախ կարծիքներ են հնչում այն մասին, որ քրեական օրենսգրքը կարելի է ենթարկել ընթացիկ փոփոխությունների ու լրացումների, և դրա ամբողջական փոփոխության անհրաժեշտություն չկա: Մինչդեռ, փորձը ցույց է տալիս, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ տարբեր ժամակահատվածներում կատարված փոփոխությունները և լրացումները կատարվում են տարբերայնորեն, հախուռն կերպով և գերծ չեն գերատեսչական շահերից, ուստի կիրառման առումով խնդիրներ են առաջացնում և խաթարում օրենսգրքի կառուցվածքն ու տրամաբանությունը:

Ասվածում համոզվելու համար անդրադառնանք ՀՀ քրեական օրենսգրքի բոլորովին վերջերս՝ 2011 թվականի մայիսի 23-ին ընդունված և 2011 թվականի մայիսի 25-ին ուժի մեջ մտած փոփոխություններին և լրացումներին: Այսպես, նշված փոփոխությունների 14-րդ հոդվածով առաջարկվել է ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 175-րդ հոդվածի 4-րդ պարբերության մեջ որպես զգալի չափ սահմանել զողության միջոցով հափշտակություն կատարելու պահին ՀՀ-ում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկից հինգհարյուրապատիկը չգերազանցող գումարը (արժեքը), իսկ յուրացման, վատնման, պաշտոնեա-

կան դիրքի չարաշահման միջոցով հափշտակություն կատարելու դեպքում՝ ՀՀ-ում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երեսնապատիկից հինգհարյուրապատիկը չգերազանցող գումարը:

Մեջբերված դրույթներից երևում է, որ սահմանված չէ զգալի չափ խարդախության, համակարգչային տեխնիկայի օգտագործմամբ կատարված հափշտակության, գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմերի համար: Եթե պաշտոնական դիրքի չարաշահման համար, ինչպես նշվում է օրենքի փոփոխության մեջ, զգալի է համարվում նվազագույն աշխատավարձի 30-ապատիկը գերազանցող գումարը, ապա հարց է ծագում, թե ինչպե՞ս պետք է մեկնաբանել պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելու հանցակազմը (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308 հոդված), որն էական վնաս է համարում նվազագույն աշխատավարձի 500-ապատիկը գերազանցող գումարը: Արդյո՞ք դրանից հետևում է, որ 30-ից 500-ապատիկ գումարի դեպքում քրեական պատասխանատվություն չի նախատեսվում:

Վերոգրյալից բացի, իրավակիրառողի համար անհասկանալի է, թե ինչ պետք է հասկանալ «պաշտոնական դիրքի չարաշահման միջոցով հափշտակություն» ասելով, քանի որ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում նման հանցակազմ առկա չէ, օրենսգրքը պատասխանատվություն է նախատեսում բացառապես պաշտոնական լիազորությունների չարաշահման և պաշտոնական լիազորությունների սահմաններն անցնելու համար:

Բացի այդ, պրակտիկ խնդիրներ է առաջացնում նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխված՝ 55-րդ հոդվածի 5.1-րդ մասը: Մասնավորապես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 50-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը, ինչպես նաև գույքի բռնագ-

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

րավունք կիրառվում են միայն որպես լրացուցիչ պատիժներ»: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Գույքի բռնագրավումը դատապարտյալի սեփականությունը համարվող գույքը կամ դրա մի մասը հարկադրաբար և անհատույց վերցնելն է՝ ի սեփականություն պետության»:

Շարադրված դրույթների վերլուծությունից երևում է, որ գույքի բռնագրավումը՝ որպես լրացուցիչ պատժատեսակ, կիրառվում է դատապարտյալին սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի կամ դրա մի մասի նկատմամբ և դրսևորվում է այդ գույքը հօգուտ պետության վերցնելու եղանակով: Գույքի բռնագրավումը՝ որպես լրացուցիչ պատժատեսակ, որևէ դեպքում չի ենթադրում հանցագործության արդյունքում ձեռք բերված գույքի կամ հանցագործության առարկայի բռնագրավում:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 2011 թվականի մայիսի 23-ին ընդունված և 2011 թվականի մայիսի 25-ին ուժի մեջ մտած օրենքի 3-րդ հոդվածով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասը լրացվել է 5.1-րդ մասով, որի համաձայն՝

«5.1. Սույն օրենսգրքի 215-րդ հոդվածով նախատեսված մաքսանենգության ճանապարհով Հայաստանի Հանրապետության սահմանով տեղափոխված մաքսանենգության առարկաների, իսկ վերջիններիս բացակայության դեպքում դրանց արժեքի բռնագրավումը պարտադիր է»:

Այս դրույթի նկատմամբ կիրառելով գույքի բռնագրավման վերաբերյալ վերոշարադրյալ մեկնաբանությունը՝ կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածում 5.1-րդ մասի նախատեսմամբ խաթարվել է գույքի բռնագրավման՝ որպես

լրացուցիչ պատժատեսակի էությունը, քանի որ նշված դրույթի ուժող գույքի բռնագրավումը տարածվում է նաև դատապարտյալին չպատկանող գույքի՝ մաքսանենգության առարկայի նկատմամբ:

Բացի այդ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Ազատագրվման ձևով պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս կարող են նշանակվել լրացուցիչ պատիժներ, բացի գույքի բռնագրավումից»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի վկայակոչված նորմի վերլուծությունից երևում է, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում անձի նկատմամբ նշանակվող լրացուցիչ պատիժներից բացառություն է նախատեսված միայն գույքի բռնագրավման համար: Այլ կերպ՝ անձի նկատմամբ նշանակված ազատագրվման ձևով պատիժը չի կարող պայմանականորեն չկիրառվել, եթե նրան մեղսագրվող արարքի համար պատասխանատվություն նախատեսող ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածի սանկցիայով որպես լրացուցիչ պատիժ նախատեսված է գույքի բռնագրավումը:

Այսինքն, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածում 5.1-րդ մասի նախատեսմամբ արգելք է դրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 215-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործություն՝ մաքսանենգություն կատարած անձի նկատմամբ նշանակված ազատագրվման ձևով պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու վրա, ինչը հակասում է պատժի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 5-րդ, 10-րդ, 48-րդ, 61-րդ և 70-րդ հոդվածներին:

Իմ կողմից նշված խնդիրն առկա է ոչ միայն մաքսանենգության, այլ նաև փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման հանցակազմերի դեպքում:

Այսպիսով, նշված օրինակների վրա փորձեցինք ՀՀ գործող քրեական օրենսգր-

քի կոնկրետ դրույթների օրինակով հիմնավորել նոր քրեական օրենսգրքի մշակման անհրաժեշտությունը՝ նոր հայեցակարգի հիման վրա: Օրենսդրության զարգացման այս մոդելը ընտրելու պարագայում (այն արդեն փորձարկվում է նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի մշակման ընթացքում) անհրաժեշտ է նաև համարժեք օգտագործել գիտության ներուժը: Դա ենթադրում է, որ նախ անհրաժեշտ է որոշել երկրի համար առաջնային նշանակություն ունեցող ոլորտները, հետո ասպիրանտների հետազոտության թեմաները հաստատել՝ ելնելով այդ ոլորտները զարգացնելու հանգամանքից: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է կազմակերպել, օրինակ, ասպիրանտների այնքան ընդունելություն, որքան անհրաժեշտ է հետազոտություն անցկացնելու համար:

Քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի մշակման ընթացքում նաև անհրաժեշտ է հրաժարվել այսպես կոչված «գրանտային օրենսդրության» պրակտիկայից, որպեսզի հնարավոր լինի ապահովել արդյունավետ օրենսդրական դաշտի ձևավորումը: Դրա

փոխարեն, հայեցակարգը արդյունավետ կարող են մշակել տեղական գիտնականները՝ արտասահմանյան փորձագետների աջակցությամբ:

Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է հայեցակարգի մշակման աշխատանքներին ներգրավել նաև կրիմինոլոգների և սոցիոլոգների, որոնք համապատասխան հետազոտություններ կատարելու և դրանց արդյունքներն ամփոփելու միջոցով կկարողանան նպաստել հայեցակարգի առավել մեծ ամբողջականություն և ադեկվատություն ապահովելուն:

Ամփոփելով զեկուցումը՝ ցանկանում եմ ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ ՀՀ քրեական օրենսդրության հայեցակարգային, համակարգված, գիտականորեն հիմնավորված բարեփոխումն անհրաժեշտություն է, բացի այդ, կարծում եմ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխության համար անհրաժեշտ է ձևավորել մի մարմին, որն երաշխավորմամբ այդ փոփոխությունը և ընդհանրապես յուրաքանչյուր այլ օրենսդրական փոփոխություն կամ լրացում կմտնեն Ազգային ժողով:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՄԱՐԴՈՒ ՕՐԳԱՆՆԵՐԻ ԵՎ (ԿԱՄ) ՀՅՈՒՄԱԿԱԾՔՆԵՐԻ ՓՈԽՊԱՏՎԱՍՏՄԱՆԸ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ԱՌԱՆՁԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԱՆՆԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏՅԱՆ

*ԵՊՀ քրեական իրավունքի
ամբիոնի ասպիրանտ*

Իրավական առումով սեփականության հարաբերությունները բնության բարիքների, աշխատանքի արդյունքների յուրացման և պատկանելության կապակցությամբ առաջացող հարաբերություններն են՝, որոնցով պայմանավորված են հասարակության մեջ ապրանքափոխանակության առկայությունը, հետևաբար նաև հասարակության գործառությունը: Սակայն կարո՞ղ ենք արդյոք այս կտրվածքով մոտենալ մարդու մարմնի և դրա մասերի պատկանելության հարցին և պնդել, որ մարդու մարմինը նրա սեփականությունն է, և նա ազատ է այն տիրապետելու, տնօրինելու և օգտագործելու հարցում, որ մարդը կարող է սեփական հայեցողությամբ իր կենդանության օրոք կամ հետմահու օտարել իր օրգանները և (կամ) հյուսվածքները:

Մեր երկրի օրենսդրությունն այդպիսի հնարավորություն նախատեսում է: Այսպես, «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքը (ընդունված՝ 2002 թվականի ապրիլի 16-ին) կարգավորում է մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու իրավական հիմքերը, դոնորի, ռեցիպիենտի և բժշկական հաստատությունների իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև կարգավորում է փոխպատվաստմանը վերաբերող հարաբերությունները: Նշված օրենքի դրույթները տարածվում են ՀՀ կառավարության

կողմից սահմանված՝ փոխպատվաստման ենթակա բոլոր օրգանների և (կամ) հյուսվածքների վրա՝ բացառությամբ մարդու վերարտադրողականության գործընթացին առնչվող օրգանների, դրանց մասերի ու հյուսվածքների (ծվաբջիջ, ձվարաններ, անործիններ, սերմնահեղուկ, էմբրիոններ), արյան և դրա բաղադրամասերի վրա:

Մարդու օրգանների և (կամ) հյուսվածքների փոխպատվաստման համաշխարհային պրակտիկան ևս ճանաչում է մարդու՝ սեփական հայեցողությամբ իր օրգանները և (կամ) հյուսվածքները օտարելու իրավունքը, սակայն մասնագիտական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվում նաև այն մասին, որ մարդու մարմնի մասերի առուվաճառքի դեպքում մարմինն սկսում է ընկալվել որպես բնության բարիք, որի վրա տարածվում են յուրացման և պատկանելության կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները: Արդյունքում մարմնի նկատմամբ չի ցուցաբերվում պատշաճ հոգածություն ու հարգանք, և այն կարծես «ապրանքայնացվում» է²:

Փոխպատվաստում (լատ. transplantare - փոխպատվաստել, հոմ. օրգանների և հյուսվածքների փոխպատվաստում)) ասելով մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է հասկանալ վնասված կամ բացակայող հյուսվածքների փոխարինումը սեփական հյուսվածքներով կամ այլ օրգանիզմից վերցված հյուսվածքներով և օրգաններով³: Համանման կերպով «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածում փոխպատվաստումը սահմանված է որպես բացակայող կամ ախտաբանական գործընթացի հետևանքով վնասված հյուսվածքների կամ օրգանների փո-

խարհնում սեփական կամ այլ օրգանիզմից վերցված հյուսվածքներով կամ օրգաններով: Յուսվածքը ծագման, կառուցվածքի և ֆունկցիաների միասնությամբ միավորված, կազմավորված բջիջների և արտաբջջային նյութի ընդհանրությունն է, իսկ օրգանը տարբեր հյուսվածքներից բաղկացած (որոնցից մեկը գլխավորն է, առաջատարը) և որոշակի ձև ունեցող մարմնի մաս է, որը տարբերվում է իր հատուկ կառուցվածքով, օրգանիզմում զբաղեցրած որոշակի տեղով և կենսագործունեությամբ:

Վերոնշյալ հոդվածի համաձայն՝ մարդու օրգանների և (կամ) հյուսվածքների կենդանի դոնորը փոխպատվաստման նպատակով իր օրգանները և (կամ) հյուսվածքները սույն օրենքով սահմանված կարգով կանոսկի տրամադրող ֆիզիկական անձն է, իսկ ռեցիպիենտը՝ ֆիզիկական անձ, ում բուժական նպատակով պետք է փոխպատվաստվեն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ:

«Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի վերլուծությունից բխում է, որ մարդուն օրգանների և (կամ) հյուսվածքների փոխպատվաստումը կատարվում է փոխպատվաստման համար դոնորի գրավոր համաձայնության հիման վրա: Մանրամասնելով մեջբերված դրույթը՝ հիշյալ օրենքի 10-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ռեցիպիենտին փոխպատվաստելու նպատակով կենդանի դոնորից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելը թույլատրվում է, եթե.

ա) վիրահատությանը նախորդող 15-օրյա ժամկետում դոնորը գրավոր նախագուշացվում է սպասվելիք վիրահատական միջամտությամբ փոխպատվաստման նպատակով օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու հետ կապված հնարավոր բարդությունների մասին.

բ) դոնորն իրենից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու համար կանոսկի և գիտակցաբար տվել է գրավոր համաձայ-

նություն.

գ) դոնորը անցել է բազմակողմանի բժշկական հետազոտություն, և առկա է կենդանի դոնորից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու եզրակացությունը նրանից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու հնարավորության մասին:

Մասնագիտական գրականության մեջ ընդգծվում է, որ բժշկական միջամտության ենթարկվելու վերաբերյալ հիվանդի համաձայնությունը բժշկական իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից մեկն է⁴, և վերջինիս առկայության համար անհրաժեշտ է, որ հիվանդն ունակ լինի հասկանալու և հասկանալ իր նկատմամբ իրականացվող բժշկական միջամտության (այդ թվում՝ օրգանների և (կամ) հյուսվածքների փոխպատվաստման) բնույթն ու նպատակները: Ուստի, բժիշկը ֆիզիկոսի պարտականություն⁵ է կրում բացահայտելու իրականացվող բժշկական միջամտության վերաբերյալ ամբողջ տեղեկությունը, որը կարող է էական նշանակություն ունենալ հիվանդի կողմից համաձայնություն տալու կամ չտալու հարցը լուծելու համար:

«Մարդուն օրգաններ և կամ հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի, մասնավորապես դրա 12-րդ հոդվածի ուսումնասիրությունից երևում է, որ օրգան և (կամ) հյուսվածք փոխպատվաստելու համար համաձայնություն տված դոնորն իրավունք ունի բուժհաստատությունից պահանջելու լիարժեք տեղեկատվություն սպասվելիք վիրահատական միջամտությամբ օրգան և (կամ) հյուսվածք վերցնելու հետևանքով ծագող հնարավոր բարդությունների մասին:

Այս հոդվածի տառացի մեկնաբանությունից երևում է, որ այն շեղվում է բժշկական միջամտության ենթարկվելու վերաբերյալ հիվանդի համաձայնության սկզբունքից, քանի որ սպասվելիք վիրահատական միջամտությամբ օրգան և (կամ) հյուսվածք վերցնելու հետևանքով ծագող հնարավոր բարդությունների մասին բուժհաստատությունից լիարժեք տե-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ղեկավարություն պահանջելու իրավունք ունի ոչ թե այն անձը, ով ցանկություն ունի մարդու օրգանների և (կամ) հյուսվածքների դոնոր հանդիսանալ, այլ այն անձը, ով արդեն իսկ օրգան և (կամ) հյուսվածք փոխպատվաստելու համար համաձայնություն է տվել: Այսինքն, ստացվում է, որ ՀՀ գործող օրենսդրության իմաստով օրգանների և (կամ) հյուսվածքների փոխպատվաստում իրականացնող համապատասխան լիցենզավորված բժշկական հաստատությունը ֆիզուցիար պարտականություն չի կրում՝ բացահայտելու իրականացվող բժշկական միջամտության վերաբերյալ անբողջ տեղեկությունը, և փոխպատվաստման համար օրգանների և (կամ) հյուսվածքների դոնորը փոխպատվաստման վերաբերյալ համաձայնություն տալիս է՝ առանց այդ բժշկական միջամտության մասին տեղեկություն ունենալու: Օրենսդրի նման մոտեցումը, կարծում ենք, բժշկական իրավունքի տեսանկյունից ընդունելի համարվել չի կարող, ուստի առաջարկում ենք «Մարդուն օրգաններ և կամ հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 12-րդ հոդվածում առկա՝ «Օրգան և (կամ) հյուսվածք փոխպատվաստելու համար համաձայնություն տված դոնոր» արտահայտությունը փոխարինել «Մարդու օրգանների և (կամ) հյուսվածքների կենդանի դոնոր հանդիսանալու ցանկություն հայտնած անձ» արտահայտությամբ:

«Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքը որոշակի սահմանափակումներ է նախատեսում կենդանի դոնորների ընտրության շրջանակի կապակցությամբ: Այսպես, փոխպատվաստման նպատակով օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելը քաղաքացուց (կենդանի դոնորից) չի թույլատրվում, եթե՝

ա) չի լրացել քաղաքացու 18 տարին

(բացառությամբ ոսկրածուծի փոխպատվաստման դեպքի)։

բ) քաղաքացին սահմանված կարգով ճանաչված է հաշմանդամ։

գ) քաղաքացին հղի է։

դ) քաղաքացին պատիժ է կրում ազատազրկման վայրում։

Օրգաններ վերցնելը չի թույլատրվում, եթե պարզվել է, որ դրանք պատկանում են անձի, ով տառապում է ռեցիպիենտի կյանքին և առողջությանը վտանգ ներկայացնող հիվանդությամբ։

Կենդանի դոնորին օրգաններ տալու համաձայնությանը հարկադրող ցանկացած անձ ենթակա է պատասխանատվության՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով*։

Կենդանի դոնորների շրջանակի վերոնշյալ սահմանափակումների նախատեսման տրամաբանությունը պարզ է՝ պաշտպանել դոնորի կամ ռեցիպիենտի առողջությունը: Վկայակոչված կարգավորումից երևում է, սակայն, որ փոխպատվաստման նպատակով քաղաքացուց օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելը ի թիվս այլոց, չի թույլատրվում, եթե քաղաքացին պատիժ է կրում ազատազրկման վայրում: Արգելքի այս վերջին հիմքը, կարծես, չի ենթարկվում մնացած սահմանափակումների նախատեսման տրամաբանությանը, և պարզ չէ, թե ինչի հիման վրա է օրենսդիրը սահմանափակում ազատազրկման վայրում պատիժ կրող անձանց որպես դոնոր հանդես գալու իրավունքը:

Ինչպես նշվեց վերևում, մարդը կարող է սեփական հայեցողությամբ օտարել իր օրգանները և (կամ) հյուսվածքները ոչ միայն կենդանության օրոք, այլև հետմահու:

Նախքան դիակային դոնորներից օրգաններ և հյուսվածքներ վերցնելու հիմնախնդրին անդրադառնալը, կարծում ենք, անհրաժեշտ է քննարկել այն հարցը, թե որ պահից սկսած է թույլատրելի դիակային դոնորից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելը: «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մա-

սին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ կարող են վերցվել մարդու ուղեղային մահվան փաստը հաստատելուց հետո: Ուղեղային մահվան փաստը հաստատում է բժշկական հանձնաժողովը, որի կազմը և գործունեության կարգը սահմանում է լիազոր մարմինը: Բժշկական հանձնաժողովի կազմում չեն կարող ընդգրկվել փոխպատվաստում իրականացնող բժիշկները և փոխպատվաստման աշխատանքների հետ կապված այլ անձինք»:

Վկայակոչված օրենքի 1-ին հոդվածում ուղեղի մահը բնորոշվում է որպես գլխուղեղի կենսագործունեության լրիվ և անդառնալի դադարում, որը գրանցվում է աշխատող սրտի և թոքերի արհեստական օդափոխության պայմաններում: Ուղեղի մահը համարժեք է մարդու մահվան:

ԱՄՆ-ում 1980 թվականին բժիշկների, իրավաբանների, օրենսդիր մարմնի և եկեղեցու ներկայացուցիչների համատեղ ջանքերով ընդունվել է «Մահվան սահմանման մասին միասնական օրենք», որտեղ առաջին անգամ տրվել է մահվան իրավական հասկացությունը: Այսպես, վերոնշյալ օրենքի համաձայն՝ արյան շրջանառության և շնչառության ֆունկցիաների անդառնալի կանգառի կամ գլխուղեղի, այդ թվում՝ ուղեղաբնի բոլոր ֆունկցիաների անդառնալի դադարեցման վիճակում գտնվող մարդը համարվում է մահացած:

Շարադրված մոտեցումների և բնորոշումների վերլուծությունից կարելի է հետևություն անել այն մասին, որ «մարդու մահ» և «գլխուղեղի մահ» հասկացությունները համարժեք են⁷, ուստի տրամաբանական է, որ անցյալ դարի 80-ական թվականներից սկսած՝ անհրաժեշտություն առաջացավ մշակելու այնպիսի ախտաբանական չափանիշներ, որոնք հնարավորություն կտան առավելագույնս արժանահավատ կերպով ախտորոշել գլխուղեղի մահը: Ժամանակակից բժշկության մեջ լայնորեն կիրառվում են Հարվարդի բժշկության

դպրոցի մշակած ախտաբանական չափանիշները: Դրանք են.

- անգիտակից վիճակը և արտաքին ազդակների նկատմամբ արձագանքի բացակայությունը,

- սպոնտան (ինքնաբուխ) շարժումների բացակայությունը,

- սպոնտան (ինքնաբուխ) շնչառության բացակայությունը,

- ռեֆլեքսների բացակայությունը,

- իզոլելեկտրիկ և «հարթ» էԷԳ (էլեկտրոէնցեֆալոգրություն)՝ ալիքների 5 մկվոլտից պակաս ամպլիտուդով՝ 10-20 րոպեների ընթացքում,

- վերոնշյալ ախտանշանների առկայությունը 24 ժամվա ընթացքում, եթե հիվանդի մոտ առկա չէ հիպոթերմիա և ինտոքսիկացիա⁸:

Հարվարդի բժշկական դպրոցի չափանիշներից բացի՝ գոյություն ունեն նաև Միներսոտայի բժշկական ասոցիացիայի, Ամերիկյան նյարդաբանական ասոցիացիայի և ԱՄՆ-ի մի շարք այլ հետազոտական խմբերի, ինչպես նաև Մեծ Բրիտանիայի թագավորական քոլեջների և ֆակուլտետների, Սկանդինավյան երկրների (Դանիա, Շվեդիա Ֆինլանդիա), ինչպես նաև Ճապոնացի հետազոտողների մշակած չափանիշներ:

«Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ-օրենքի 7-րդ հոդվածն ամրագրում է դիակային դոնորից օրգաններ և հյուսվածքներ վերցնելու համաձայնության նախապայմանը և նշում, որ փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և հյուսվածքներ չեն կարող վերցվել միայն այն դեպքում, երբ տվյալ անձն իր կենդանության օրոք, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, հրաժարվել է մահից հետո հանդես գալ որպես օրգանների և հյուսվածքների դոնոր:

Օրգանների և հյուսվածքների դոնորների և ռեցիպիենտների ռեեստրում⁹ նրա՝ որպես դիակային դոնոր հանդես գալու որոշման բացակայության դեպքում փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

և հյուսվածքներ կարող են վերցվել նրա հարազատների (ազգականների) համաձայնությամբ՝ հետևյալ առաջնահերթությամբ.

- ա) ամուսինը,
- բ) չափահաս երեխան,
- գ) ծնողներից մեկը,
- դ) հարազատ եղբայրը կամ քույրը,
- ե) հայրական կամ մայրական կողմի

պապը կամ տատը:

Միևնույն առաջնահերթությամբ մի քանի հարազատների առկայության դեպքում բավարար են նրանցից մեկի տեղեկացվածությունը և համաձայնությունը:

Փոխպատվաստման նպատակով մինչև 18 տարեկան երեխաների կամ օրենքով սահմանված կարգով անգործունակ ճանաչված անձի դիակից օրգաններ և հյուսվածքներ կարող են վերցվել միայն նրա ծնողի կամ օրինական ներկայացուցչի համաձայնությամբ:

Մեջբերված հոդվածի վերլուծությունից երևում է, որ փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և հյուսվածքներ չեն կարող վերցվել **միայն** այն դեպքում, երբ տվյալ անձը կենդանության օրոք հրաժարվել է հետմահու հանդես գալ որպես օրգանների և հյուսվածքների դոնոր: Այսինքն, ստացվում է, որ մահացած անձի դիակից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ կարող են վերցվել անգամ եթե տվյալ անձն այդ մասին իր կենդանության օրոք գրավոր համաձայնություն չի տվել: Օրենքի նման կարգավորումից ստացվում է, որ մարդու մահվանից հետո նրա մարմինը ոչ թե իր, այլ նրա հարազատների սեփականությունն է և նրանք իրավունք ունեն սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու այն:

«Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի՝ մինչև 2009 թվականի մարտի 19-ը գործող խմբագրությամբ դիակային դոնորից փոխպատվաստման նպատակով օր-

գաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու կարգավորումը երկակի բնույթ ուներ, քանի որ 7-րդ հոդվածում նշվում էր, որ փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ կարող են վերցվել միայն այն դեպքում, երբ տվյալ անձն այդ մասին իր կենդանության օրոք տվել է գրավոր համաձայնություն, իսկ 9-րդ հոդվածը սահմանում է, որ դիակից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելու թույլտվության կարգն ու պայմանները սահմանում է ՀՀ կառավարությունը: Այսինքն, որ մեջբերված հոդվածներից երկրորդի իմաստով դիակից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ կարող են վերցվել, անգամ եթե տվյալ անձն այդ մասին իր կենդանության օրոք գրավոր համաձայնություն չի տվել: Այսինքն, պարզ չէ, թե մարդու մահվանից հետո ու՞մ սեփականությունն է նրա մարմինը, և ո՞վ իրավունք ունի տնօրինելու այն՝ մահացած անձը՝ նախօրոք արված կամարտահայտությամբ, թե՞ մահացած անձի հարազատները:

Օրենսդրական կարգավորման փոփոխությունը, իհարկե, ողջունելի առաջընթաց է, սակայն «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» գործող օրենքում առկա կարգավորումն անթերի չէ, քանի այն ձևական բնույթ է կրում և որևէ կերպ չի անդրադարձնում մահացած անձի հետ հուզական կապ ունեցող անձի համաձայնության հարցին: Այս կարգավորման իմաստով, կարծես, լուծվում է միայն դիակի պատկանելության, սեփականության իրավունքով այն տնօրինելու հարցը, սակայն արդյո՞ք դիակը, դրա օրգանները և (կամ) հյուսվածքները պատկանում են որևէ մեկին: Բարձրացված հարցի վերլուծության նպատակով առաջարկում ենք կարճ պատմական անդրադարձ կատարել դիակի նկատմամբ վերաբերմունքի հարցի կապակցությամբ տարբեր մշակույթներում առկա մոտեցումներին: Այսպես, Հին Հռոմի քաղաքացիական իրավունքի համաձայն՝ դիակի հուղարկավորության ծախսերը պարտավոր

էր հոգալ այն անձը, ում այդ պարտականությունը հանձնվել էր հանգուցյալի ցանկությանը, իսկ հանգուցյալի կամահայտնության բացակայության դեպքում՝ այն անձը, ում հանգուցյալը ժառանգել էր իր գույքը: Իսկ հուղարկավորության վայրի կամ հուղարկավորություն իրականացնող անձի բացակայության դեպքում հուղարկավորությունն իրականացնում էր եկեղեցական համայնքը: 17-րդ դարում Եվրոպայում առկա կարգավորման համաձայն՝ դիակների հուղարկավորության պարտականությունը կրում էր եկեղեցին: Ի տարբերություն Հին Հռոմի, միջնադարյան Եվրոպայում դիակի նկատմամբ պարտականությունների իրականացմանը վերաբերող հարցերը (հուղարկավորությունը, դիակի նկատմամբ պատշաճ և հարգալից վերաբերմունքը) որևէ առնչություն չունեին սեփականության իրավունքի հետ¹⁰: Դա է վկայում, մասնավորապես, Rex v. Stewart գործով 1840 թվականին Անգլիայում կայացված որոշումը¹¹: Սույն որոշմամբ սահմանվել է, որ «(...) ողջ մարդկանց զգացմունքները և շահերը պահանջում են, որ (...) յուրաքանչյուր մարդու դին ծածկված վիճակում հուղարկավորվի այն անձի կողմից, ում տանիքի տակ ապրում էր մահացած անձը»: Մինչև 19-րդ դարի վերջը ամերիկյան դատարանների մոտեցումները համընկնում էին անգլիական ընդհանուր իրավունքի որդեգրած մոտեցումներին: Ամերիկյան դատարանները ևս գտնում էին, որ «դիակը սեփականության իրավունքի առարկա չէ»: Սակայն բժշկական հետազոտությունների նպատակով դիակներն օգտագործելու և դիակիզությունը՝ որպես հուղարկավորության այլընտրանք, տարածելու պատճառով դատարաններն սկսեցին ճանաչել մահացած անձանց իրավահաջորդների իրավունքները՝ կապված դիակի տիրապետման և դրա նկատմամբ վերահսկողության իրականացման հետ: Մասնագիտական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվում այն մասին, որ դատարանների վերոնշյալ մոտեցման

փոփոխությունը հետապնդում էր նույն նպատակը, ինչ միջնադարյան Եվրոպայում էր, այն է՝ ապահովել արժանապատիվ և հարգալից վերաբերմունք մահացած մարդու մարմնի նկատմամբ¹²:

Ուստի, հիմք ընդունելով շարադրված դատողությունները, կարծում ենք, որ դիակի օրգանների և հյուսվածքների տնօրինման, այդ թվում՝ փոխապատվաստմանը վերաբերող հարաբերությունները «մաքուր իմաստով» սեփականատիրական հարաբերություններ չեն և այդ հարաբերությունների մասնակիցները («Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխապատվաստելու մասին» օրենքի իմաստով փոխապատվաստման համաձայնություն տվող անձինք) չեն կարող որոշվել միայն օրենքով սահմանված իրենց իրավական կարգավիճակի հիման վրա:

Ըստ այդմ խնդրահարույց է թվում «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխապատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածում առկա կարգավորումը: Այսպես, ամրագրելով, որ փոխապատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և հյուսվածքներ կարող են վերցվել նրա հարազատների (ազգականների) համաձայնությամբ, օրենքը պարզապես սահմանում է համաձայնություն տվող անձանց առաջնահերթությունը և չի մանրամասնում, թե ինչ տրամաբանությամբ է սահմանվել համաձայնություն տվող անձանց շրջանակը և նրանց առաջնահերթությունը: Օրինակ, օրենքը որպես համաձայնության սուբյեկտ առաջին հերթին նշում է մահացածի ամուսնուն: Ակնհայտ է, որ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի հիման վրա օրենսդիրն այս դեպքում ի նկատի է ունեցել այն անձին, ում հետ մահացածի ամուսնությունը գրանցվել է քաղաքացիական կացության ակտերի պետական գրանցում իրականացնող մարմիններում՝ համաձայնություն տվող անձանց շրջանակից բացառելով մահացածի հետ փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձին: Օրենքի նման կարգավոր-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

րումը, կարծում ենք, ընդունելի համարվել չի կարող, քանի որ իրավաբանորեն ձևակերպված ամուսնության բացակայությունը դեռևս չի վկայում հուզական կապի բացակայության մասին, որը, ինչպես նշվեց վերևում, դիակային դոնորի օրգանների փոխպատվաստման համար համաձայնություն տալու որոշիչ գործոն պետք է հանդիսանա:

Համաձայնություն տվող անձանց շրջանակում օրենքը նախատեսել է չափահաս երեխային, ապա՝ մահացածի հարազատ եղբորը կամ քրոջը: Նման կարգավորումից ակնհայտ է, որ երեխայի կողմից համաձայնություն տալու պարտադիր պայման է չափահաս լինելը, մինչդեռ քրոջ կամ եղբոր համար՝ ոչ. արդյունքում կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, երբ անչափահաս երեխայի և եղբոր կամ քրոջ առկայության պայմաններում նախապատվությունը տրվի անչափահաս եղբոր կամ քրոջ կարծիքին, իսկ երեխայի կարծիքը հաշվի չառնվի:

Երեխայի չափահաս լինելու պայմանը սահմանելով՝ օրենքը չի կարգավորել վերջինիս գործունակության հարցը, և արդյունքում ստացվում է, որ, օրինակ, մեկ անչափահաս և մեկ անգործունակ ճանաչված երեխայի առկայության դեպքում առաջնահերթությունը պետք է տրվի անգործունակ երեխային:

«Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածը մի հետաքրքիր առանձնահատկություն ևս ունի. այն սահմանում է, որ «մինևույն առաջնահերթությամբ մի քանի հարազատների առկայության դեպքում բավարար են նրանցից մեկի տեղեկացվածությունը և համաձայնությունը», և այս տրամաբանությամբ օրենքը եղբոր և քրոջ կամ երկու ծնողների համաձայնության հարցը սահմանելիս նշված սուբյեկտներին տարանջատել է «կամ» շաղկապով:

Կարծում ենք, առաջարկված կարգավորման պայմաններում անհասկանալի է, թե ու՞մ է նախապատվություն տրվելու և ի՞նչ չափանիշով. նույն կերպ չբացատրվող պատճառով օրենքը նախապատվություն է տալիս տվյալ հերթի հարազատներից մեկի համաձայնությանը՝ անտեսելով նույն հերթի մյուս հարազատներին և թույլ տալով փոխպատվաստումը, եթե անգամ նույն հերթի մյուս բոլոր հարազատները փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ վերցնելուն դեմ են:

Այս վերլուծությունից կարող ենք եզրակացնել, որ «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի առաջին և երկրորդ պարբերությունները կարելի է շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ՝

Օրգանների և հյուսվածքների դոնորների և ռեցիպիենտների ռեստորում նրա՝ որպես դիակային դոնոր հանդես գալու որոշման բացակայության դեպքում փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և հյուսվածքներ կարող են վերցվել նրա հարազատների (ազգականների) համաձայնությամբ՝ հետևյալ առաջնահերթությամբ.

- ա) ամուսինը կամ մահացածի հետ փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձը,*
- բ) չափահաս զավակները (որդեգրվածները),*
- գ) ծնողները (որդեգրողները, խնամակալները, հոգաբարձուները),*
- դ) չափահաս հարազատ եղբայրներն ու քույրերը,*
- ե) պապերն ու տատերը:*

Համաձայնություն տվող անձը պետք է տվյալ իրավիճակում հասկանա իրականացվող փոխպատվաստման բնույթն ու նպատակները: Մինևույն առաջնահերթության մի քանի հարազատների առկայության դեպքում անհրաժեշտ է նրանց բոլորի տեղեկացվածությունը և համաձայնությունը:

Առաջին հայացքից խիստ թվացող այս

կարգավորումը, կարծում ենք, բխում է «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի տրամաբանությունից, որը հաստատվել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2010 թվականի սեպտեմբերի 14-ի թիվ ՍԴՈ-913 որոշմամբ: Վկայակոչված որոշման մեջ, մասնավորապես, ամրագրված է, որ «(...) «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի ներկա իրավակարգավորման պարագայում Հայաստանում նույնպես անձը երաշխավորված հնարավորություն ունի անարգել արտահայտել իր կամքը՝ կապված իր մահից հետո դիակային դոնոր հանդես գալու խնդրի վերաբերյալ (...), իսկ եթե այդպիսի որոշումը որևէ պատճառով առկա (հստակ) չէ, ապա օրենքի վիճարկվող նորմերն արգելում են դիակի օրգանների, հյուսվածքների փոխպատվաստում՝ առանց նրա հարազատների (ազգականների) համաձայնության, որը նույնպես հետապնդում է սոցիալապես արդարացի նպատակ»:

Հիմնվելով վերոգրյալի վրա՝ առաջարկում ենք «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի երրորդ պարբերությունը շարադրել հետևյալ կերպ՝

Փոխպատվաստման նպատակով դիակից օրգաններ և հյուսվածքներ չեն կարող վերցվել, եթե տվյալ անձն իր կենդանության օրոք Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հրաժարվել է մահից հետո հանդես գալ որպես օրգանների և հյուսվածքների դոնոր, կամ բացակայում է միևնույն առաջնահերթության բոլոր հարազատների (ազգականների) համաձայնությունը, կամ մահացած անձը հարազատներ (ազգականներ) չունի:

Նույն տրամաբանությամբ, կարծում ենք, անհրաժեշտ է փոփոխել «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի վեցերորդ պարբերությունը և այն շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ՝

Մինչև 18 տարեկան երեխաների դիակից փոխպատվաստման նպատակով օրգաններ և հյուսվածքներ կարող են վերցվել նրա ծնողների (որդեգրողների, խնամակալների, հոգաբարձուների) համաձայնությամբ: Օրենքով սահմանված կարգով անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչված անձի դիակից փոխպատվաստման նպատակով օրգաններ և հյուսվածքներ կարող են վերցվել համապատասխանաբար նրա խնամակալների կամ հոգաբարձուների համաձայնությամբ:

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Ս.Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2000, էջ 267:

² Տե՛ս Brendan Greene, Understanding Medical Law // Cavendish Publishing Limited, London, Sydney, Portland, Oregon 2005, էջ 198:

³ Տե՛ս օրինակ, Афанасьева Е.Г. Современное медицинское право, Москва, 2003, էջ 296:

⁴ Տե՛ս Brendan Greene, նշված աշխատությունը, էջ 15:

⁵ Ֆիդուցիար կամ վստահված անձի (ֆիդուցիարի) պարտականությունը անզլոսաքսո-

նական ընդհանուր իրավունքի (common law) հայեցակարգ է: Ի սկզբանե ֆիդուցիար պարտականությունները ներառում էին՝

- հավատարմության պահպանման պարտականություն (duty of loyalty), այսինքն՝ վստահորդի շահերը սեփական շահերից վեր դասելու պարտականություն.

- հոգատարությամբ/շրջահայացությամբ գործելու պարտականություն (duty of care), այսինքն՝ վստահված գույքը տնօրինել այնպես, ինչպես ֆիդուցիարն այն կտնօրիներ, եթե այդ գույքն իրենը լիներ:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

⁶ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 126-րդ հոդվածի 1-ին մասը պատասխանատվություն է նախատեսում բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով փոխպատվաստման կամ գիտափորձերի նպատակով անձին մարմնի մասեր կամ հյուսվածքներ տալուն հարկադրելու համար: Հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն է նախատեսում նույն արարքի համար, որը կատարվել է անօգնական վիճակում, հանցավորից նյութական կամ այլ կախվածության մեջ գտնվող անձի կամ անչափահասի նկատմամբ: Հոդվածի 3-րդ մասը պատասխանատվություն է նախատեսում հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքի համար, որը կատարվել է կազմակերպված խմբի կողմից:

⁷ Տե՛ս Розенталь Р., Соболев В., Сондоре А. “Донорство в трансплантации органов”. - Рига: Звайгзне, 1987, էջ 166, Barhard C.H., The operation: a human cardiack transplantation, an interim Report of a successfull operation pereosmel at groote Schuur hospital Capetown. South Afr. Med. J., 1967. - Vol. 42, էջ 1271:

⁸ Տե՛ս Robertson J. // Circulation. - 1987. - Vol. 75, N 1, էջեր 146-156:

⁹ «Մարդուն օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոխպատվաստելու մասին» ՀՀ օրենքի 2.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ օրգանների և հյուսվածքների դոնորների և ռեցիպիենտների ռեեստրը ապահովում է սույն ոլորտում տեղեկատվական միասնական համակարգը, որ-

տեղ գրանցվում են հետևյալ տեղեկությունները.

ա) օրգանների և հյուսվածքների փոխպատվաստման դեպքերը.

բ) օրգանների և հյուսվածքների դոնորների և ռեցիպիենտների վերաբերյալ տեղեկատվությունը.

գ) տեղեկատվություն այն անձանց վերաբերյալ, որոնք կենդանության օրոք հրաժարվել են հանդես գալ որպես դոնոր:

Օրգանների և հյուսվածքների դոնորների և ռեցիպիենտների ռեեստրի գործունեության, տեղեկությունների գրանցման և օգտագործման կարգը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

Օրգանների և հյուսվածքների դոնորների և ռեցիպիենտների ռեեստրում գրանցված տեղեկությունները համարվում են բժշկական գաղտնիք և կարող են տրամադրվել փոխպատվաստման օրգաններ և հյուսվածքներ վերցնող և դրանց մշակմամբ ու փոխպատվաստմամբ զբաղվող լիցենզավորված բժշկական հաստատություններին և սույն օրենքով նախատեսված դեպքերում:

¹⁰ Տե՛ս “Law, Medicine and Ethics” by Patricia A.King, Judith Areen, Lawrence O.Gostin. Foundation press of Thomson/West, New York 2006, էջ 223:

¹¹ Տե՛ս Rex v. Stewart, 12 AD. & E. 773 (1840):

¹² Տե՛ս “Law, Medicine and Ethics” by Patricia A.King, Judith Areen, Lawrence O.Gostin. Foundation press of Thomson/West, New York 2006, էջ 226:

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАНСПЛАНТАЦИИ ОРГАНОВ И (ИЛИ) ТКАНЕЙ ЧЕЛОВЕКА

Анна ВАРДАПЕТЯН

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

Представленная статья посвящена некоторым проблемам трансплантации органов и (или) тканей человека. Здесь рассматриваются вопросы согласия на трансплантацию человеческих и трупных органов и (или) тканей, детализируется сущность данного согла-

сия, рассматриваются вопросы перечня лиц, которые имеют право дать согласие на трансплантацию трупных органов и (или) тканей.

В контексте анализа вышеуказанных вопросов в статье рассматриваются законодательные проблемы, которые, на взгляд автора, существуют в соответствующих статьях закона РА “О трансплантации органов и (или) тканей человеку” и предлагаются их возможные решения.

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

**ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՆԻՑ ԿԱՄ ՊԱՏԺԻՑ ԱԶԱՏԵԼՈՒ
ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ
ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ**

Քրիստինե ԱՐՍԵՆՅԱՆ

*ԵՊՄՀ պատմության և իրավագիտության
ֆակուլտետի իրավագիտության և նրա
դասավանդման մեթոդիկայի
ամբիոնի դասախոս*

Վաղեմության ժամկետը հանցագործությունն ավարտվելուց կամ մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո օրենքով նախատեսված այն ժամանակահատվածն է, որն անցնելուց հետո հանցանք կատարած անձը չի կարող քրեական պատասխանատվության կամ պատժի ենթարկվել:

Գործող քրեական օրենսդրությունը սահմանում է քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու վաղեմության որոշակի ժամկետներ: Ընդ որում, այդ ժամկետները չեն կարող կամայականորեն սահմանվել: դրանց հիմքում պետք է որոշակի հայեցակարգ ընկած լինի: Խոսքը վաղեմության ժամկետն անցնելու հետևանքով հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու հիմքին վերաբերող հայեցակարգի մասին է:

Իրավաբանական գրականության մեջ այս հարցի շուրջ միասնական կարծիք չկա: Այսպես, քրեագետների մի մասը գտնում է, որ վաղեմության ժամկետներն անցնելու հետևանքով հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու հիմքը հանցագործության և այն կատարած անձի հանրային վտանգավորության կորուստն է: Մյուսներն այս դեպքում անձին պատասխանատվությունից ազատելու

հիմք են համարում միայն հանցագործության հանրային վտանգավորության կորուստը²: Մասնագիտական գրականության մեջ նշվում են նաև այնպիսի հիմքեր, ինչպիսիք են ապացույցների հնարավոր կորուստը³, հանցագործության և այն կատարող անձի մասին հիշողության կորուստը կամ թուլացումը⁴:

Մեր կարծիքով, հանցագործության և այն կատարող անձի մասին հիշողության կորուստը կամ թուլացումը, ապացույցների հնարավոր կորուստը, հանցագործության հանրային վտանգավորության կորուստը ոչ մի դեպքում չեն կարող հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք հանդիսանալ:

Ինչ վերաբերում է հիշողության կորստին, ապա պետք է նշել, որ հիշողությունը ֆիզիոլոգիական բարդ երևույթ է, որն ունի իր տեսակները, անհատական-տիպաբանական առանձնահատկությունները⁵: Այն, ինչ լավ հիշում է մեկը, մեկ ուրիշը կարող է շուտ մոռանալ: Բացի այդ՝ ի՞նչ հիշողության կորստի կամ թուլացման մասին կարող է խոսք լինել տուժողի կամ նրա հարազատների կապակցությամբ: Կամ, ինքը՝ հանցավորը, արդյո՞ք մոռանում է իր կատարածը: Հանցագործության մասին հիշողությունն ընդգրկվում է այսպես կոչված երկարատև հիշողության կառուցվածքի մեջ, որը պահպանվում է շատ երկար ժամանակ, իսկ շատ դեպքերում՝ ամբողջ կյանքի ընթացքում⁶:

Հանցանք կատարած անձին վաղեմության ժամկետն անցնելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու

փաստարկ չի կարող հանդիսանալ նաև ապացույցների հնարավոր կորուստը: Նախ՝ ապացույցների կորուստ կարող է և տեղի չունենալ: Բացի այդ, ապացույցների անբավարարությունը ինքնուրույն դատավարական փաստարկ է, որը քրեական հետապնդումը դադարեցնելու հիմք է հանդիսանում: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի հոդված 35-ի երկրորդ մասի համաձայն՝ քրեական հետապնդումը ենթակա է դադարեցման, իսկ գործի վարույթը՝ կարճման կատարված հանցագործությանը կասկածյալի կամ մեղադրյալի մասնակցությունն ապացուցված չլինելու դեպքում, եթե սպառված են նոր ապացույցներ ձեռք բերելու բոլոր հնարավորությունները:

Մեր կարծիքով, ճիշտ չէ խոսել նաև հանցագործության հանրային վտանգավորության կորստի մասին: Կատարված արարքի հանցավոր լինելը որոշվում է երեք չափանիշով՝ հանրային վտանգավորություն, քրեական հակաիրավականություն և մեղավորություն: Այսինքն՝ եթե արարքը տվյալ ժամանակահատվածում գործող քրեական օրենքով նախատեսված է որպես հանցագործություն, կատարվել է մեղավորությամբ և վնաս է պատճառել օրենքով պաշտպանվող շահերին, ապա այդ արարքը հանցագործություն է: Հանցագործության հանրային վտանգավորությունը, որն ունի երկու դրսևորում՝ որակական և քանակական, կոնկրետ հասկացություն է: Հանրային վտանգավորության որակական արտահայտությունը հանրային վտանգավորության բնույթն է, որը որոշվում է հանցագործությամբ վնասված հասարակական հարաբերությունների բնույթով, այսինքն՝ հանցագործության օբյեկտով, իսկ հանրային վտանգավորության քանակական արտահայտությունը հանրային վտանգավորության աստիճանն է, որը որոշվում է մի քանի չափանիշներով՝ պատճառված վնասի չափ, կատարման եղանակ, տեղ, ժամանակ, դրդապատճառ, նպատակ և այլն: Մի՞թե կատարված ա-

րարքից հետո որոշակի ժամանակ անցնելը կարող է ազդել դրա հանրային վտանգավորության վրա: Կարծում ենք, որ ոչ: Բանն այն է, որ կատարման պահին արարքը վնաս է պատճառում օրենքով պաշտպանվող հասարակական հարաբերություններին՝ հանցագործության օբյեկտին, և դրանից հետո անցած ժամանակը չի կարող չեզոքացնել տվյալ պահին պատճառած վնասը: Եվ այս տեսանկյունից կատարված արարքից հետո անցած ժամանակահատվածը ոչ մի նշանակություն չունի. մեկ տարի կանցնի, թե քսան, միևնույնն է. կատարվածը հանցագործություն է և վնաս է պատճառել օրենքով պաշտպանվող շահերին: Մեր կարծիքով, արարքի հանրային վտանգավորության կորստի մասին կարելի է խոսել միայն ապաքրեականացման դեպքում, երբ օրենսդիրը, վերագնահատելով հանցագործության այս կամ այն տեսակի հանրային վտանգավորությունը, գտնում է, որ այն կորցրել է հանցագործությանը հատուկ հանրային վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը և բացառում է այն քրեական օրենսգրքից:

Անդրադառնանք հանցանք կատարած անձի հանրային վտանգավորության կորստի հարցին: Միակ չափանիշը, որը վկայում է անձի հանրային վտանգավորության մասին, նրա կողմից հանրորեն վտանգավոր արարքի (պարտադիր չէ հանցագործության) կատարումն է: Հանրորեն վտանգավոր արարքը, որը օբյեկտիվ վնաս է պատճառում, տեսանելի ու շոշափելի բնույթ ունի, անձի հանրային վտանգավորության ախտանիշն է: Այն, որ հանցանքը կատարելու պահին անձն իրենից հանրային վտանգավորություն է ներկայացնում, կասկած չի հարուցում: Բայց այստեղ արդեն, ի տարբերություն հանցագործության, արարքից հետո անցած ժամանակը էական նշանակություն է ստանում: Եթե կատարված հանցանքից հետո բավականաչափ ժամանակ է անցնում, և այդ ընթացքում անձը հանրորեն վտանգավոր նոր արարք չի կատարում, ապա բոլոր հիմքերը կան

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

կարծելու, որը անձը կորցրել է իր հանրային վտանգավորությունը: Այն, որ վաղեմության ժամկետն անցնելու հետևանքով անձին պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու հիմքը անձի հանրային վտանգավորության կորուստն է, անուղղակի երևում է նաև այս ինստիտուտները կիրառելու համար նախատեսված պայմաններից: Դրանք երկուսն են՝ 1) հանցանքը կատարելուց հետո պետք է անցնի օրենքով նախատեսված որոշակի ժամանակ, 2) չպետք է լինի այդ ժամանակահատվածն անցնելու որևէ խոչընդոտ:

Հանցանքը կատարելուց հետո որոշակի ժամանակ անցնելը անհրաժեշտ է անձի հանրային վտանգավորության կորստի մասին հավանական ենթադրություն անելու համար:

Ինչ վերաբերում է այդ ժամանակահատվածն անցնելու խոչընդոտներին, ապա դրանք երկուսն են՝ նոր հանցանքի կատարումը կամ քննությունից կամ դատից խուսափելը: Փաստորեն, խոսքը հանցագործությունից հետո անձի դրսևորած այնպիսի վարքագծի մասին է, որը վկայում է նրա հանրային վտանգավորության մասին, այն մասին, որ անձը արժանի չէ ազատվելու պատասխանատվությունից կամ պատժից հենց այն պատճառով, որ շարունակում է հանրության համար վտանգավոր լինել ու կարիք ունի քրեաիրավական ներգործության:

Այսպիսով, վաղեմության ժամկետն անցնելու հետևանքով անձին քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու հիմքը անձի հանրային վտանգավորության կորստի մասին հավանական ենթադրությունն է, որը հիմնվում է անձի հետ հանցավոր վարքագծի գնահատման վրա:

Նշված հայեցակարգի հիման վրա քննարկենք քրեական պատասխանատվության ենթարկելու և մեղադրական դա-

տավճիռը կատարելու վաղեմության ժամկետների օրենսդրական սահմանմանը վերաբերող հարցերը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ քր. օր.) 75 հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ «Անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից անցել են հետևյալ ժամկետները.

1) երկու տարի՝ ոչ մեծ ծանրության հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

2) հինգ տարի՝ միջին ծանրության հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

3) տասը տարի՝ ծանր հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

4) տասնհինգ տարի՝ առանձնապես ծանր հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից»:

Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը վաղեմության ժամկետը կապում է հանցագործության ծանրության հետ: Ընդ որում, վաղեմության ժամկետը միշտ չէ, որ համընկնում է հանցագործությունը դասակարգման այս կամ այն խմբում ընդգրկելու համար չափանիշ ծառայող պատժի չափին: Այսպես, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 19-ի երկրորդ մասի համաձայն՝ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններ են համարվում դիտավորությամբ կատարված այն արարքները, որոնց համար սույն օրենսգրքով նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում երկու տարի ժամկետով ազատազրկումը, կամ որոնց համար նախատեսված է ազատազրկման հետ կապ չունեցող պատիժ, ինչպես նաև անզգուշությամբ կատարված այն արարքները, որոնց համար նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում երեք տարի ժամկետով ազատազրկումը: Միջին ծանրության հանցագործություններ են համարվում դիտավորությամբ կատարված այն արարքները, որոնց համար օրենսգրքով նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում հինգ տարի ժամկետով ազատազրկումը, ինչպես նաև անզ-

գուշութեամբ կատարված այն արարքները, որոնց համար նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում տասը տարի ժամկետով ազատազրկումը: Փաստորեն, ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցագործությունների դեպքում վաղեմության ժամկետը համընկնում է միայն դիտավորությամբ կատարված հանցագործությունների համար նախատեսված պատժաչափի հետ:

Արդյո՞ք օրենսդրի նման մոտեցումը հիմնավորված է ու արդարացի: Կարծում ենք, որ ոչ: Օրենսդրական նման կարգավորման դեպքում հնարավոր է այնպիսի իրադրություն, որ պատժի ժամկետը զգալիորեն գերազանցի վաղեմության ժամկետը, և անարդարացի վիճակ ստեղծվի: Օրինակ՝ երկու տարբեր անձինք կատարում են 33 քր. օր.-ի հոդված 242-ի երրորդ մասով նախատեսված հանցանք, որի սանկցիան չորսից տասը տարի ժամկետով ազատազրկումն է: Այսինքն՝ կատարում են միջին ծանրության հանցանք, որի վաղեմության ժամկետը հինգ տարի է: Ենթադրենք՝ հանցավորներից մեկը բռնվում ու քրեական պատասխանատվության է ենթարկվում, և նրա նկատմամբ նշանակվում է հինգ տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկում, իսկ մյուսը անհայտ է մնում իրավապահ մարմիններին: Երկրորդ հանցավորը հինգ տարի ապրում է իր կյանքով՝ ուղղակի անհանգստանալով, թե հանկարծ չբացահայտվի, և այդ ժամանակահատվածն անցնելուց հետո հանգիստ շարունակում է ապրել, իսկ մյուսը շատ ավելի երկար ժամանակ կրում է պատժի բոլոր զրկանքները: Նման անհամասնությունը, որը գոյություն ունի վաղեմության ժամկետների ու հնարավոր պատժաչափի միջև, անընդունելի է: Դրա համար կարծում ենք՝ ճիշտ կլիներ վերանայել 33 գործող քր. օր.-ով նախատեսված վաղեմության ժամկետները: Դրանք պետք է գերազանցեն այն հնարավոր պատժի ժամկետը, որը կարող է նշանակվել հանցագործության տվյալ տեսակի համար: Բացի այդ, պետք է

նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ պատժի նպատակը պատժի ենթարկված անձին ուղղելն է: Ենթադրվում է, որ պատժի ժամկետը այն ժամանակահատվածն է, որն անհրաժեշտ ու բավարար է այդ նպատակն իրագործելու համար: Քանի որ վաղեմության ժամկետն անցնելու հետևանքով հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքը անձի հանրային վտանգավորության կորուստն է, ինչը վկայում է նրա ուղղված լինելու մասին, ապա, մեր կարծիքով, այդ ժամկետը պետք է այնքան լինի, որ անհրաժեշտ ու բավարար լինի նման ենթադրություն անելու համար: Ուստի այդ ժամկետը չի կարող պակաս լինել պատժի ժամկետից: Դեռ ավելին՝ կարող է նաև գերազանցել այն:

Պետք է նշել, որ հայրենական քրեական օրենսդրության զարգացման տարբեր ժամանակահատվածներում եղել են վաղեմության ժամկետների սահմանման՝ մեր առաջարկած մոտեցմանը նման կարգավորումներ, որոնք, սակայն, հետևողական և համակարգված կարգավորումներ չեն եղել և ընդհանուր կանոնից բացառություն են հանդիսացել: Այսպես, ՅՍՍՀ 1961թ. քր. օր.-ի 44 հոդվածի առաջին մասի երկրորդ կետով վաղեմության ժամկետը սահմանված էր երեք տարի այնպիսի հանցագործություն կատարելու համար, որի համար ըստ օրենքի կարող էր նշանակվել ազատազրկում երկու տարուց ոչ ավելի ժամանակով, կամ այնպիսի պատիժ, որը կապված չէ ազատազրկման հետ: Նույն հոդվածի երրորդ կետով վաղեմության ժամկետը սահմանված էր հինգ տարի այնպիսի հանցագործություն կատարելու համար, որի համար ըստ օրենքի կարող էր նշանակվել ազատազրկում հինգ տարուց ոչ ավելի ժամանակով, իսկ չորրորդ կետով վաղեմության ժամկետը սահմանված էր տասը տարի այնպիսի հանցագործություն կատարելու համար, որի համար ըստ օրենքի կարող էր նշանակվել ավելի խիստ պատիժ, քան հինգ տարի ժամկետով ազա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

տազրկումը⁹: Համանման կարգավորում էր առկա նաև ՀՍՍՌ 1927թ. օրենսգրքում, որի 14 հոդվածի համաձայն՝ «Քրեական հետապնդում տեղի ունենալ չի կարող՝

ա) եթե այն հանցագործությունից հետո, որի համար դատարանը կարող է նշանակել ազատազրկում 5 տարուց ավելի ժամանակով, անցել է արդեն 10 տարի.

բ) եթե այն հանցագործությունից հետո, որի համար դատարանը կարող է նշանակել ազատազրկում 5 տարուց ոչ ավելի ժամանակով, անցել է արդեն 5 տարի.

գ) եթե այն հանցագործությունից հետո, որի համար դատարանը կարող է նշանակել ազատազրկում մինչև մեկ տարի ժամանակով, կամ որի համար օրենքն ավելի մեղմ պատիժ է սահմանում, քան ազատազրկումը, անցել է արդեն երեք տարի»¹⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, նախկին օրենսդրությամբ նույնպես վաղեմության ժամկետները, չնչին բացառություններով, համընկնում էին հանցագործության համար օրենքով նախատեսված պատժի առավելագույն չափի հետ:

Նույն իրավիճակն է նաև արտասահմանյան երկրների քրեական օրենսդրություններում: Բայց, ի տարբերություն հայրենական օրենսդրության, դրանցում նախատեսված են քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության զգալիորեն ավելի երկար ժամկետներ, ինչը որոշ չափով մեղմում է մեր նշած հնարավոր անարդարացիությունը: Այսպես, Իսպանիայի քրեական օրենսգրքի 131 հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ հանցագործության վաղեմության ժամկետը հաշվակցվում է հետևյալ կերպ՝

քսան տարի, եթե տվյալ հանցագործության համար առավելագույն պատիժը տասնհինգ տարուց ավելի է,

տասնհինգ տարի, եթե տվյալ հանցագործության համար առավելագույն պատիժը տասը տարուց ավելի ժամկետով իրա-

վունքներից զրկումն է կամ տասը տարուց մինչև տասնհինգ տարի ազատազրկումը,

տասը տարի, եթե տվյալ հանցագործության համար առավելագույն պատիժը վեցից տասը տարի ժամկետով իրավունքներից զրկումն է կամ հինգից տասը տարի ժամկետով ազատազրկումը,

հինգ տարի՝ այլ ծանր հանցագործությունների համար,

երեք տարի՝ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների համար¹¹:

Քրեական պատասխանատվության ենթարկելու ավելի երկար ժամկետներ է նախատեսում ԳՂՀ քրեական օրենսգիրքը, որի 78 պարագրաֆի երրորդ մասի համաձայն՝ վաղեմության ժամկետը կազմում է՝

երեսուն տարի, եթե հանցագործության համար նախատեսված է ցմահ ազատազրկում,

քսան տարի, եթե հանցագործության համար նախատեսված է տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկում,

տասը տարի, եթե հանցագործության համար նախատեսված է հինգից տասը տարի ժամկետով ազատազրկում,

հինգ տարի, եթե հանցագործության համար նախատեսված է մեկից հինգ տարի ժամկետով ազատազրկում,

երեք տարի՝ այլ հանցագործությունների դեպքում¹²:

Ինչպես տեսնում ենք, մյուս երկրների քրեական օրենսդրություններում էլ վաղեմության ժամկետը կապվում է հանցագործության տեսակի հետ, բայց, ի տարբերություն ՀՀ քր. օր.-ի, այն նույնանում է հանցագործության համար օրենքով նախատեսված առավելագույն պատժի հետ, և դրանից պակաս չէ: Կարծում ենք՝ ճիշտ կլիներ վերանայել ՀՀ քր. օր.-ի 75 հոդվածով նախատեսված քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները: Ինչպես արդեն նշել ենք, վաղեմության ժամկետն անցնելու հետևանքով հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքը անձի հանրային վտանգա-

վորության կորուստն է, ինչը վկայում է նրա ուղղված լինելու մասին, ուստի վաղեմության ժամկետը պետք է այնքան լինի, որ անհրաժեշտ ու բավարար լինի նման ենթադրություն անելու համար: Այդ ժամկետը չի կարող պակաս լինել պատժի ժամկետից և կարող է նույնիսկ գերազանցել դրան: Վերոգրյալի հիման վրա առաջարկում ենք ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 75-ում սահմանել վաղեմության հետևյալ ժամկետները.

1) հինգ տարի՝ ոչ մեծ ծանրության հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

2) տասը տարի՝ միջին ծանրության հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

3) տասնհինգ տարի՝ ծանր հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

4) քսան տարի՝ առանձնապես ծանր հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից:

Նման ժամկետներ սահմանելու դեպքում, բնականաբար, պետք է ավելանան ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 75-ի չորրորդ մասով նախատեսված ժամկետները: Առաջարկում ենք հետևյալ ձևակերպումը. «Ընդ որում, անձը չի կարող քրեական պատասխանատվության ենթարկվել, եթե ոչ մեծ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցանքն ավարտված համարվելու օրվանից անցել է տասնհինգ տարի, իսկ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքն ավարտված համարվելու օրվանից՝ քսանհինգ տարի, և վաղեմության ժամկետի ընթացքն ընդհատված չի եղել նոր հանցագործությանը»: Նշված ժամկետների այսպիսի ավելացումը պայմանավորված է ոչ միայն վաղեմության ժամկետների միջև համամասնությունն ապահովելու ցանկությանը, այլև այն հանգամանքով, որ այս դեպքում խոսքը քննությունից կամ դատից խուսափող անձի մասին է: Մեր կարծիքով, քննությունից կամ դատից խուսափող անձն իրենից ավելի մեծ հանրային վտանգավորություն է ներկայացնում, և նրա ուղղված լինելը, հանրային վտանգավորության կորուստը

ու այդ հիմքով պատժի աննպատակահարմարությունը հավաստելու համար ավելի երկար ժամանակ է հարկավոր: Իրավաբանական գրականության մեջ նույնիսկ առաջարկություն է արվել նման դեպքերում ընդհանրապես բացառել վաղեմության ժամկետի կիրառումը¹³: Նման արմատական դիրքորոշումը ընդունելի չէ: Վաղեմության ժամկետը այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում հանցանք կատարած անձն ապացուցում է իր հանրային վտանգավորության կորուստը, իր ուղղված լինելը: Այդպիսի հնարավորություն պետք է տալ նաև այն անձին, ով խուսափել է քննությունից կամ դատից: Հակառակ դեպքում, ինչպես արդարացիորեն նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, հանցանք կատարած անձը զրկվում է որևէ շանսից, և կատարած հանցանքը դառնում է նրա ճակատագրի անելանելի վերջը¹⁴: Ուստի, եթե քննությունից կամ դատից խուսափող անձը օրենքով նախատեսված ժամանակահատվածում նոր հանցանք չի կատարել, ապա պետք է տլնել այն կանխավարկածից, որ նա ուղղվել է ու կորցրել իր հանրային վտանգավորությունը: Այլ հարց է, որ, ինչպես արդեն նշել ենք, դրա համար պետք է ավելի երկար ժամանակ սահմանվի:

Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է քննարկել նաև ռեցիդիվի դեպքում վաղեմության ժամկետի հարցը: Ինչքան էլ գործող օրենսդրությունը հրաժարվի ռեցիդիվիստ հասկացությունից, ինչքան էլ քրեագետների մի մասը պնդի, թե ռեցիդիվը ոչ թե անձը, այլ հանցանքը բնութագրող ինստիտուտ է, միևնույնն է, դրա հիմքում իրականում ընկած է անձի հանրային վտանգավորության գաղափարը: ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 63-ի առաջին մասի առաջին կետի համաձայն՝ պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանք է հանցանքը կատարելու ռեցիդիվը: Նույն օրենսգրքի հոդված 22-ի առաջին մասի համաձայն՝ հանցագործությունների ռեցիդիվ է համարվում դիտավորությամբ հանցանք կա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

տարելն այն անձի կողմից, ով դատվածություն ունի նախկինում դիտավորությանը կատարված հանցանքի համար: Այնուհետև հողված 22-ի մյուս մասերում սահմանվում են վտանգավոր ու առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվ հասկացությունները: Ռեցիդիվի բնորոշումն արդեն իսկ ցույց է տալիս, որ խոսքն իրականում անձի մասին է. «...այն անձի կողմից, ով...»: Բացի այդ, եթե ռեցիդիվը բնութագրում է հանցանքը, այլ ոչ թե անձը, ապա հարց է առաջանում, թե ինչու է այն համարվում պատասխանատվությունն ու պատիժը ծանրացնող հանգամանք: Ենթադրենք՝ մեկը առաջին անգամ հարյուր հազար դրամի գողություն է կատարել, իսկ մյուսը, ով դատվածություն ունի նախկինում դիտավորությանը կատարված հանցանքի համար, իննսունհինգ հազար դրամի հափշտակություն է կատարել: Երկուսի արարքն էլ որակվում է 33 քր. օր.-ի 177 հոդվածի առաջին մասով՝ որպես հասարակ գողություն: Եթե ռեցիդիվը պատասխանատվությունն ու պատիժը ծանրացնող հանգամանք ճանաչելու հիմքում անձի հանրային վտանգավորությունը չէ, ապա ինչո՞ւ բերված օրինակում երկրորդ անձի պատասխանատվությունն ու պատիժը պետք է ավելի խիստ լինեն:

Այսպիսով, ռեցիդիվը անձի հանրային վտանգավորության ցուցանիշներից է: Այն վկայում է տվյալ անձի հակասոցիալական կայուն դիրքորոշման մասին, այն մասին, որ քրեաիրավական ներգործությունը տվյալ անձի նկատմամբ արդյունավետ չի եղել, որ պատիժն իր նպատակին չի հասել: Ուստի, մեր կարծիքով, չի կարելի ռեցիդիվի դեպքում սահմանել քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության նույն ժամկետները: Հակասոցիալական կայուն դիրքորոշում ունեցող անձի ուղղված լինելն ու այդ հիմքով պատժի աննպատակահարմարությունը հավաստե-

լու համար ավելի երկար ժամանակ է անհրաժեշտ: Ընդ որում, այդ ժամկետները պետք է տարբերակվեն ըստ ռեցիդիվի տեսակի:

Վերոգրյալի հիման վրա առաջարկում ենք ռեցիդիվի դեպքում քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները սահմանելու հետևյալ կարգը.

1) հասարակ ռեցիդիվի դեպքում քր. օր.-ի հոդված 75-ի առաջին մասով սահմանված ժամկետները համապատասխանաբար ավելանում են 1/4-ով,

2) վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում քր. օր.-ի հոդված 75-ի առաջին մասով սահմանված ժամկետները համապատասխանաբար ավելանում են 1/3-ով

3) առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում քր. օր.-ի հոդված 75-ի առաջին մասով սահմանված ժամկետները համապատասխանաբար ավելանում են 1/2-ով:

Անդրադառնա՞նք մեղադրական դատավճռի վաղեմության ժամկետներին:

33 քր. օր.-ի 81 հոդվածի առաջին մասը սահմանում է, որ հանցագործության համար դատապարտված անձն ազատվում է պատիժը կրելուց, եթե օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո մեղադրական դատավճիռն ի կատար չի ածվում հետևյալ ժամկետներում, և սահմանում է այն նույն ժամկետները, որոնք նախատեսված են հոդված 75-ի առաջին մասում: Մեղադրական դատավճռի վաղեմության դեպքում խոսքն այն մասին է, որ հանցանք կատարած և արդեն իսկ դատապարտված անձի նկատմամբ այս կամ այն պատճառով հնարավոր չի լինում իրականացնել մեղադրական դատավճռով նշանակված պատիժը: Հանգամանքները, որոնց ուժով դա հնարավոր չի լինում անել, կարող են տարբեր լինել՝ դատապարտյալի ծանր հիվանդությունը, արտակարգ հանգամանքները, դատավճռի կատարման հետաձգումը, դատավարական փաստաթղթերի կորուստը և այլն: Այս դեպքում դատավճիռը կատարելու անհնա-

րինությունը ըստ էության չպետք է պայմանավորված լինի դատապարտյալի դիտավորյալ արարքներով: Դրա համար էլ վաղեմության ժամկետի ընթացքը կասեցվում է, եթե դատապարտյալը խուսափում է պատիժը կրելուց: Ինչպես քրեական պատասխանատվության ենթարկելու դեպքում, այս դեպքում ևս վաղեմության ժամկետի կիրառման և անձին պատժից ազատելու հիմքը նրա հանրային վտանգավորության կորուստն է¹⁶: Բայց այս դեպքում արդեն վաղեմության ժամկետների հարցը մի փոքր այլ ձևով պետք է լուծվի: Մեր կարծիքով, այս դեպքում կարևոր է ոչ թե հանցագործության տեսակը, այլ նշանակված պատիժը: Անձի հանրային վտանգավորությունը որոշվում է ոչ միայն կատարած հանցանքի ծանրությամբ, այլև այդ հանցանքը կատարելու հանգամանքներով, հանցավորի անձնային առանձնահատկություններով: Անձի հանրային վտանգավորությունը արտացոլվում է ոչ միայն և ոչ այնքան նրանով, թե իր կատարած հանցանքը դասակարգման որ խմբի մեջ է մտնում, այլ անձի նկատմամբ դատարանի դատավճռով նշանակված կոնկրետ պատժով: Ի դեպ, իդեալական տարբերակ կլիներ, եթե քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետներն էլ կապվեին ոչ թե հանցագործության տեսակի, այլ նշանակված պատժի հետ: Այլ հարց է, որ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները որոշելու նման կարգը տեխնիկապես անհնար է, որովհետև իրավասու մարմինները չեն կարող կանխորոշել, թե ինչ պատժի կարժանանար անձը, եթե վաղեմության ժամկետն անցած չլիներ: Բայց մեղադրական դատավճռի առկայության դեպքում պատիժն արդեն նշանակված է: Ուստի մեղադրական դատավճռի վաղեմության ժամկետը, մեր համոզմամբ, պետք է պայմանավորված լինի նշանակված պատժով: Չէ՞ որ հենց այդ պատիժն է արտացոլում հանցանք կատարած անձի հանրային վտանգավորության աստիճանը:

Բացի այդ՝ այն ժամկետները, որոնք նախատեսված են գործող քր. օր.-ի 81 հոդվածի առաջին մասում, ոչ մի քննադատության չեն դիմանում: Մեղադրական դատավճռի վաղեմության կիրառման դեպքում անձը ազատվում է նաև լրացուցիչ պատիժներից: Ընդ որում, լրացուցիչ պատժի ժամկետը կարող է ավելի երկար լինել, քան վաղեմության ժամկետն է: Սասնավորապես, ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար վաղեմության ժամկետ է սահմանված երկու տարին, իսկ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը որպես լրացուցիչ պատիժ կարող է նախատեսվել մեկից երեք տարի ժամկետով: Բացի այդ՝ վաղեմության ժամկետը կարող է պակաս լինել նաև հիմնական պատժի ժամկետից: Օրինակ՝ անձը դատապարտվել է միջին ծանրության անգոյշ հանցագործության համար ութ տարի ժամկետով ազատազրկման, իսկ միջին ծանրության հանցագործության համար դատավճռի վաղեմության ժամկետը հինգ տարի է: Անարդարացի վիճակ կարող է ստեծվել նաև երկու տարբեր դատապարտյալների համար: Օրինակ՝ մեկը ոչ մեծ ծանրության դիտավորյալ հանցագործության համար դատապարտվել է երկու տարի ժամկետով ազատազրկման, իսկ մյուսը միջին ծանրության անգոյշ հանցագործության համար՝ երեք տարի վեց ամիս ժամկետով ազատազրկման: Առաջինի համար վաղեմության ժամկետը երեք տարի է, իսկ երկրորդի համար՝ հինգ տարի, թեև նրանց հանրային վտանգավորությունը շատ չի տարբերվում, դեռ ավելին՝ երկրորդը անգոյշությամբ հանցանք կատարող է, որի հանրային վտանգավորությունը, մեր համոզմամբ, ավելի պակաս է: Անարդարացի վիճակը կարող ավելի սրվել, եթե դատարանը, քր. օր.-ի հոդված 64-ը կիրառելով, օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակի:

Շատ երկրների քրեական օրենսգրքերում մեղադրական դատավճռի վաղեմու-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

յան այնպիսի երկար ժամկետներ են նախատեսված, որոնք թույլ են տալիս խուսափելու նման անարդարացի վիճակներից: Ընդ որում, այդ ժամկետները պայմանավորված են նշանակված պատժով ու զգալիորեն գերազանցում են այն, ինչը, անկասկած, տրամաբանական է. վաղեմության ժամկետը, որի ընթացքում անձը ըստ էության ոչ մի լուրջ զրկանք չի կրում, պետք է ավելի լինի այն պատժի ժամկետից, որը ի կատար ածելու դեպքում անձը իրական զրկանքներ էր կրելու: Այսպես, Իսպանիայի քր. օր.-ի հոդված 133-ի համաձայն՝ նշանակված պատիժը ի կատար չի ածվում, եթե անցել են հետևյալ ժամկետները՝ քսանհինգ տարի՝ տասնհինգ տարուց ավելի ժամկետով ազատագրվում նշանակելու դեպքում, քսան տարի՝ տաս տարուց ավելի ժամկետով իրավունքներից զրկելու կամ տասից տասնհինգ տարի ժամկետով ազատագրվում նշանակելու դեպքում և այլն¹⁶: ԳԴՀ քրեական օրենսգրքի պարագրաֆ 79-ը սահմանում է, որ պատիժը կամ այլ միջոցը չի կարող ի կատար ածվել, եթե անցել են հետևյալ ժամկետները՝ քսնհինգ տարի՝ տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատագրվման դատապարտելու դեպքում, քսան տարի՝ հինգից տասը տարի ժամկետով ազատագրվման դատապարտելու դեպքում և այլն: Ընդ որում, ըստ նշված պարագրաֆի՝ ցեղասպանության համար դատապարտելու կամ ցմահ ազատագրվման դատապարտելու դեպքում վաղեմություն չի կիրառվում¹⁷:

Սեղադրական դատավճռի վաղեմութ-

յան ժամկետները սահմանելիս պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ պատիժը կարող է նշանակվել հանցագործությունների կամ դատավճռների համակցության կանոններով, իսկ վերջինիս դեպքում ազատագրվման ձևով վերջնական պատիժը կարող է լինել քսան տարին:

Վերոգրյալի հիման վրա առաջարկում ենք մեղադրական դատավճռի վաղեմության ժամկետները սահմանել՝ հաշվի առնելով դատարանի նշանակած պատիժը, ու նախատեսել հետևյալ ժամկետները՝

1) քսանհինգ տարի՝ տասնհինգ տարուց ավելի ժամկետով ազատագրվման դատապարտելու դեպքում,

2) քսան տարի՝ տասից մինչև տասնհինգ տարի ժամկետով ազատագրվման դատապարտելու դեպքում,

2) տասնհինգ տարի՝ հինգից մինչև տաս տարի ժամկետով ազատագրվման դատապարտելու դեպքում,

3) տաս տարի՝ երեք տարուց մինչև հինգ տարի ժամկետով ազատագրվման դատապարտելու դեպքում,

4) հինգ տարի՝ մինչև երկու տարի ժամկետով ազատագրվման կամ ավելի մեղմ պատժի դատապարտելու դեպքում:

Կարծում ենք, որ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու և մեղադրական դատավճռի վաղեմության ժամկետների՝ մեր կողմից առաջարկված տարբերակները կարող են նպաստել արդարության սկզբունքի գործնական իրագործմանը, քրեական օրենսդրությունը կդարձնեն ավելի կուռ ու տրամաբանական, կվերացնեն գոյություն ունեցող անհամասնությունը, կնպաստեն հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությանը:

¹ St'u Кобзарев Ф. М. Процессуальные формы применения давности привлечения к уголовной ответственности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Свердловск, 1987, էջ 7, 10:

² St'u Кострова М. Б. Применение норм о давности уголовной ответственности органами внутренних дел: Автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 1992, էջ15, 20:

- ³ Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք (Ընդհանուր մաս), – Եր.: Երևանի համալս. իրատ., 2009, էջ, 531-532:
- ⁴ Տե՛ս Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамовой, М., 1997 էջ 417-418:
- ⁵ Տե՛ս Еникеев М.И. Общая и социальная психология. М., 1999, էջ 197-199:
- ⁶ Տե՛ս Еникеев М.И. Նշված աշխ. էջ 198:
- ⁷ Նույն հիմնավորմամբ արարքի հանրային վտանգավորության կոստի մասին չի կարող խոսք լինել մաև իրադրության փոփոխության դեպքում:
- ⁸ Տե՛ս Гонтарь И.Я. Парадигмы в уголовном праве и реальность // Правоведение. 2002, N 6, էջ 144:
- ⁹ Տե՛ս ՀՍՄՀ քրեական օրենսգիրք (առ 1-ը մարտի 1987 թվականի կատարված փոփոխություններով և լրացումներով), Եր., 1989:
- ¹⁰ Տե՛ս ՀՍՍՌ քրեական օրենսգիրք (պաշտոնական տեքստ առ 1-ը հուլիսի 1951թ. փոփոխություններով և հոդվածական նյութերի հավելվածներով), Եր., 1951:
- ¹¹ Տե՛ս Уголовный кодекс Испании, М., 2006, էջ 48-49:
- ¹² Տե՛ս Уголовный кодекс ФРГ, М., 2006, էջ 220-221:
- ¹³ Տե՛ս Сверчков В.В. Освобождение от уголовной ответственности, прекращение уголовного дела (преследования), отказ в его возбуждении: проблемы теории и практики. М., 2008, էջ 244-245:
- ¹⁴ Տե՛ս Аликперов Х., Курбанова К. УК РФ и некоторые проблемы освобождения от уголовной ответственности // Государство и право, 2000, N1, էջ 59, Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности. Воронеж, 2001, էջ 62:
- ¹⁵ Տե՛ս Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. М., 1970 էջ 197,
- ¹⁶ Տե՛ս Уголовный кодекс Испании, М., 2006, էջ 49:
- ¹⁷ Տե՛ս Уголовный кодекс ФРГ, М., 2006, էջ 226-227:

Քրեչալի ՂԱՏԱՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО УСТАНОВЛЕНИЯ СРОКОВ ДАВНОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЙ К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ИСПОЛНЕНИЯ ОБВИНИТЕЛЬНОГО ПРИГОВОРА

Кристине АРСЕНЯН

Преподаватель кафедры правоведения и методики ее преподавания факультета истории и правоведения ЕГПУ

В статье исследуются вопросы законодательного определения сроков давности. Автор отмечает, что данный вопрос должен решаться не произвольно, а на основе концепции об основании освобождения лица совершившего преступление в силу истечения срока давности. Автор придерживается той концепции, что таким основанием является утрата лицом общественной опасности. Автор отмечает, что сроки давности установленные в действующем УК РА не соответствуют данной концепции, не сбалансированы, не позволяют

соблюдать и претворить в жизнь принцип справедливости. Поэтому автор предлагает установить более длительные сроки давности привлечения к уголовной ответственности. При этом, по мнению автора, эти сроки должны быть еще больше при рецидиве преступления. Что касается сроков давности исполнения обвинительного приговора, то автор предлагает установить их исходя из срока назначенного наказания. При этом эти сроки должны намного превышать срок назначенного наказания.

По мнению автора принятие этих законодательных изменений устранил существующее несбалансированность уголовного кодекса, может способствовать претворению в жизнь принципа справедливости и повышению эффективности борьбы с преступностью.

ՂԱՏԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՑՈՂԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Արթուր ՂԱՄՐԱՐՅԱՆ

*ՀՀ գլխավոր դատախազության իրավական
ապահովման և եվրահնտեզրման
բաժնի ավագ դատախազ,
իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ*

Երածություն: ՀՀ Սահմանադրությունը՝ որպես նոր ձևավորվող իրավական համակարգի հիմքը, բովանդակում է հիմնարար և ժողովրդավարական բնույթի մի շարք դրույթներ, որոնցից շատերը, լինելով սուբստանցիոնալ-իրավական, վերաբերում են դատական իշխանության մարմիններին և նրանց գործառույթներին:

Արդարադատության ոլորտում իրավական քաղաքականություն իրականացնելիս անհրաժեշտ է ղեկավարվել դատական իշխանության մարմինների կարգավիճակի վերաբերյալ սահմանադրական դրույթներով, քանի որ՝ «1. Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրանում ամրագրված սկզբունքները պարտադիր են ճյուղային օրենսդրության համար, 2. Սահմանադրությունը սահմանում է դատարանների կազմակերպման և գործունեության հիմնական սկզբունքները, որոնք դատական հիմնարկների ստեղծման և նրանց գործունեության ընթացակարգերի մշակման ժամանակ ծառայում են որպես ելակետային դրույթներ, 3. դատարանների կազմակերպման և գործունեության հիմնական սկզբունքները, որպես կանոն, ամրագրված են Սահմանադրության մեջ, իսկ որոշ դրույթներ տրամաբանորեն բխում են Սահմանադրությունից»¹: «Արդարադատությանը վերաբերող սահմանադրական սուբստանցիոնալ դրույթները հետագա զարգացում են ստանում արդարադատության առանձին ձևերը կարգավորող նորմատիվ-իրավական ակտերում՝ որպես

դատավարության սկզբունքներ»²:

Դատական իշխանության մարմինների սահմանադրական կարգավորումը պայմանավորված է մասնավորապես՝ 1. պետական իշխանության ողջ համակարգի (այդ թվում՝ դատական) ինստիտուցիոնալ գործունեությունը միասնական՝ սահմանադրական օրինականության սկզբունքով կառուցելու անհրաժեշտությամբ, 2. պետական իշխանության միասնական համակարգում դատական իշխանության՝ որպես պետության սոցիալական կարևորագույն գործառույթներ իրականացնող ինստիտուտի կայուն շարունակականությունը, ինչպես նաև արդարադատության անդառնալիությունն ապահովելու նպատակով, 3 «զսպումների և հակակշիռների» համակարգի գործադրման անխախտելիությունը երաշխավորելու նպատակով: Սահմանադրական ճարտարապետության առանցքային խնդիրն էլ հենց այն է, որ երաշխավորվի իշխանության թևերի գործառնական հավասարակշռությունը դինամիկայում: Դրա համար սահմանադրական ամեն մի գործառնական լիազորություն պետք է հակակշռված ու զսպված լինի իշխանության այլ թևերի համապատասխան լիազորություններով³:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված չէ «դատարանի հայեցողական լիազորություն» կամ «դատական հայեցողություն» հասկացությունը, սակայն սահմանադրական մի շարք նորմերի համակարգային կապերից բխում է դատարանի հայեցողական լիազորությունների առկայությունը: Կարծում ենք՝ դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանադրաիրավական հիմքերը բխում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ արտացոլված հետևյալ դրույթներից՝

1. Իշխանության բաժանման և հավա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

սարակչոճման համակարգում դատական իշխանության ինքնուրույնությունը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 1-ին մաս),

2. մարդու դատական պաշտպանության իրավունքը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մաս),

3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողությունը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս) :

Սույն աշխատանքում կքննարկենք դատական իշխանության ինքնուրույնությունը և դատական պաշտպանության՝ մարդու սահմանադրական իրավունքը՝ որպես դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանադրական հիմք (1), ՀՀ Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողության ազդեցությունը դատարանի հայեցողական լիազորությունների իրականացման ոլորտում (2):

Դատական իշխանության ինքնուրույնությունը և դատական պաշտպանության՝ մարդու սահմանադրական իրավունքը՝ որպես դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանադրական հիմք:

Դատական իշխանության ինքնուրույնության սահմանադրաիրավական սկզբունքը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածում ուղղակի ամրագրված չէ, սակայն այն բխում է իշխանության բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական սկզբունքից: Ասվածը հիմնավորվում է ինչպես սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի տրված մեկնաբանությամբ, այնպես է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումներով: Այսպես, Հայաս-

տանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի մեկնաբանություններում արդարացիորեն նշվում է, որ մեկնաբանվող դրույթների նորմատիվ բովանդակությունն առաջին հերթին բխում է Հայաստանում պետական իշխանության միասնությունից. դիտարկվող նորմը հաստատագրում է իշխանության տարբեր մարմինների միջև իշխանական լիազորությունների սահմանազատումը, սահմանում է այդ մարմինների ինքնուրույնությունն իրենց լիազորությունների իրականացման գործում և նրանց՝ մեկը մյուսի իրավասության ոլորտ ներխուժելու անթույլատրելիությունը⁴:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի լույսի ներքո դատական իշխանության ինքնուրույնության սահմանադրաիրավական սկզբունքի և դրա՝ որպես դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանադրաիրավական հիմքի վերաբերյալ մեկնաբանությունը հանդիպում է նաև սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում: Այս հարցի առնչությամբ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-690 որոշման 11-րդ և ՍԴՈ-832 որոշման 9-րդ կետերում արտահայտել է, մասնավորապես, հետևյալ իրավական դիրքորոշումը.

«Պետաիշխանական լիազորություններով օժտված ցանկացած մարմնին, այդ թվում՝ նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանին, իր գործառական կարգավիճակին համապատասխան, օրենքով կարող են վերապահվել ինչպես պարտադիր, այնպես էլ հայեցողական լիազորություններ՝ պայմանավորված ՀՀ Սահմանադրության 5 հոդվածի երկրորդ մասում ամրագրված հիմնադրույթի իրացման անհրաժեշտությամբ: Այս դիրքորոշման համատեքստում պետական ցանկացած մարմնի կարող է տրվել այս կամ այն լիազորությունը, որն անհրաժեշտ է նրա առջև դրված խնդիրները լիարժեք լուծելու համար, եթե դրանք համապատասխանում են տվյալ մարմնի սահմա-

նադրաիրավական կարգավիճակին և սահմանադրորեն ամրագրված ու երաշխավորված արժեքներին»:

Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական դատարանը 12.03.2001թ. որոշմամբ ուղղակիորեն սահմանել է.

«Դատական իշխանության ինքնուրույնության սկզբունքի ուժով օրենսդիրը իրավասու չէ դատարանին զրկելու արդարադատության իրականացման համար անհրաժեշտ հայեցողական լիազորություններից»:

Միջազգային որոշ փաստաթղթերում դատարանի հայեցողական լիազորությունները դիտվում են որպես դատական մարմինների անկախության ապահովման միջոց: Այսպես, ՄԱԿ-ի 1985 թ. ընդունած՝ «Դատական մարմինների անկախության սկզբունքները» բանաձևում նշվում է, որ դատարանները իրավասություն ունեն դատական բնույթի ցանկացած հարցի նկատմամբ և բացառիկ իրավունք ունեն որոշելու, թե արդյոք իրենց ներկայացված գործը ընդգրկվում է օրենքով նախատեսված իրավասության մեջ: Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ «Դատավորների անկախության, գործունեության արդյունավետության և դերի մասին» 1994թ. հոկտեմբերի 13-ի թիվ (94) 12 հանձնարարականի առաջին սկզբունքի 2-րդ կետի (d) ենթակետում նշվում է, որ դատավորները պետք է ունենան անսահմանափակ ազատություն՝ անաչառորեն ընդունելու որոշումներ՝ ղեկավարվելով իրենց խղճով, փաստերի իրենց մեկնաբանությամբ և գործող իրավանորմերով: Դատավորները իրենց գործերի էության վերաբերյալ չպետք է տեղեկատվություն տրամադրեն դատական համակարգից դուրս գտնվող որևէ անձի:

Այսպիսով, դատական իշխանության ինքնուրույնության սահմանադրաիրավական սկզբունքը ենթադրում է դատարանի այնպիսի լիազորությունների առկայություն, որոնց բովանդակությունը կապված է որոշակի հայեցողության հետ և հա-

կակշռում է օրենսդիր իշխանության մարմնի լիազորությանը՝ սահմանափակելու դատական իշխանության մարմինների իրավասությունները: Օրենսդիր մարմնի կողմից չեն կարող սահմանվել դատարանի իրավասությանը ենթակա գործերի սպառիչ ցանկ կամ որևէ իրավական վեճ դատարանի կողմից քննելու վերաբերյալ իրավական արգելքներ, եթե դատարանը սահմանադրական նորմի մեկնաբանման հիման վրա որոշում է, որ այդ գործերը գտնվում են դատարանի իրավասության ներքո»:

Օրենսդրի կողմից իրավական խնդրի նկատմամբ դատական իշխանության մարմինների իրավասության սահմանափակումը ուղղակիորեն առնչվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում ամրագրված մարդու դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի հետ: Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի՝ 08.11.2008թ. որոշմամբ ՍԴՈ-765 12 կետում նշվում է.

«ՀՀ Սահմանադրության 18 և 19 հոդվածներն ամրագրում են անձի դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքները, այդ թվում՝ նաև արդարադատության մատչելիության իրավունքը»:

Իհարկե, դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքները բացարձակ չեն և իրավական որոշակի պայմանների առկայության դեպքում կարող են սահմանափակվել, ինչը հաստատվել է Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում և Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի մի շարք որոշումներում: Օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը 18.10.2006թ.-ի ՍԴՈ-652 որոշման 6-րդ կետում քրեական հետապնդման մարմնի որոշումները դատարան բողոքարկելու ժամկետային սահմանափակման առումով նշել է.

«Պետության կողմից օրենքով սահման-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

ված ժամկետային սահմանափակումների առումով համահունչ են ՀՀ Սահմանադրության 19 հոդվածով, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6 հոդվածով երաշխավորված դատական քննության մատչելիության և արդար դատաքննության իրավունքների: Ժամկետային սահմանափակման նպատակն է պահպանել իրավական որոշակիությունը և ապահովել, որպեսզի գործերը վերանայվեն ողջամիտ ժամկետներում: Օրենսգիրքը պարտավորեցնում է քրեական վարույթ իրականացնող մարմիններին հանցագործությունը և այն կատարած անձանց բացահայտել սեղմ ժամկետներում, ինչպես նաև նախատեսվում է այդ ուղղությամբ իրականացված գործողությունների և ընդունված որոշումների բողոքարկման սեղմ ժամկետներ»:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշումներում բազմիցս անդրադարձել է այս հարցին և նշել.

«Կոնվենցիայի 6 հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորված՝ դատաքննության իրավունքը, որի մասնավոր տարր է մատչելիության իրավունքը, բացարձակ իրավունք չէ և կարող է ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների, հատկապես՝ բողոքի ընդունելիության պայմանների առնչությամբ, քանի որ այն իր էությանը պահանջում է պետության կողմից կարգավորում, որը կարող է փոփոխվել՝ կախված ժամանակից և տեղից, ինչպես հասարակության, այնպես էլ կոնկրետ անձանց պահանջումներին և միջոցներին համապատասխան: Պետություններն այս առնչությամբ օգտվում են հայեցողության ազատությունից: Այնուամենայնիվ, դատարանի մատչելիության իրավունքը չի կարող սահմանափակվել այնպես և այն սահմաններով, որ վնասի նրա էությունը, և դրանք համապատասխանում են Կոնվենցիայի 6

հոդվածի 1-ին կետին, եթե ունեն օրինական նպատակ և կիրառված միջոցների, և դրված նպատակի միջև գոյություն ունի արդար հավասարակշռություն» (Golder v. United Kingdom, 21 feb. 1975, Fayed v. United Kingdom, 25 aug. 1994, Ashingdane v. United Kingdom, 28 may 1985, Garcia Manibardo v. Spain (15 feb. 2000), 29.06.2000, Bellet v. France, 20 nov. 1995, Philis v. Greece, 27 aug. 1991, Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom, 23 jun. 1995):

Դատական իշխանության մարմինների ինքնուրույնությունը և դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքը սահմանափակող օրենսդրական նորմերի սահմանադրականությունը կամ միջազգային չափանիշների համապատասխանելիությունը գտնվում են դատական իշխանության իրավասու մարմինների վերահսկողության ներքո: Դատական իշխանության մարմիններն օժտված են հայեցողական լիազորությամբ որոշելու, թե օրենսդրի կողմից դատական իշխանության մարմինների իրավասությունների սահմանափակումը արդյոք հետապնդում է իրավաչափ նպատակ, արդյոք նման սահմանափակումը բավարարում է իրավական որոշակիության պահանջներին, և արդյոք այն անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում:

Օրինակ՝

Օ. Բ-ն և Ս. Հ-ն ՀՀ տնտեսական դատարան հայց են ներկայացրել ընդդեմ «Կրեդիտ -Երևան բանկ» ընկերության ժամանակավոր արդմինիստրացիայի և ՀՀ կենտրոնական բանկի՝ ժամանակավոր ադմինիստրացիայի կողմից մշակված առողջացման ծրագրի դրույթներն անօրինական ճանաչելու և դրա գործողությունները կասեցնելու պահանջով: ՀՀ տնտեսական դատարանը 23.12.2002թ. վճռով գործի վարույթը կարճել է՝ հղում կատարելով «Բանկերի սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 13 հոդվածի⁶ վրա, ըստ որի՝ կենտրոնական բանկի խորհրդի՝ ֆինանսական առողջաց-

ման ծրագիրը հաստատելու մասին որոշումը ենթակա չէ դատական կարգով բողոքարկման: ՀՀ վճռաբեկ դատարանի պալատը, վերլուծելով մարդու իրավունքների վերաբերյալ մի շարք միջազգային պայմանագրերի դրույթներ, սույն գործով եզրակացրել է, որ ՀՀ օրենսդրությամբ բոլոր պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց ակտերը ենթակա են դատական քննության, և 28.02.2003 թ. որոշմամբ բեկանել է տնտեսական դատարանի 23.12.2002 թ. վճիռը:

Նշենք դատական քաղաքականության սուբյեկտների կողմից դատարանի քննարկմանը ենթակա գործերի շրջանակը որոշելու հայեցողական լիազորության մեկ այլ օրինակ: Քրեական հետապնդման մարմնի որոշումների և գործողությունների՝ դատարան բողոքարկելու կարգը սահմանված է մասնավորապես Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր.-ի 290 հոդվածով, որի երկրորդ մասը ուղղակիորեն թվարկում է այն որոշումները, որոնք կարող են դատական կարգով բողոքարկվել՝ հանցագործության վերաբերյալ հաղորդումներն ընդունելուց հրաժարվելը, քրեական գործ հարուցելուց հրաժարվելը, քրեական գործը կասեցնելու, կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումները: Հայաստանի Հանրապետության ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 290 հոդվածում քրեական գործ հարուցելու մասին որոշման բողոքարկման մասին չի նշվում: Այս որոշման դատական կարգով բողոքարկման վերաբերյալ դրույթ բացակայում է նաև Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր.-ի 182 հոդվածում (քրեական գործ հարուցելու կարգը): Այս կապակցությամբ ծագում է հետևյալ հարցադրումը. Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր.-ի 290 հոդվածի 2-րդ մասում քրեական գործ հարուցելու մասին որոշման դատական բողոքարկման վերաբերյալ դրույթի բացակայությունը արդյո՞ք նշանակում է, որ այն չի կարող դատական

կարգով բողոքարկվել: Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանը 25.09.2008 թ.-ի որոշմամբ լուծել է Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր.-ի 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասում չնախատեսված որոշումների, այդ թվում՝ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշումը դատական կարգով բողոքարկելու թույլատրելիության հարցը:

Այսպես, նշված գործով ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանը, 06.05.2008 թ.-ի որոշմամբ անթույլատրելի համարելով քրեական գործ հարուցելու մասին որոշման՝ դատական կարգով բողոքարկումը, իր որոշումը հիմնավորել է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

«Մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության իրավական կարգավորումները տրված են ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 39-րդ գլխում, որի մեջ է ներառված նաև օրենսգրքի 290-րդ հոդվածը: Նշված գլխի 278-րդ հոդվածի 2-րդ մասի բովանդակությունից հետևում է, որ մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդում իրականացնող մարմինների ոչ բոլոր գործողությունները և որոշումները կարող են բողոքարկվել դատարան: Բողոքարկման ենթակա որոշումների ցանկը օրենսդիրը նախատեսել է քր. դատ. օր.-ի մի շարք հոդվածներում, այդ թվում նաև 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, որի համաձայն՝ դատարան կարող են բողոքարկվել հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումներն ընդունելուց, քրեական գործ հարուցելուց հետաքննության մարմնի, քննիչի և դատախազի հրաժարվելը, ինչպես նաև քրեական գործը կասեցնելու, կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումները՝ դարձյալ օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում: Իսկ նույն հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է օրենսգրքով նախատեսված որոշումների և գործողությունների դեմ բողոքները դատարան ներկայացնելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը, և առաջադրում պայման՝ որ նրանց բողոքները պետք է

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

բավարարված չլինեն դատախազի կողմից: Այստեղից հետևում է, որ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշումը դատական վերահսկողության առարկա չի կարող լինել, քանի որ դատական կարգով այդպիսի որոշման բողոքարկում ոչ ՅՅ քր. դատ. օր.-ի 290-րդ հոդվածով, ոչ քրեական գործ հարուցելու կարգը սահմանող 182-րդ հոդվածով և ոչ էլ որևէ այլ հոդվածով նախատեսված չէ»:

Նշված գործով Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանն արդարացիորեն չի համաձայնվել Հայաստանի Հանրապետության վերաքննիչ դատարանի պատճառաբանությանը և նշել.

«Քրեական գործ հարուցելու մասին որոշումը դատական վերահսկողության ոլորտից բացառելը միայն այն հիմնավորմամբ, որ ՅՅ քր. դատ. օր.-ի որևէ հոդվածում սահմանված չէ, որ այն կարող է բողոքարկվել դատական կարգով, թերի է: ՅՅ քր. դատ. օր.-ի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասից հետևում է, որ դատական վերահսկողության առարկա կարող են լինել հետաքննության մարմինների, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների բոլոր այն որոշումները և գործողությունները, որոնք խախտում են անձի իրավունքները և օրինական շահերը: Անձի իրավունքները և օրինական շահերը խախտելու դեպքում հետաքննության մարմինների, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների որոշումները և գործողությունները դատական բողոքարկման առարկա լինելու հանգամանքն ուղղակիորեն բխում է ՅՅ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում ամրագրված՝ դատական պաշտպանության իրավունքից: Ինչը ենթադրում է, որ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշումը նույնպես կարող է դատական բողոքարկման առարկա լինել, եթե

այն խախտում է անձի իրավունքները և օրինական շահերը: Ինչ վերաբերում է ՅՅ քր. դատ. օր.-ի 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, որում թվարկվում են բողոքարկման ենթակա որոշումները, որի վրա հիմնվելով, վերաքննիչ դատարանը հիմնավորել է իր որոշումը, ապա այն ՅՅ քր. դատ. օր.-ի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասի համեմատ կրում է լրացուցիչ բնույթ, քանի որ նրանում օգտագործվում է «նաև» շաղկապը, ինչը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ նրանում սպառնիչ չի թվարկված դատական կարգով բողոքարկման ենթակա որոշումները»:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ եթե քր. դատ. օր.-ում հետաքննության մարմինների, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների որոշումների և գործողությունների դատական կարգով բողոքարկման ուղղակի դեպք և կարգ սահմանված չեն, սակայն այդ որոշումները և գործողությունները խախտում են անձի իրավունքները և օրինական շահերը, ապա Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում ամրագրված՝ դատական պաշտպանության իրավունքի ուժով դրանք ենթակա են դատական կարգով բողոքարկման: Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ և ՅՅ քր. դատ. օր.-ի 290-րդ հոդվածների տված մեկնաբանությունը արդարացված է, քանի որ դժվար է օրենքով սպառնիչ թվարկել այն որոշումները, գործողությունները կամ գործերը, որոնք կարող են գտնվել դատական վերահսկողության ներքո, ուստի պոզիտիվ իրավունքի ոչ դատավարական, ոչ էլ նյութական նորմերով չի կարելի սահմանափակել դատարանի՝ Սահմանադրական նորմերի և միջազգային իրավունքի հիման վրա իրենց քննարկմանը ենթակա գործերը որոշելու հնարավորությունը:

Վերը նշված օրինակներից երևում է, որ դատարանի հայեցողական լիազորութ-

յունները կարող են վերաբերել նաև սեփական իրավասությանը, այսինքն՝ դատարանը հայեցողություն ունի որոշելու իր իրավասության սահմանները: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ նման մոտեցումը հակասում է՝ պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց լիազորությունները, սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքով սահմանադրական դրույթին (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Սակայն դատարանի հայեցողական լիազորությունը՝ որոշելու սեփական իրավասության սահմանները, վերաբերում է ոչ թե այն դեպքերին, երբ դատական իշխանության մարմինները իրենց համար սահմանում են Սահմանադրությամբ և օրենքով չնախատեսված գործառույթներ կամ լիազորություններ, այլ իրենց սահմանադրական գործառույթների և լիազորությունների շրջանակում որոշելու իրենց իրավասության ներքո գտնվող իրավական հարցերի շրջանակը, ընդհուպ այն դեպքերի, երբ օրենսդրի կողմից արգելվել է իրավական հարցի դատական քննարկումը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված՝ մարդու դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացումը պահանջում է դատական իշխանության մարմինների իրավասության ենթակա գործերի *լիարժեքության* ապահովում, ինչը նշանակում է, որ մարդուն դատական պաշտպանության միջոց պետք է տրամադրվի նույնիսկ այն դեպքերում, երբ օրենսդրությամբ բացակայում են նյութաիրավական նորմի իրականացման ընթացակարգերը, կամ դրանք ոչ բավարար չափով են կարգավորված⁷: Հայաստանի Հանրապետության դատական պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ դատարանը հայեցողական լիազորությունների կիրառմամբ ապահովում է դատավարության մասնակիցներին օրենքով տրված իրավունքների իրականացումը, երբ բացակայում է այդ նորմի իրականացման դատա-

վարական ձևը: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր-ի 137-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ կալանավորման մասին որոշում կայացնելիս դատարանը միաժամանակ լուծում է մեղադրյալին գրավով կալանքից ազատելու հնարավորության հարցը և, ճանաչելով նման ազատման հնարավորությունը, նշանակում է գրավի գումարը: Հետագայում դատարանը կարող է պաշտպանության կողմի միջնորդությամբ վերանայել գրավի անթույլատրելիության կամ գրավի գումարի մասին որոշումը: Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր-ը չի սահմանում գրավի անթույլատրելիության մասին որոշման վերանայմանը վերաբերող պաշտպանության կողմի միջնորդության քննարկման դատավարական կարգը: Այս միջնորդությունը գործնականում քննարկվում է Հայաստանի Հանրապետության քր. դատ. օր-ի 283-րդ հոդվածի կարգով, ինչը ոչ այլ ինչ է, քան դատավարական օրենքի զուգորդություն (անալոգիա)⁸:

Դատավարական օրենքի անալոգիայի կիրառումը՝ որպես դատարանի հայեցողական լիազորություն, բխում է նաև դատական իշխանության ինքնուրույնության մասին սահմանադրաիրավական սկզբունքից: Այսպես, Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական դատարանը 16.03.2006թ.-ի որոշմամբ նշել է.

«Օրենքի անալոգիայի կիրառումը պայմանավորված է իրավական կարգավորման բացերի լրացման անհրաժեշտությամբ: Այդպիսի իրավունքի ամրագրումը բխում է դատական իշխանության ինքնուրույնության սկզբունքից և հանդիսանում է դատարանի հայեցողական լիազորության դրսևորումներից մեկը, որն անհրաժեշտ է արդարադատության իրականացման համար, քանի որ, ըստ անալոգիայի իրավական նորմի կիրառման, անհնարինությունը կհանգեցնի քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության անհնարինությանը և, վերջին հաշվով, մարդու իրավունքների սահմանափակմանը»:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Այս առումով մարդու դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մաս) և դատական իշխանության ոլորտում օրինականության սահմանադրական սկզբունքի (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) հավասարակշռության և զուգակցման ապահովման տեսանկյունից՝ դատական և դատավարական օրենսգրքերում դատավարական զուգորդության (անալոգիայի) թույլատրելիության և դրա սահմանների վերաբերյալ նորմի նախատեսումը դառնում է սահմանադրական պահանջ:

ՀՀ Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողության վերաբերյալ դրույթը դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանադրական հիմքերից է: Սահմանադրության՝ որպես գործող իրավունքի նոր ընկալումը թույլ է տալիս դատարանների գործունեությունը դիտարկել իրավակիրառման նոր հարթությունում, այն է՝ սահմանադրական իրավակիրառման տեսանկյունից:

Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողության պահանջը Սահմանադրության գերակայության ուղղակի հետևանքն է: Սահմանադրության գործողությունը չի կարող պայմանավորված լինել այն կիրառելու (իրականացնելու) վերաբերյալ որևէ այլ իրավական ակտի առկայությամբ: Սահմանադրությունը տեսականորեն պետք է գործի նույնիսկ այն ժամանակ, եթե այն կիրառելու վերաբերյալ որևէ այլ իրավական ակտ գոյություն էլ չունենա: Սակայն իրականում խոսքը Սահմանադրության այն նորմերի մասին է, որոնք կարող են կատարվել առանց դրանք միջնորդավորող իրավական ակտերի: Այն, մասնավորապես, վերաբերում է սահմանադրական հիմնարար սկզբունքներին՝ ժողովրդավարություն, իրավական և սոցիա-

լական պետություն և այլն, ինչպես նաև մարդու այնպիսի իրավունքներին, որոնց իրականացումը չի կարող պայմանավորվել որևէ օրենքի առկայությամբ, օրինակ՝ արժանապատվության իրավունքը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 14-րդ հոդված), ընդհանուր ազատության իրավունքը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), խոշտանգումներից զերծ մնալու իրավունքը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 17-րդ հոդված), մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 1-ին մաս) և այլն: Սակայն պարզ է, որ որոշ դեպքերում առանց Սահմանադրությունը կենսագործող իրավական ակտերի Սահմանադրությամբ ամրագրված դրույթների գործողությունն անհնարին է: Այսպիսով, պարզ է, որ եթե Սահմանադրության գերակայության սկզբունքը ենթակա է անվերապահ կատարման, ապա անմիջական գործողության վերաբերյալ դրույթն ունի ավելի հարաբերական բնույթ և պետք է իրականացվի Սահմանադրության ավելի հատուկ դրույթների հաշվառմամբ: Այս կանոնից բացառությունները՝ որպես հատուկ դրույթներ, բնականաբար, գերակայում են դրա կատմամբ⁹:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության՝ որպես հասարակական հարաբերությունների անմիջական կարգավորիչի գործառույթն այսպես թե այնպես կրում է սուբսիդիար բնույթ, քանի որ սահմանադրական նորմերը թեև ունեն բարձր իրավաբանական ուժ, սակայն նրանք նախատեսված չեն ճյուղային ոլորտները համալիր կարգավորելու համար: Ուստի սահմանադրական նորմերի անմիջական գործողության տիրույթը, որոշակի առումով, սահմանափակ է: Տեսության մեջ առանձնացվում է ճյուղային կարգավորման հարթությունում սահմանադրական նորմերի անմիջական գործողության հետևյալ իրավիճակները՝ իրավունքի

բացերի լրացում, ճյուղային նորմերի սահմանադրական մեկնաբանություն, սահմանադրությանը հակասող նորմերի վերացում¹⁰:

Անկախ ճյուղային ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողության վերաբերյալ տեսության մեջ առկա մոտեցումներից՝ մի բան հստակ է. մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանությունը՝ որպես նախնական պայման, չի պահանջում ճյուղային իմպլեմենտացիա: Բ. Երզնէր արդարացիորեն նշում է, որ դատարանը, ինչպես նաև պետական իշխանության այլ մարմինները և դրանց պաշտոնատար անձինք պարտավոր են պաշտպանել մարդու իրավունքները անկախ այն բանից՝ Սահմանադրության նորմերը ճյուղային օրենսդրության մեջ կոնկրետացված են, թե՞ ոչ¹¹:

Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողությունն անհրաժեշտ է հատկապես այն դեպքերում, երբ պոզիտիվ իրավունքում առկա են սահմանադրականության առունով վնասակար իրավական բացեր: Ինչպես նշվեց, հայեցողական լիազորությունները դատարանին հնարավորություն են տալիս իրականացնել մարդու իրավունքների պաշտպանություն նույնիսկ այն դեպքերում, երբ օրենսդրի կողմից սահմանված չեն մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների իրականացման կամ պաշտպանության կարգը, կամ առկա է հակասական կարգավորում: Այս առումով, դատարանի հայեցողական լիազորությունները և դրանց սահմանադրական հիմքերը հնարավորություն են տալիս բացառելու այնպիսի իրավիճակներ, երբ, օրինակ, 1978 թ. Սահմանադրությամբ նախատեսված՝ պաշտոնատար անձանց գործողությունների բողոքարկման մասին իրավունքը գրեթե 15 տարի չիրականացվեց, քանի որ օրենքով սահմանված չէր պաշտոնատար անձանց գործողությունները բողոքարկելու ընթացակարգը:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել՝

1. Դատարանի հայեցողական լիազորությունները դատական իշխանության մարմինների սահմանադրավական կարգավիճակի անբաժանելի մասն են, որոնց առկայությամբ ապահովվում է դատական իշխանության մարմինների ինքնուրույնությունը, երաշխավորվում մարդու դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքը և իրավակիրառ պրակտիկայում իրականացվում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործողության սահմանադրական պահանջը:

2. Դատարանների սահմանադրավական կարգավիճակից բխում է նրանց հայեցողական լիազորությունը՝ իրենց սահմանադրական գործառույթների և լիազորությունների շրջանակում որոշելու դատական իրավասության ներքո գտնվող իրավական հարցերի շրջանակը նույնիսկ այն դեպքերում, երբ օրենսդրի կողմից արգելվել է իրավական հարցի դատական քննարկումը:

3. Դատավարական օրենքի անալոգիայի կիրառումը՝ որպես դատարանի հայեցողական լիազորություն, բխում է նաև դատական իշխանության ինքնուրույնության սահմանադրավական սկզբունքից և դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքից: Ուստի առաջարկում ենք Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի (ինչպես նաև դատավարական ճյուղային օրենսդրությունում) 8-րդ հոդվածում ավելացնել 2-րդ և 3-րդ մասեր՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«2 Դատական իշխանության իրականացման ընթացքում ծագած հարաբերությունները կարգավորող դատավարական իրավունքի նորմի բացակայության դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը կիրառում է համանման հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմը (օրենքի զուգորդություն), իսկ այդպիսի նորմի բացակայության դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը գործում է ըստ արդարա-

Քրեական դատավարություն

դատության սկզբունքների (իրավունքի զուգորդություն):

3. Դատավարական օրենքը զուգորդությամբ չի կարող կիրառվել, եթե դրանով սահմանափակվում են դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքները և ա-

զատությունները, կամ սահմանվում են նոր դատավարական պարտականություններ կամ դատավարական պատասխանատվության միջոցներ, դատավարական հարկադրանքի տարրեր պարունակող գործողություններ: Ջուզորդության կարգով դատավարական օրենքի կիրառումը չի կարող հակասել սույն օրենսգրքի և դատավարական օրենսդրության սկզբունքներին»:

¹ Конституционные основы правосудия в СССР. Под ред. В.М. Савицкого. М.: 1981. С. 29:

² Ղամբարյան Ա. Արդարադատության սահմանադրաիրավական հիմունքները Հայաստանի Հանրապետությունում: Եր., ՌՀՀ հրատ, 2006, էջ 24:

³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 91:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 92:

⁵ Տե՛ս Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации. Под ред. В. В. Ершова. М.: Юристъ, 2006. С. 121-122 :

⁶ Օրենքի այս դրույթը ուժը կորցրել է:

⁷ Տե՛ս Анишина В.И. Основы судебной власти и правосудия в Российской Федерации. Курс лекций. М.: Эксмо, 2008. С. 226:

⁸ Տե՛ս Гамбарян А.С. Аналогия процессуального закона в Республике Армения. Проблемы уголовно-процессуального права.

Мат-лы международ. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию кафедры уголовного процесса / Отв. ред. А. Н. Ахпанов. Караганда: КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2006. – Вып. 5. 59-63 С., Ղամբարյան Ա., Ոսկանյան Ս. Քրեադատավարական օրենքի անալոգիայի (զուգորդության) թույլատրելիությունը: Օրինականություն, թիվ 53, 2009. էջեր 17-21, Ղամբարյան Ա. Մինչդատական վարույթի բարեփոխումները ՀՀ քրեական դատավարությունում: Գիտագործնական ձեռնարկ. Եր., «Օրենք և իրականություն», 2010:

⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 103:

¹⁰ Տե՛ս Толстых В.Л. Прямое действие конституции. <http://www.lawmix.ru/comm/4500/> (27.01.2011).

¹¹ Տե՛ս Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. М.: Изд. Норма, 2007, С. 285:

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДИСКРЕЦИОННОГО ПОЛНОМОЧИЯ СУДА

Артур ГАМБАРЯН

*Старший прокурор Отдела правового обеспечения и евроинтеграции
Генеральной прокуратуры РА, кандидат
юридических наук, доцент*

В статье автор отмечает, что дискреционные полномочия судов являются неотъемлемой частью конституционно-правового статуса органов судебной власти, присутствие которых обеспечивает их независимость, гарантирует конституционное право судебной защиты человека и в правоприменительной практике осуществляет прямое действия конституционных норм РА.

Дискреционные полномочия судов могут касаться и собственной юрисдик-

ции, т.е. суды вправе решать границы своей юрисдикции, что не противоречит конституционному праву о полномочиях государственных органов и должностных лиц, устанавливаемых Конституцией и законом (Конституция РА статья 5-я, часть 2-я), так как в этом случае суд в рамках своих конституционных функций и полномочий устанавливает рамки правовых вопросов, находящихся в его юрисдикции, вплоть до случаев, когда со стороны законодателя запрещается судебное разбирательство правового вопроса.

Из конституционных основ дискреционных полномочий судов следует применение аналогии процессуального права, на основе которой автор предлагает внести поправки и изменения в 8-ю статью судебного кодекса РА.

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՅՅՈՒ ԴԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ԴԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Սերգեյ ՍԱՐԱՔՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ, ՀՀ դատական դեպարտամենտի կազմակերպիչի իրավական վարչության պետ

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունն ամրագրում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն իրավական պետություն է (Սահմ. 1-ին հոդված), որին բնորոշ է իրավունքի գերակայությունը և կամայականության բացառումը, մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները համարվում են բարձրագույն արժեքներ, իսկ պետությունը, լինելով սահմանափակված այդ իրավունքներով և ազատություններով, **պարտավոր է** ապահովել դրանց պաշտպանությունը միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան (Սահ. 3-րդ հոդված):

Հիմնական օրենքի մակարդակով նման դրույթներ ամրագրելով՝ պետությունը փաստացի պարտավորվել է ապահովելու յուրաքանչյուր անձի սոցիալական, տնտեսական, քաղաքացիական և այլ իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը, որի իրականացման հնարավորությունը ապահովվում է ճյուղային օրենսդրությամբ (խոսքը հատկապես քրեական, քրեադատավարական, քաղաքացիական իրավունքի նորմերի մասին է) այդ հարցերի կանոնակարգմանը նվիրված նորմեր սահմանելու և կիրարկումն ապահովելու միջոցով:

Նոր տնտեսական և քաղաքական պայմանները, որում ներկայումս գտնվում է

Հայաստանի Հանրապետությունը, բարձրացնում են հատկապես անձի գույքային իրավունքների նշանակությունը, այդ թվում՝ տուժողին հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքի նշանակությունը (Սահ. հոդված 20): Հատկապես, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ տուժողին պատճառված վնասի հատուցման իրավունքը առաջին անգամ բարձրացվեց Սահմանադրական մակարդակի և ճանաչվեց սահմանադրաիրավական ինստիտուտ:

Հանցագործություններից տուժողների գույքային իրավունքների պաշտպանությունը ներկայումս համարվում է միջազգային իրավունքի առաջատար ուղղություններից մեկը: Միջազգային մակարդակում հանցագործությունից տուժողներին պատճառված վնասների հատուցման հիմնախնդրին նշանակալի ուշադրություն դարձվեց սկսած նախորդ դարի 70-ական թվականներից, հատկապես 1975 թվականի սեպտեմբերի 1-12-ը ժնկում կայացած ՄԱԿ-ի 5-րդ կոնգրեսում, որը նվիրված էր հանցագործությունների կանխարգելման և իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի հարցերին: Այդ կոնգրեսի ամփոփիչ փաստաթղթում ամրագրված է. «...պատճառված վնասի սինվոլիկ հատուցումը դժվար թե կարողանա մասամբ փոխհատուցել այն ցավերը և տառապանքները, որոնք կրել են տուժողները և նրանց ընտանիքի անդամները, հատկապես երբ բացակայում են հասարակության քաջալերումը և հոգատարությունը»: Հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման խնդիրը լուծելու հաջորդ նշանակալի քայլը եղավ «Բռնությամբ կատարված

հանցագործությունների զոհերին փոխհատուցելու մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 1983 թ., ՄԱԿ-ի «Հանցագործության և իշխանության չարաշահման զոհերի արդարադատության հիմնական սկզբունքների մասին» հռչակագրի (1985 թ.), ԵԽՆԿ «Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» N R (85) 11 (1985 թ.) հանձնարարականի և այլ փաստաթղթերի ընդունումը: Հիշյալ փաստաթղթերում ամրագրված ոսկե կանոնն այն է, որ քրեական արդարադատության համակարգի հիմնական գործառույթը պետք է լինի հանցագործություններից տուժողների խախտված իրավունքների վերականգնումը և մասնավորապես՝ հանցագործությամբ պատճառված վնասների փոխհատուցումն ապահովելը:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ առկա են հանցագործությամբ պատճառված վնասի փոխհատուցման միջազգային նվազագույն չափանշներ:

Հանցագործությունից տուժողների գույքային իրավունքների պաշտպանությունն ունի սոցիալական հատուկ նշանակություն ոչ միայն այն պատճառով, որ ամրագրված է Սահմանադրությամբ և միջազգային իրավական ակտերով, այլև նրա համար, որ նոր շուկայական տնտեսության պայմաններում դրանք ձեռք են բերում մրցունակություն անձի մնացած իրավունքների նկատմամբ: Այդուհանդերձ, հանցագործություններից տուժողների գույքային իրավունքների պաշտպանության գործող օրենսդրական կանոնակարգումները և դրանց իրավակիրառական պրակտիկան վկայում են այն մասին, որ այդ պաշտպանությունը ոչ արդյունավետ է, այն հնարավորություն չի տալիս ամբողջությամբ վերականգնելու տուժողի գույքային իրավունքները և որպես հետևանք ապահովելու նաև Սահմանադրությամբ ու միջազգային իրավական ակտերով ամրագրված սկզբունքների իրականացումը:

Պաշտոնական վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ 2008 թվականի դրությամբ գրանցված հանցագործությունների ընդհանուր թվի (9271) մոտ կեսը (4297)

բաժին է ընկնում սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններին, որոնց շարքում անձնական գույքի հափշտակությունները կազմում են մոտ 90 % (3769): Մինչդեռ 2008 թվականի դրությամբ հնարավոր է եղել վերականգնել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հանցագործությամբ պատճառված վնասների մոտ 40%-ը (իրավաբանական անձանց դեպքում՝ 7585777.7-ից 3618915.4-ը, իսկ ֆիզիկական անձանց դեպքում՝ 4049555.4-ից 1790211.5-ը):

Դրանով պայմանավորված՝ հանցագործությամբ պատճառված վնասը հատուցելը, դրա իրականացումն ապահովելու համար պայմաններ ստեղծելը, տուժողի խախտված իրավունքների վերականգնումը ձեռք են բերում հատուկ արդիականություն:

Հանցագործությունից տուժողների գույքային իրավունքների պաշտպանության համար ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում սահմանված են տարբեր իրավական մեխանիզմներ, մասնավորապես՝ 1) իրեղեն ապացույցները տիրապետողին, սեփականատիրոջը կամ նրանց իրավահաջորդներին վերադարձնելը կամ քրեադատավարական ռեստիտուցիան (հոդված 119), 2) դատարանի նախաձեռնությամբ ex officio տուժողին պատճառված վնասը հատուցելու մասին որոշում կայացնելը (հոդված 164), 3) տուժողին պատճառված վնասը պետական բյուջեի միջոցների հաշվին հատուցելը (հոդված 168), 4) քաղաքացիական հայցի ինստիտուտը (հոդվածներ 154-163):

Հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման հիշյալ մեխանիզմների համակարգում քրեական դատավարությունում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում քաղաքացիական հայցի ինստիտուտը: Այն բնութագրվում է որպես հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման բազային գործիք², հանցագործությունից տուժողների խախտված գույքային և ոչ գույքային իրավունքների պաշտպանության ունիվերսալ միջոց³, որը, սակայն, ձևավորման պահից մինչ օրս

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

քրեական դատավարությունում միանշանակ չի ընկալվում թե իրավակիրառ պրակտիկայում, թե քրեադատավարական իրավունքի տեսության մեջ:

Դեռևս 19-րդ դարի վերջերին, խոսելով քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցի ինստիտուտի մասին, Ցարական Ռուսաստանի իրավաբան գիտնականները նշում էին, որ այն համարվում է քրեական դատավարության վիճահարույց և առավել քիչ մշակված մասերից մեկը, որը դատական պրակտիկայում առաջացնում է մի շարք հիմնախնդիրներ⁴:

1960 թվականին Ն. Ն. Պոլյանսկին, բնութագրելով քրեական դատավարության գիտության զարգացումները, հանգել է այդ նույն հետևության⁵: Այդպիսի կործիքի է նաև Վ. Գ. Դակը՝ 1972 թվականին քննարկելով 1961 թվականի ՌՍՖՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված քաղաքացիական հայցի հիմնահարցերը⁶:

Թեև նորմատիվ կարգավորման տեսանկյունից քաղաքացիական հայցի ինստիտուտը գործող քրեական դատավարության օրենսգրքում դրական առաջընթաց է գրանցել 1961 թվականի՝ ՌՍՖՍՀ և ՀՍՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքերի համեմատ, քանի որ առանձին գլուխ է նվիրված քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցին վերաբերող հարցերի կարգավորմանը (գլուխ 20), սակայն կարող ենք հավաստել, որ «սայլը տեղից չի շարժվել» նաև ներկայումս. մի շարք հարցերում այն նույնիսկ նահանջել է նախկին օրենսգրքերի համեմատ: Այլ կերպ ասած՝ քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցը շարունակում է մնալ քրեական դատավարության առավել քիչ մշակված և վիճահարույց մասերից մեկը:

Այստեղ նպատակ ունենք քննարկելու հատկապես քաղաքացիական հայցը դատական քննության նախապատրաստելուն վերաբերող հիմնախնդիրները, որը, թերևս,

քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցի առավել չմշակված մասերից է:

Քրեական դատավարության կենտրոնական և վճռորոշ մասը դատական քննությունն է, որի ընթացքում ստուգվում են գործի բոլոր հանգամանքները, գնահատական են տրվում բոլոր այն ապացույցներին, որոնց հիման վրա պատասխան են տրվում ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության հարցին, ինչպես նաև լուծվում են մի շարք այլ խնդիրներ, այդ թվում՝ հարուցված հայցին վերաբերող (ՀՀ քր. դատ. օր. 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետ):

Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ դատական քննության պետք է հանվեն այն գործերը, որոնցով առկա են բավարար ապացույցներ, և որոնց քննության ընթացքում պահպանվել են օրենքի բոլոր նորմերը այն հաշվարկով, որ դատական նիստը չձգձգվի, չվերածվի քաշքշուկի, որպեսզի մարդիկ անհիմն մեղադրանքով չմատեն ամբաստանյալի աթոռին և այլն: Այսինքն, դատական քննությունը պետք է կառուցվի և գործառի լավ ու բանականորեն կազմակերպված իրավական վեճի հիման վրա, որպեսզի հուսալիորեն երաշխավորի և՛ մարդու իրավունքները, և՛ քրեական հարկադրանքի արդյունավետությունը:

Այս տեսանկյունից քրեական դատավարության իրար հաջորդող փուլերի ամբողջական համակարգում, մասնավորապես նախնական քննության և դատական քննության միջև անխուսափելիորեն անհրաժեշտություն է առաջանում ստուգելու, թե ինչ է արվել քրեական գործով այն հարուցելու և նախնական քննության ընթացքում, և ինչ պետք է արվի, որպեսզի այն առանց քաշքշուկների ու ձգձգումների անցնի դատավարության կենտրոնական փուլը: Քրեական դատավարության տվյալ մասի նշանակությունը հանգում է մի կողմից՝ ստուգիչ (վերահսկիչ) գործառույթի, իսկ մյուս կողմից՝ նախապատրաստական (ապահովող) գործառույթի իրականացմանը⁷:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում նախնական քննության և դա-

տական քննության միջև գոյություն ունեցող փուլը վերնագրված է «Դատական քննության նախապատրաստումը» (զլուխ 40-րդ), որի դատավարական կարգը կանոնակարգող նորմերի վերլուծությունից պարզ երևում է, որ այնտեղ խոսքը հիմնականում մեղադրանքի քննության համար պատշաճ պայմանների առկայությունը ստուգելու և անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու մասին է:

Թեև տեսության մեջ անդրադառնալով քրեական դատավարության օրենսգրքի հիշյալ փուլին՝ հիմնավորվում է, որ գործող պայմաններում այն իրենից ներկայացնում է ոչ արդյունավետ ինստիտուտ, որում առկա են մի շարք հիմնախնդիրներ նույնիսկ մեղադրանքի քննության համար պատշաճ պայմանների առկայությունը ստուգելու և անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու մասով⁸, այդուհանդերձ մեղադրանքի պատշաճ քննությունն ապահովելու մասով դատարանի որոշակի գործողություններ կատարելու մասին զոնե նշված է: Այս փուլում առավել խնդրահարույց է քաղաքացիական հայցի հարցը, քանի որ դատական քննության նախապատրաստական մասը կանոնակարգող նորմերում քաղաքացիական հայցի քննության համար պատշաճ պայմանների առկայությունը ստուգելու և անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու մասին որևէ ակնարկ անգամ չկա, գործը դատական քննության նշանակելու մասին որոշմանը ներկայացվող պահանջների մեջ ընդամենը խոսվում է պատճառված վնասի ապահովման միջոցները վերացնելու, փոխելու կամ ընտրելու մասին:

Դատական պրակտիկայում տարածված են այն դեպքերը, երբ քրեական գործեր են մտնում դատարան, որոնցով հայց հարուցված չեն եղել, թեև հանցագործությամբ պատճառված է լինում քրեական դատավարության կարգով հատուցման ենթակա նյութական վնաս: Իսկ օրենքում կարգավորված չեն այն հարցերը, **(1) թե արդյո՞ք դատարանը պարտավոր է պարզել՝ ին-**

չու նախաքննության փուլում հանցագործությունից նյութական վնաս կրած անձը հայց չի հարուցել՝ անտեղյակությամբ, թե՞ վարույթն իրականացնող մարմինների կողմից այդ իրավունքը դիտավորությամբ չբացատրելու կամ այլ պատճառով, (2) արդյո՞ք դատավորը պարտավոր է հանցագործությունից վնաս կրած անձանց պարզաբանել քրեական դատավարությունում այդ վնասը հատուցելու համար հայց հարուցելու իրավունքը, (3) դատարանն ինչ գործողություններ պետք է կատարի այն դեպքում, երբ հայցը հարուցվում է դատարան և այլն:

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ օրենքում կարգավորված չէ նաև դատարանի գործողություններն այն դեպքերի համար, երբ քաղաքացիական հայցը ներկայացված է եղել մինչդատական փուլում, մասնավորապես պարզ չէ, թե դատարանը քրեական գործը վարույթ ընդունելուց և դրանից հետո ի՞նչ գործողություններ պետք է կատարի հայցի մասով, և արդյոք պե՞տք է կատարի որևէ գործողություն, թե՞ ոչ:

Ա. Գ. Մազալովը, քննադատելով 1961 թվականի ՌՍՖՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի դատի տալու փուլում հայցի մասով որևէ գործողություն կատարելու օրենսդրական կառուցակարգի բացակայությունը, դեռևս 1977 թվականին նշում էր, որ դատարանը տվյալ փուլում պետք է կատարի ոչ միայն մեղադրանքի, այլև հայցի մասով համապատասխան գործողություններ: Մեղադրյալին դատի տալու փուլում համապատասխան գործողություններ կատարելու մասին հանձնարականներ ժամանակին տալիս էր նաև ՍՍՀՄ Գերագույն դատարանի պլենումը⁹: Մինչ այս հարցերին անդրադառնալը նշենք, որ այդ հարցն այդպես էլ իր լուծումը չստացավ ինչպես այն ժամանակ, այնպես էլ ներկայումս, մինչդեռ հայցի մասով քրեական դատավարությունում նախապատրաստական գործողությունների կատարումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է հատկապես այն առումով, որ հայցը քրեական դատավարությունում պետք է հարուցվի մինչև դատաքննությունը սկսվելը¹⁰: Այս

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

փուլում հայցի մասով համապատասխան գործունեություն իրականացնելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է հենց տվյալ փուլի խնդիրներով՝ գործի հետագա քննության համար պատշաճ պայմանների առկայությունը ստուգելը և անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելը, որպեսզի այն առանց քաշքշուկների և ձգձգումների անցի դատավարության կենտրոնական փուլը:

Դա նշանակում է, որ դատարանը պետք է պարզի ինչպես մեղադրանքի, այնպես էլ քաղաքացիական հայցը քննելու և լուծելու համար անհրաժեշտ պայմանների առկայությունը և, և եթե անհրաժեշտ է, համապատասխան միջոցներ ձեռնարկի: Դրանով պայմանավորված՝ հիշյալ փուլում անհրաժեշտ է կատարել մի շարք հիմնարար փոփոխություններ՝ հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ եթե այդ նույն հայցը ներկայացվի քաղաքացիական դատավարության կարգով, ապա այնտեղ դատարանի կողմից լուծվում են մի շարք հարցեր հայցը դատական քննության ընթացքում արդյունավետ քննելու և լուծելու համար: Քաղաքացիական դատավարությունում դատարանը նույնիսկ կարող է նախնական դատական միստ հրավիրել¹¹:

Հիշյալ փուլում հայցի մասով համապատասխան գործողություններ կատարելու անհրաժեշտությունը թելադրվում է նաև իրավակիրառ պրակտիկայով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դատարանները հայցի մասով նախապատրաստական փուլում լուծման ենթակա հարցերին հաճախ անդրադառնում են դատավճռում, ինչը մի շարք խնդիրներ է առաջացնում: Օրինակ, **ԿԴ/0026/01/09 քրեական գործով դատարանը դատավճռով վերադարձրել է «Սթար Դիվայդ» ՓԲԸ-ի ներկայացրած հայցադիմումն այն պատճառաբանությամբ, որ դա չի համապատասխանել հայցադիմումին առաջադրվող պահանջներին¹²: Մեկ այլ գործով դատարանը դատավճռով հայցը թողել է առանց քննու-**

յան այն պատճառաբանությամբ, որ հայցադիմումը չի համապատասխանել օրենքում սահմանված պահանջներին, և հայցվորի կողմից դատարան ներկայացված չեն եղել պատասխանողների քանակով հայցի պատճեններ¹³: Դատարանները մինչդեռ տական վարություն հարուցված հայցերը դատական քննության փուլում քննարկման առարկա հաճախ չեն դարձնում, իսկ դատավճռում պատճառաբանում են, որ քաղաքացիական հայցվորը դատարանին օրենքով սահմանված ձևով կազմված հայցադիմում չի ներկայացրել¹⁴ և այլն:

Չանդրադառնալով այն հարցերի քննարկմանը, որ հայցադիմումի վերադարձման կամ օրենքին չհամապատասխանելու հիմքով այն առանց քննության թողնելու հնարավորություն քրեական դատավարության օրենսգիրքը չի տալիս, նշենք, որ դատարանները, հայցադիմումը օրենքին չհամապատասխանելու հիմքով մի դեպքում դատավճռով վերադարձնելով, մյուս դեպքում թողնելով առանց քննության, խախտել են հայցվորի արդարադատության մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքները: Եթե հայցադիմումի ձևին ներկայացվող հարցերը քննարկվել քննության վաղ փուլերում, մասնավորապես՝ մինչև դատաքննության սկսվելը, ապա դատարանը կընդուներ որոշում հայցադիմումն ընդունելուց հրաժարվելու մասին¹⁵, իսկ հայցվորը կարող էր վերացնել հայցադիմումի թերությունները և կրկին ներկայացնել հայցը՝ դրանով իսկ նաև հնարավորություն ունենալով ստանալ հայցի բավարարում: Թեև պետք է նկատել, որ օրենքը չի էլ սահմանում, թե քննության որ փուլում պետք է դատարանը քննարկի հայցադիմումի՝ օրենքին համապատասխանության հարցը, սակայն խնդիրն այն է, որ հայցադիմումը թերությունները վերացնելու և կրկին ներկայացնելու իրավակարգավորում օրենքը նույնպես չի տալիս, ուստի պարզ չէ նաև այն, թե դատարանի կողմից հայցադիմումն ընդունելուց հրաժարվելու դեպքում հայց ներկայացրած անձն ինչ գործողություններ կարող է կատարել և այլն:

Այստեղ առավել անտրամաբանական է այն, որ, փաստորեն, դատարանները դատաքննության փուլում հայցի քննություն ընդհանրապես չեն իրականացրել, հակառակ պարագայում այդ ժամանակ կարող էին հայցվորին պարզաբանել, որ իր ներկայացրած հայցադիմումը չի համապատասխանում օրենքի պահանջներին: Սա նույնպես խորհելու տեղիք է տալիս. ստացվում է, որ հայցի քննություն դատարանն իրականացնում է խորհրդակցական սենյակում դատավճիռ կայացնելիս:

Մ. Ռ. Սամիտովի կարծիքով, թեև քրեական դատավարության օրենսգրքում դատական քննության նախապատրաստական փուլում հայցի մասով դատարանի գործողությունները կանոնակարգված չեն, սակայն դա չի բացառում այդ շրջանում քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համանուն փուլը դատարանի կանոնակարագող նորմերի կիրառման հնարավորությունը: Այս մոտեցումը հիմնավորում է նաև Վ. Գորոբեցը¹⁶:

Քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցի մասով քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի դրույթները կիրառելու հնարավորություն նախատեսում է նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքը, սակայն պետք է նկատել, որ դա չի կարող համարվել մեր կողմից առաջ քաշած հարցերի լուծում:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատարանները դատական քննության նախապատրաստական փուլում ընդհանրապես չեն քննարկում հայցին վերաբերող որևէ հարց, ուստի չեն ղեկավարվում քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի կանոններով: Մեր կողմից ուսումնասիրված 100-ից ավելի գործերից որևէ մեկում դատարանները հայցի մասով նախապատրաստական որևէ գործողություն չէին կատարել: Դա պատահական չէ, քանի որ քրեական դատավարության օրենսգրքի դատական քննության նախապատրաստական մասը կանոնակարգող նորմերում այդ մասին նշում չկա, իսկ քրեական դատավարությունում քաղաքացիական դատավա-

րական օրենսդրության նորմերի կիրառումը թույլատրվում է այնքանով, որքանով դրանք չեն հակասում քրեական դատավարության օրենսգրքին, և եթե քաղաքացիական հայցով վարույթի համար անհրաժեշտ են կանոններ, որոնք նախատեսված չեն քրեական դատավարության օրենսգրքով (քր. դատ. օր. 154 հոդվ. 2-րդ մաս): Այսինքն, դատարանը յուրաքանչյուր դեպքում, որպեսզի քրեական դատավարությունում կիրառի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, պետք է վերլուծի, թե քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի որ նորմերն են կիրառելի քրեական դատավարությունում հայցով վարույթի նկատմամբ, որոնք՝ ոչ, արդյո՞ք այդ նորմերը չեն հակասում քրեական դատավարության օրենսգրքին և այլն, ինչը գործնականում մի շարք դժվարություններ է առաջացնում:

Այսպիսի պատճառաբանություն էին ներկայացնում նաև դատավորները՝ պատասխանելով մեր այն հարցին, թե ինչու հայցով որևէ գործողություն չեն կատարում դատական քննության նախապատրաստական փուլում:

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև այն հանգամանքին, որ քրեական դատավարությունում առկա է մինչդատական վարույթ, որի ընթացքում հայցի մասով կատարվում են մի շարք գործողություններ (հայցվոր և պատասխանող ճանաչելը, հայցի ապահովման համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելը և այլն), որոնք հետագայում դառնում են դատարանի քննարկման առարկա, ուստի այս տեսանկյունից դատարանի գործողություններն իրենց բնույթով տարբերվում են հայցը դատարանում հարուցվելու դեպքում դատարանի գործողություններից: Իսկ քանի որ քաղաքացիական դատավարությունում մինչդատական վարույթ առկա չէ, ուստի քաղաքացիական դատավարությունում չկան սահմանված իրավակարգավորումներ մինչդատական վարույթում հարուցված հայցի մասով դատարանի նախապատրաստական գործողությունների մասին: Հետևաբար, եթե անգամ քաղաքա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ցիական դատավարության կանոնները քրեական դատավարությունում կիրառելի լինեն, ապա, միևնույնն է, դրանք բավարար չեն հայցի վերաբերող մի շարք հարցեր լուծելու համար: Դեռ ավելին, եթե նաև նկատի ունենանք, որ հանրայնության սկզբունքին համապատասխան՝ քրեական դատավարությունում դատարանը պետք է որոշակի ակտիվություն դրսևորի քաղաքացիական հայցի մասով, ապա կարելի է փաստել, որ քաղաքացիական դատավարության կանոնները բավարար չեն քրեական դատավարությունում հայցի մասով անհրաժեշտ նախապատրաստական միջոցներ ձեռնարկելու համար:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է քրեական դատավարության օրենսգրքում հստակ անրագրել այն նորմերի համակցությունը, որոնք կկանոնակարգեն դատարանի գործողություններն ինչպես հայցը մինչդատական վարույթում հարուցված լինելու ժամանակ, այնպես էլ այն դեպքում, երբ հայցը հարուցվում է դատարանում:

Նկատենք, որ այս հարցի առնչությամբ նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի հայեցակարգում որոշակի կանոնակարգումներ փորձ է արվել սահմանել. մասնավորապես՝ «նախնական դատական լսումները քրեական դատավարությունում» վերտառությամբ 7-րդ կետում սահմանված է, որ նախնական դատական լսումների ընթացքում ենթակա են քննարկման քաղաքացիական հայցվոր և պատասխանող ճանաչելու հարցերը:

Սա պետք է առաջադրնթաց համարել, սակայն հայեցակարգում սահմանված դրույթները նույնպես չեն կարող լուծել մեր կողմից առաջ քաշած հարցերը: Խնդիրն այն է, որ հայեցակարգի 7.4-րդ կետում սահմանված է, որ քաղաքացիական հայցվոր և պատասխանող ճանաչելու հարցերը դատարանը կարող է քննարկել ոչ թե սեփական նախաձեռնությամբ, այլ միայն դատավարության մասնակցի միջնորդությամբ:

Ինչպես արդեն նշել ենք, քաղաքացիական հայցվորը և պատասխանողը դատավարության մասնակից են դառնում, երբ վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ ճանաչվում են որպես այդպիսին: Հայցվոր ճանաչվելու համար անձը պետք է առնվազն տեղեկացված լինի հայց հարուցելու իրավունքի մասին, որպեսզի այն հարուցի, իսկ այդ իրավունքը պետք է պարզաբանի նաև դատարանը: Սա նշանակում է, որ դատարանը տվյալ փուլում, տեսնելով, որ կան հայցվոր ճանաչելու ենթակա անձինք, սակայն մինչդատական վարույթում չեն ճանաչվել որպես այդպիսին, պետք է տվյալ անձին գրավոր պարզաբանի հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման համար հայց հարուցելու իրավունքը, որից հետո, եթե անձը հարուցում է հայց, դատարանը պետք է լուծի հայցվոր ճանաչելու հարցը: Ինչ վերաբերում է պատասխանող ճանաչելու հարցին, ապա դա պետք է լուծի դատարանը սեփական նախաձեռնությամբ և ոչ թե դատավարության մասնակցի միջնորդությամբ (թեև կարող է լուծել նաև միջնորդությամբ, սակայն սա լրացուցիչ մեխանիզմ է), ընդ որում՝ այն դեպքում, երբ կա հարուցված հայց:

Այս պայմաններում թվում է, որ հայեցակարգային դրույթը կրում է ձևական բնույթ, ավելին՝ կան մի շարք հարցեր, որոնք հայեցակարգում ընդհանրապես լուծում չեն ստացել, որոնց կանդրադառնանք ստորև:

Դատավորը, իր վարույթ ընդունած քրեական գործի նյութերի ուսումնասիրությունից պարզելով, որ քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքով քրեական դատավարության կարգով հատուցման ենթակա վնաս է պատճառվել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին, սակայն նրանց այդ իրավունքը նախաքննության ընթացքում չի պարզաբանվել, և վերջիններս հայց չեն ներկայացրել, պարտավոր է նրանց կամ նրանց ներկայացուցիչներին գրավոր տեղեկացնել այդ վնասի հատուցման համար քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայց ներկայացնելու իրավունքի մասին: Ընդ ո-

րուն՝ մինչև դատաքննությունը սկսվելը¹⁷:

Եթե նրանք հարուցում են հայց, ապա դատարանը պետք է անդրադառնա հայցը դատական մարմիններին ընդդատյա լինելու, հայցադիմումի օրենքին համապատասխանության (հայցադիմումը վերադարձնելու), հայցվոր կամ պատասխանող ճանաչելու, հայցի հիմքի և առարկայի, հայցի ապահովման միջոցներ ձեռնարկելու, հայցվորին և պատասխանողին գործի նյութերին ծանոթացնելու հարցերին: Հիշյալ գործողությունների կատարման անհրաժեշտությունն առաջանում է նաև ներկայումս, սակայն քանի որ դրանք գործող օրենքում կանոնակարգված չեն, հետևաբար դատարանները քննարկվող փուլում որևէ գործողություն հայցի մասով չեն կատարում: փոխարենն այդ հարցերին անդրադառնում են դատավճռով:

Ինչպես նշեցինք, հայցը դատարանում ներկայացնելու դեպքում դատարանի գործողություններից պետք է տարբերակել դատարանի գործողություններն այն դեպքերի համար, երբ հայցը ներկայացված է եղել մինչդատական վարույթում:

Դատական քննության նախապատրաստական մասում դատարանը նախևառաջ պետք է քննարկի հայցը դատական մարմիններին ընդդատյա լինելու հարցը: Դատարանը, գտնելով, որ մինչդատական վարույթում հարուցված հայցը ենթակա չէ դատական մարմինների քննության, պետք է որոշում կայացնի հայցով վարույթը կարճելու մասին՝ նկատի ունենալով, որ հայցով վարույթը սկսված է եղել մինչդատական վարույթում¹⁸: Իսկ եթե հայցը ներկայացվում է դատարան, և պարզվում է, որ այն ընդդատյա չէ դատական մարմիններին, ապա հայցվորը չի ճանաչվում որպես այդպիսին: Այս մոտեցման իրավաչափությունն այն է, որ այս դեպքում հայցով վարույթ դեռևս սկսված չէ, հետևաբար կարճելու մասին խոսք չի կարող լինել: Այս դեպքում դատարանը չպետք է մերժի հայցադիմումի ընդունումը, ինչպես քաղաքացիական դատավարությունում /ՀՀ քաղ. դատ. օր. 91-րդ հոդված/, քանի որ, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավա-

րության, քրեական դատավարությունում առկա է հայցվոր ճանաչելու կամ մերժելու ինստիտուտ, ուստիև հիշյալ հիմքերի դեպքում դատարանը ոչ թե մերժում է հայցադիմումի ընդունումը, այլ հայց ներկայացրած անձին մերժում է հայցվոր ճանաչելը:

Դատարանը, գտնելով, որ հայցը ենթակա է դատարանում քննության, և առկա չեն հայցով վարույթը կարճելու հիմքերը, պետք է պարզի, թե հայցադիմումը համապատասխանում է օրենքով սահմանված պահանջներին, հայցը բխում է արդյոք մեղադրանքից, և արդյո՞ք հայցվորի պահանջը կարող է լինել քրեական դատավարությունում հայցի առարկա, ձեռնարկվել է արդյոք հայցի ապահովման համար անհրաժեշտ միջոցներ, և պահպանվել են օրենքի պահանջները մեղադրյալի (պատասխանողի) գույքի վրա կալանք դնելիս, պատշաճ անձինք են ճանաչվել հայցվոր և պատասխանող, պահպանվել են արդյոք հայցվորի և պատասխանողի իրավունքները երաշխավորող քրեադատավարական օրենքի պահանջները, արդյո՞ք հայցով պատասխանողների քանակով հայցադիմումի պատճեններ ներկայացվել են դատարան և այլն:

Եթե հայցադիմումը չի համապատասխանում օրենքում սահմանված պահանջներին, դատարանը (ոչ թե նախաքննության մարմինը, քանի որ վերջինս նման իրավունք չպետք է ունենա) պետք է այն վերադարձնի հայց ներկայացրած անձին (այլ ոչ թե հրաժարվի այն ընդունելուց)՝ թերությունները վերացնելու և կրկին ներկայացնելու համար, և եթե հայց ներկայացրած անձը մինչև դատաքննությունը սկսվելը հայցադիմումի թերությունները վերացնում և կրկին ներկայացնում է հայցադիմում, ապա դատարանը որոշում է կայացնում անձին հայցվոր ճանաչելու մասին: Այս կանոնը վերաբերում է այն դեպքին, երբ հայցը մինչդատական վարույթում ներկայացված չի եղել, քանի որ այդ դեպքում անձը արդեն իսկ ճանաչված է հայցվոր: Այս կանոնը անհրաժեշտ է հստակ ամրագրել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայցադիմումը օրենքում սահմանված պահանջներին համապատասխանելու դեպքում դատարանն անցնում է մնացած հարցերին:

Եթե հայցը չի բխում մեղադրանքից, կամ հայցի առարկան չի համապատասխանում քրեական դատավարությունում հայցի առարկային, ապա դատարանը պետք է որոշում կայացնի հայցը առանց քննության թողնելու մասին՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով հայցվորի կողմից հայց հարուցելու իրավունքի պարզաբանմամբ¹⁹:

Այն դեպքում, երբ ոչ պատշաճ անձինք են ճանաչվել հայցվոր և պատասխանող, դատարանը պետք է լուծի նաև պատշաճ հայցվորի և պատասխանողի հարցը: Եթե հայցվոր է ճանաչվել այն անձը, ով իրավունք չունի տվյալ քրեական գործի քննության ընթացքում հայց հարուցելու, ապա դատարանը վերացնում է հայցվոր ճանաչելու մասին նախաքննության մարմնի որոշումը և անձին պարզաբանում այդ որոշումը բողոքարկելու իրավունքը: Այս դեպքում դատարանը պետք է հանցագործությունից իրական վնաս կրած անձին գրավոր տեղեկացնի հայց հարուցելու նրա իրավունքը, և եթե վերջինս հարուցում է հայց, ապա պետք է լուծի հայցվոր ճանաչելու և այլ հարցեր: Եթե սխալ է որոշվել հայցով պատասխանողը, ապա դատարանն իրավունք ունի լուծելու նաև ոչ պատշաճ պատասխանողին պատշաճ պատասխանողով փոխելու հարցը:

Կարծում ենք, այս հարցերը նույնպես պետք է քրեական դատավարության օրենսգրքում իրենց ամրագրումն ստանան: Հատկապես պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ հայցվոր և պատասխանող սուբյեկտների՝ քրեադատավարական իրավահարաբերությունների ոլորտում հայտնվելու հարցը լուծում են հենց վարույթն իրականացնող մարմինները, այդ թվում՝ դատավորը: Միայն այն, որ դատարանը պարտավոր է²⁰ հանցագործությունից վնաս կրած անձին բացատրել նրա՝ հայց

հարուցելու իրավունքը, իսկ հարուցվելու դեպքում՝ նրան ճանաչել հայցվոր, ինչպես նաև այն, որ հայց հարուցվելուց հետո դատարանը պարտավոր է օրենքի հիման վրա որոշել նաև հայցով պատասխանողին, և եթե մեղադրյալը չէ, ապա պարտավոր է մեղադրյալի գործողությունների համար գույքային պատասխանատվություն կրող անձին ճանաչել քաղաքացիական պատասխանող, բավական է, որպեսզի քրեական դատավարության օրենսգրքում հստակ ամրագրված լինեն պատշաճ հայցվորի և պատշաճ պատասխանողի հարցի լուծմանը վերաբերող իրավակարգավորումներ:

Այս դեպքում նույնպես կարելի է զուգահեռ անցկացնել քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի իրավակարգավորումների հետ՝ բնականաբար հաշվի առնելով քրեական դատավարության առանձնահատկությունները: Հատկապես այն, որ քրեական դատավարությունում ոչ պատշաճ հայցվորը և պատասխանողը չեն կարող գործում մնալ որպես համապատասխանող, համահայցվոր, երրորդ անձ՝ ինքնուրույն պահանջ ներկայացնող կամ չներկայացնող և այլն: Անձը հանցագործությունից կամ կրել է քրեական դատավարության կարգով հատուցման ենթակա վնաս, կամ ոչ, անձը կամ պատասխանատու է մեղադրյալի գործողությունների համար, կամ ոչ: Այլ տարբերակ քրեական դատավարությունում բացառվում է:

Ճանաչելով հայցվոր և պատասխանող՝ դատարանը պետք է լուծի նաև նրանց՝ քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու հարցը:

Դատարանում այս գործողությունը կատարելու անհրաժեշտությունը զգացվում է նաև ներկայումս, քանի որ առանց քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու դժվար է պատկերացնել ինչպես հայցվորի կողմից հայցը պաշտպանելը, այնպես էլ պատասխանողի կողմից դրա դեմ առարկելը: Մինչդեռ, **այս հարցերը ներկայումս կանոնակարգված չեն, ինչը կարելի է դիտել օրենքի բացը՝ Սկատի ունենալով, որ** ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի հայցվորի և պատասխանողի իրավունքները սահմանաճանող 61-րդ և 75-րդ հոդվածներում

սահմանված են միայն նախաքննության ավարտին գործի նյութերին ծանոթանալու նրանց իրավունքը: Մինչդեռ, դրա անհրաժեշտությունը դատական քննության փուլում անկասկած է, քանի որ այն հանգամանքը, որ գործող կարգավորմամբ հայցը կարող է հարուցվել մինչև դատարանի խորհրդակցական սենյակ հեռանալը:

Անհրաժեշտ է օրենքում հստակ սահմանել, որ եթե հայցը հարուցվում է դատական քննության նախապատրաստական մասում կամ մինչև դատաքննությունը սկսվելը, դատարանը, լուծելով հայցվոր և պատասխանող ճանաչելու հարցը, պարտավոր է միաժամանակ լուծել նաև հիշյալ սուբյեկտների կողմից քրեական գործի

նյութերին ծանոթացնելու հարցը:

Դատարանը պետք է լուծի նաև հայցի ապահովման համար միջոցներ ձեռնարկելու հարցը, եթե պարզում է, որ այդպիսիք չեն ձեռնարկվել: Եթե որպես հայցի ապահովման միջոց կալանք է դրվել այն անձանց գույքի վրա, որոնք պատասխանատու չեն հանցագործությամբ պատճառված վնասի համար և այլև, ապա դատարանը պետք է անդրադառնա նաև հիշյալ հարցի լուծմանը:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ քաղաքացիական հայցի քննության մասով առաջին ատյանի դատարանում վարույթն արմատական փոփոխման կարիք ունի, որպեսզի հնարավոր լինի ապահովել հայցալիմ վարույթի արդյունավետությունը:

¹ Տե՛ս www.armstat.am

² Տե՛ս Золотая Е. А. Исковой способ защиты имущественных прав лиц, нарушенных преступлением. Автореф. Дисс. на к.ю.н. Нижний Новгород, 2006:

³ Տե՛ս Имангазиева Ж. У. Проблемы гражданского иска в уголовном процессе: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Астана, 2008:

⁴ Տե՛ս Кони А. Ф. Юридическая летопись 1891, И 1, с. 40, Тальберг Д. Г. Гражданский иск в уголовном деле или соединенный процесс, Киев. 1888:

⁵ Տե՛ս Полянский Н. Н. Очеркразвития советской науки уголовного процесса. М., 1960, с. 207:

⁶ Տե՛ս Даев В. Г. Современные проблемы гражданского иска в уголовном процессе. Л., 1972:

⁷ Տե՛ս Ղազինյան Գ. Ս. և ուրիշներ: ՀՀ քրեական դատավարություն, հատուկ մաս, դասագիրք բուհերի համար, Երևան, 2003, էջ 269:

⁸ Տե՛ս նույն տեղը

⁹ Տե՛ս О практике применения судами законодательства о возмещении материального ущерба, причиненного преступлением: Постановление Пленума Верхов. Суда СССР от 23.03.1979 N 1 // Сборник постановлений Пленумов Верховных судов СССР и РСФСР (РФ) по уголовным делам. М., 1995:

¹⁰ Մենք այն կարծիքին ենք, որ հայցը պետք է հարուցվի մինչև դատաքննությունը սկսվելը, քանի որ գործող կարգի դեպքում (հայցը մինչև դատարանի խորհրդակցական սենյակ հեռանալը հարուցելը) խախտվում է հայցից պաշտպանվելու իրավունքը:

¹¹ Այս հարցերին կանդրադառնանք հետագայում:

¹² Դատարանը մասնավորապես նշել է. «Ըստ քրեական դատավարության օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ «Քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության նորմերի կիրառումը թույլատրվում է, եթե դրանք չեն հակասում քրեական դատավարության օրենսգրքին, և քաղաքացիական հայցով վարույթի համար անհրաժեշտ են կանոններ, որոնք նախատեսված չեն սույն օրենսգրքով»: Այս դեպքում կիրառելի է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 92-րդ հոդվածը, համաձայն որի՝ «Դատավորը վերադարձնում է հայցադիմումը, եթե չեն պահպանվել սույն օրենսգրքի 87-րդ հոդվածում սահմանված՝ հայցադիմումի ձևին և բովանդակությանն առաջադրվող պահանջները», իսկ հայցվորը ներկայացնելով հայցադիմումը չի ներկայացրել, թե բացի Խ.Շահինյանից այն ում դեմ է ուղղված /նշվել է նյութեր/, բացի այդ հայցադիմումում արտացոլված չեն պատասխանողների լրիվ վավերապայմանները /հասցեներ, անձնագրային տվյալներ և այլն/»:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

¹³ Տե՛ս Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 05.05.2010 թվականի Ա.Կ.Գրիգորյանի վերաբերյալ քրեական գործով դատավճիռը:

¹⁴ Տե՛ս, օրինակ, քրեական գործ թիվ 33ՔՐԴ 2/0150/1/08:

¹⁵ ԴՅ քրեական դատավարության օրենսգրքի 159-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե հայցադիմումը չի համապատասխանում օրենքի պահանջներին, դատարանը կարող է հրաժարվել հայցադիմումը ընդունելուց: Այս առումով արժանի է ուշադրության 2006 թվականի հունիսի 13-ի ԴԽԽ թիվ 100 որոշումը, որում սահմանված է, որ քաղաքացիական հայցը ԴՅ քրեական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջներին չհամապատասխանելու դեպքում դատարանը ԴՅ քրեական դատավարության օրենսգրքի 159-րդ հոդվածի համաձայն կայացնում է **որոշում** հայցադիմումն ընդունելուց հրաժարվելու մասին:

¹⁶ Տե՛ս Горобец В. Особенности рассмотрения гражданского иска в уголовном процессе.// Российская юстиция. 2001/1, с. 4:

¹⁷ Այս առաջարկությունը մեր այն մոտեցման շարունակությունն է, որի համաձայն՝ վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է գրավոր տեղեկացնել հանցագործությունից վնաս կրած անձին քրեական դատավարությունում հայց հարուցելու իրավունքը, և եթե վերջինս հարուցում է հայց, ապա նա պարտավոր է ճանաչել հայցվոր և պարզաբանել հայցվորի իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև ապահովել հայցվորին այդ իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունը և այլն (տե՛ս Ս. Մարաբյան Դանցագործությունից վնաս կրած անձին հայցվոր ճանաչելու դատավարական կարգի որոշ հիմնախնդիրներ ԴՅ քրեական դատավարությունում, Պետություն և իրավունք, 2010, թիվ 2(48), էջեր 64-76):

¹⁸ Քրեական դատավարությունում, բացի «ենթակայության» հիմքով հայցի վարույթը կարճելուց, անհրաժեշտ է սահմանել նաև այլ հիմքերով հայցով վարույթը կարճելու դեպքե-

րը, հատկապես երբ հայցը ներկայացված է եղել մինչդատական վարույթում, կամ եթե այդ հիմքերը ի հայտ են եկել դատական քննության ընթացքում: Այս առումով ԴՅ քրեական դատավարության օրենսգրքում առկա են անհրաժեշտ իրավական նախադրյալներ. խոսքը, մասնավորապես քրեական դատավարության օրենսգրքի 155-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված հիմքերի մասին է, որոնց համաձայն՝ **նույն քաղաքացիական հայցով դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած որոշման առկայությունը, հայցից քաղաքացիական հայցվորի հրաժարումն ընդունելու կամ հաշտության համաձայնությունը հաստատելու մասին դատարանի որոշման առկայությունը, ինչպես նաև դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռի առկայությունը, որով հայցը մերժվել կամ լրիվ կամ մասնակի բավարարվել է, բացառում են քաղաքացիական հայցի հարուցումը:** Ինչպես տեսնում ենք, օրենքում խոսվում է հիշյալ պայմանների առկայության դեպքում հայց հարուցելը բացառելու մասին, սակայն թե ինչ պետք է հասկանալ բացառել ասելով, օրենքից պարզ չէ: **Դետևաբար հարց է ծագում. օրինակ, եթե հիշյալ պայմաններից որևէ մեկի առկայության դեպքում հայցն այնուամենայնիվ հարուցվում է, դատարանն ի՞նչպետք է անի:** Կարծում ենք՝ վերոնշյալ հիմքերի առկայության դեպքում հայցով վարույթը կարճելը, երբ հայցը ներկայացված է եղել մինչդատական վարույթում, կամ եթե այդ հիմքերը ի հայտ են եկել դատական քննության ընթացքում, հարցի լուծման առավել տրամաբանական տարբերակ է: Նման իրավակարգավորում սահմանված է նաև ԴՅ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, որի 109-րդ հոդվածում սահմանված հայցով վարույթը կարճելու հիմքերը գրեթե նույնն են, ինչ վերոնշյալ հիմքերը:

¹⁹ Այս մասին տե՛ս Ս. Մարաբյանի 2006 թվականի հունիսի 13-ի թիվ 100 որոշումը:

²⁰ Դատավորի պարտականության մասին մանրամասն տե՛ս Ս. Մարաբյան, Եզված աշխատությունը, Պետություն և իրավունք, 2010, թիվ 2(48), էջեր 64-76:

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА К СУДЕБНОМУ ЗАСЕДАНИЮ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РА

Сергей МАРАБЯН

*Начальник организационно-правового управления судебного департамента РА,
Соискатель кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ*

В статье автор обсуждает проблемы подготовки гражданского иска судебному разбирательству.

В действующем законодательстве уголовного судопроизводства, в той части норм, регулирующих подготовку дел к судебному разбирательству, нет даже намека на проверку наличия условий и при необходимости принятия соот-

ветствующих мер для рассмотрения гражданского иска, что в судебной практике часто дает основание для нарушения законных интересов и имущественных прав личностей.

Анализируя судебную практику, опыт стран СНГ и специализированную литературу, автор приходит к тому заключению, что в законе надо урегулировать такие вопросы, какие действия должен предпринять судья в том случае, когда иск был предъявлен в досудебном процессе, а также в случае предъявления иска в суд, как гарантию обеспечения законных интересов и имущественных прав личностей.

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՊԱՑՈՒՑՄԱՆ ՊԱՐՏԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սերգեյ ՄԵՂՐՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Դատական ապացուցումը ճիշտ կազմակերպելու, ապացուցողական նյութի լրիվությունը, վարույթի ուղղվածությունն ու կանոնավոր ընթացքն ապահովելու համար կարևոր է այն հարցը, թե ով պետք է վկայակոչի գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները, ով պետք է դատարանին ներկայացնի որոնվող փաստերի առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող փաստական տվյալներ, այսինքն՝ այն հարցը, թե դատավարության մասնակիցներից ում վրա է ընկնում ապացուցման ծանրությունը (լատիներեն «onus probandi» եզրույթից, որը թարգմանաբար նշանակում է «ապացուցման բեռ»):

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունը պարտավորեցնում է դատարանին կողմերի հետ քննարկել և նրանց պահանջների ու առարկությունների հիման վրա որոշել գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերի շրջանակը (ապացուցման առարկան), որից հետո օրենքով սահմանված կանոններով նրանց միջև բաշխել ապացուցման պարտականությունը և սահմանել ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 2, ՔԴՕ 149՝ հոդվ., մաս 2, կետ 5): Միաժամանակ օրենքը սահմանում է, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր վկայակոչած փաստերը (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 1):

Շարադրված իրավադրույթների բովանդակությունից ուղղակիորեն բխում է, որ ՔԴՕ 47-րդ հոդվածում սահմանված ապացուցման միջոցներով իր պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունն ապացուցելու ծանրությունը՝ ապացուցման բեռը, օրենսդրի կողմից դիտվում է որպես գործին մասնակցող անձի պարտականություն:

Ինչպես ցանկացած սուբյեկտիվ պարտականություն, ապացուցման պարտականությունը ևս ունի իր բովանդակությունը: Քաղաքացիական դատավարական գրականության մեջ համոզիչ կերպով հիմնավորվում է այն տեսակետը, որ ապացուցման պարտականությունն ունի փոխկապակցված, սակայն միևնույն ժամանակ բովանդակային առումով և նշանակությամբ ոչ համարժեք երկու տարր՝

1) *Պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու պարտականություն (հաստատման ծանրություն)*, որը դիտարկվում է որպես պահանջները և առարկությունները փաստերով հիմնավորելու, այլ կերպ ասած՝ հայցի, դրա դեմ բերվող առարկությունների և վերջիններիս դեմ բերվող նկատառումների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու և օրենքով սահմանված ձևով դրանք դատարանին ներկայացնելու անհրաժեշտություն:

2) *Ապացույցները ներկայացնելու պարտականություն (բացահայտման ծանրություն)*, որը դիտվում է գործին մասնակցող անձի կողմից որպես պահանջի կամ առարկության հիմք վկայակոչված կամ ներկայացված պահանջի կամ առարկության հիմքում դատարանի նախաձեռնությամբ

դրված փաստական հանգամանքները հաստատող ապացույցները դատարանին և գործին մասնակցող մյուս անձանց ներկայացնելու անհրաժեշտությունը:

Պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու պարտականություն: Հաստատման ծանրությունն ապացույցները բացահայտելու, դրանք ներկայացնելու պարտականությունից սահմանազատելու անհրաժեշտությունը բխում է այն իրողությունից, որ որոնվող փաստերը վկայակոչելը, դրանք հաստատող ապացույցների մասին հայտարարելը և վերջիններս դատարան ներկայացնելը տարբեր գործողություններ են: Դատական ապացուցումն առաջին հերթին ենթադրում է ոչ թե որոշակի թեզիսի հիմնավորում, այլ դրա առաջադրում:

Քննարկվող պարտականության գոյության մասին կարելի է եզրակացություն անել ՔԴՕ-ի 48, 87, 95 և մի շարք այլ հոդվածների առանձին դրույթների վերլուծության հիման վրա:

ՔԴՕ 87-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը հայցով դատարան դիմող սուբյեկտներին պարտավորեցնում է հայցադիմումում նշել այն հանգամանքները, որոնց վրա հիմնվում են հայցապահանջները: Քանի որ և՛ հակընդդեմ հայցը, և՛ վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնելով անձի հայցը ներկայացվում են հայց հարուցելու ընդհանուր կանոններով, նշված պահանջը տարածվում է նաև դրանց վրա: Դեռ ավելին, ՔԴՕ 96-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ հակընդդեմ հայցով հայցվորը (սկզբնական պատասխանողը), բացի իր հայցապահանջների հիմքում դրված հանգամանքները վկայակոչելուց, գործնականում պետք է նշի նաև հանգամանքներ, որոնք վկայում են այն մասին, որ հակընդդեմ պահանջն ուղղված է սկզբնական պահանջի հաշվանցմանը կամ հակընդդեմ հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասամբ կհանգեցնի սկզբնական հայցի մերժման,

կամ հակընդդեմ և սկզբնական հայցերի միջև առկա է փոխադարձ կապ, ու դրանց համատեղ քննությունը կարող է ապահովել վեճի առավել արագ և ճիշտ լուծում:

Դատավարական օրենսդրությունը հաստատման ծանրություն է դնում նաև պատասխանողի վրա (ընդ որում՝ և՛ սկզբնական, և՛ հակընդդեմ, և՛ երրորդ անձի հայցով):

Գործող ՔԴՕ-ն հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելը դիտում է որպես պատասխանողի պարտականություն, որի չկատարումը դատարանը կարող է գնահատել որպես պատասխանողի կողմից հայցվորի վկայակոչած փաստերի ընդունում (ՔԴՕ 95 հոդվ., մասեր 1, 5): Պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը ստանալուց հետո՝ երկշաբաթյա ժամկետում, դատարան ուղարկել հայցադիմումի պատասխան: Օրենքը սահմանում է, որ հայցադիմումի պատասխանը, ի թիվս այլ տեղեկությունների, պետք է պարունակի հայցում ներկայացված յուրաքանչյուր պահանջն ընդունելու կամ դրա դեմ մասնակի կամ ամբողջությամբ առարկելու մասին պատասխանողի դիրքորոշումը: Վերջին դեպքում պատասխանում պետք է անդրադարձ կատարվի հայցի հիմքում ընկած այն փաստերին, որոնք պատասխանողը չի ընդունում, ինչպես նաև պետք է նշվեն այն փաստերը, որոնք ընկած են առարկությունների հիմքում (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 2):

Ինչպես հայտնի է, գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում հայցվորը հայցադիմումի լրացում ներկայացնելու միջոցով կարող է փոփոխել հայցի առարկան կամ հիմքը (ՔԴՕ 32, 149⁷ հոդվ.): Բնականաբար, հայցի հիմքի փոփոխությունը ենթադրում է հայցադիմում ներկայացնելու պահին հայցապահանջների հիմքում դրված որոշակի հանգամանքների փոփոխություն նոր հանգամանքներով, և եթե դատարանն այդպիսի փոփոխությունը թույլատրելի է համարում, հայցադիմումի լրացումը ՔԴՕ 93-րդ հոդվածով սահման-

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱԿԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ված կարգով ուղարկվում է պատասխանողին, որն էլ, իր հերթին, այն ստանալուց հետո պարտավոր է ՔԴՕ 95-րդ հոդվածով սահմանված կարգով և ժամկետներում դատարան ներկայացնել դրա վերաբերյալ իր պատասխանը: Ակնհայտ է, որ և՛ հայցադիմում լրացնելիս, և՛ դրա դեմ առարկություններ ներկայացնելիս օրենքը պարտավորեցնում է գործին մասնակցող անձանց՝ նշված դատավարական փաստաթղթերում վկայակոչել այն փաստական հանգամանքները, որոնք ընկած են իրենց դիրքորոշման հիմքում:

ՔԴՕ 28-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետը գործին մասնակցող անձանց վերապահում է դատավարության այլ մասնակիցների փաստարկների (այդ թվում՝ առարկությունների) դեմ առարկելու իրավունք: Ընդ որում, անձը կարող է առարկել պահանջի կամ դրա դեմ ներկայացված առարկության դեմ՝ դրա հիմքում դրված հանգամանքները ինչպես պարզապես ժխտելու (պարզ կամ փաստերով չհիմնավորված առարկություն), այնպես էլ որոշակի հանգամանքներ վկայակոչելով (որակյալ կամ փաստերով հիմնավորված առարկություն):

Պարզ առարկությունը (ժխտումը) կարող է ներկայացվել առաջին ատյանի դատարանում գործը դատաքննության նախապատրաստելու կամ դատաքննության ընթացքում: Ինչ վերաբերում է այդպիսի առարկություններին, որոնց հիմքում դրվում են որոշակի փաստական հանգամանքներ, ապա ՔԴՕ-ի վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ դրանք գործնականում կարող են ներկայացվել բացառապես գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլերում՝ մինչև դատարանում գործի դատաքննությունը սկսելը: Նման եզրակացությունը բխում է հետևյալ դրույթների համակարգային վերլուծությունից՝

- «Գործին մասնակցող յուրաքանչյուր

անձ մինչև դատաքննությունը սկսվելը պարտավոր է գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտել տվյալ պահին իրեն հայտնի այն ապացույցները, որոնց վրա նա հղում է կատարում որպես իր պահանջների և առարկությունների ապացուցման հիմք, եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն օրենսգրքով» (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 4).

- «Գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն հղում կատարելու միայն այն ապացույցների նկատմամբ, որոնց հետ գործին մասնակցող մյուս անձինք սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով ծանոթացել են նախօրոք» (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 5).

- «Դատաքննությունն սկսվելուց հետո գործին մասնակցող անձի ներկայացրած լրացուցիչ ապացույցներն ընդունում է դատարանը, եթե դրանք ներկայացնողը հիմնավորում է մինչև դատաքննությունը սկսվելը նման ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով» (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 8):

Ակնհայտ է, որ պահանջների և առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելը և դրանք դատարանին ներկայացնելը բավարար չեն համապատասխան հանգամանքի գոյությունը հաստատելու համար: Տվյալ հանգամանքի ապացուցման համար կողմը դատարանին պետք է ներկայացնի նաև այն հաստատող ապացույցներ: Իսկ քանի որ վերը նշված կանոններն ընդհանուր առմամբ բացառում են գործը դատաքննության նախապատրաստելու ընթացքում չներկայացված ապացույցների ընդունումը դատարանի կողմից և դրանց հետագոտումը դատական միտում, գործի դատաքննության ընթացքում նոր հանգամանքներ վկայակոչելը գործնականում իմաստազրկվում է: Բացի դրանից, վերը նշված կանոնները, որոնք, փաստորեն, վերաբերում են մինչև դատաքննությունն ապացույցների բացահայտմանը, ըստ էության ուղղակիորեն արգելում են մինչև դատաքննությունը չբացահայտված ապացու-

ցողական փաստերը դատական նիստում վկայակոչելը: Ինչպես նշվել է, ապացուցողական փաստերը հաստատվելուց հետո հանդես են գալիս որպես գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող իրավաբանական փաստերի հաստատման միջոց (ապացույց):

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ քաղաքացիական դատավարական օրենսդրությունը գործին մասնակցող անձանց պարտավորեցնում է սահմանված ձևով, կարգով և ժամկետներում իրենց պահանջները և առարկությունները հիմնավորել որոշակի փաստական հանգամանքներով, այլ կերպ ասած՝ նրանց վրա դնում է հաստատման ծանրություն:

Միաժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ գործող օրենսդրությունը պահանջների և առարկությունների հիմքերը վկայակոչելու պարտականությանը չի տալիս այն բովանդակությունը և նշանակությունը, որն ընդունված է մրցակցային դատավարության անգլո-ամերիկյան «մաքուր» մոդելի շրջանակներում: Անգլո-ամերիկյան համակարգում ապացուցման առարկան ուրվագծվում է դատարանից անկախ՝ բացառապես կողմերի պահանջների և առարկությունների հիման վրա: Դատարանը պարտավոր է վեճը լուծել բացառապես կողմերի վկայակոչած փաստական հանգամանքների հիման վրա: Եթե վիճող կողմը սխալ է կողմնորոշվում իր պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի հանգամանքներ դնելիս և դրանք դատարանին ներկայացնելիս, ինքն էլ կրում է դրա անբարենպաստ հետևանքների ռիսկը: ԱՄՆ-ում և Անգլիայում դատարանն իրավունք չունի կողմերի ուշադրությունը հրավիրել իրավական նորմերով արժևորող հանգամանքներին և իր նախաձեռնությամբ դրանք ներառել ապացուցման ենթակա հանգամանքների կազմում: Այստեղ դատարանն ապացուցմանն օժանդակող գործառույթներ չի իրականացնում⁴:

ՀՀ գործող օրենսդրությունը, հաստատ-

ման ծանրությունը կողմերի վրա դնելով հանդերձ, սահմանում է «մեղմ» պահանջներ⁵, որոնցում արտացոլվում է օրինականության սկզբունքի գերակայությունը մրցակցության նկատմամբ: Ինչպես նշվել է, գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերը Հայաստանի քաղաքացիական դատավարությունում որոշում է դատարանը՝ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիման վրա և ղեկավարվելով կիրառման ենթակա իրավական նորմերի բովանդակությամբ: Դատարանն ապացուցման առարկան որոշելիս չի կարող սահմանափակվել գործին մասնակցող անձանց ներկայացրած փաստերով և իր նախաձեռնությամբ դրա մեջ պետք է մտցնի նաև գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող այլ փաստեր: Նման իրավակարգավորումը, որը հատուկ է խառը մրցակցային դատավարություն ունեցող գրեթե բոլոր երկրների դատական համակարգերին, հիմնականում պայմանավորված է դատարանի օժանդակող գործառույթներով: Վերջիններիս օրենսդրական ամրագրումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է իրավագիտակցության ոչ բարձր մակարդակի, բնակչության սոցիալական որոշակի խավերի անվճարունակության և քաղաքացիական գործերով անճար իրավաբանական օգնություն ստանալու հնարավորության բացակայության պայմաններում քաղաքացիների և կազմակերպությունների իրավունքների պաշտպանության համար:

Ապացուցման առարկան որոշելու դատարանի պարտականության ամրագրումը չի նշանակում, որ օրենքը դատարանի վրա ևս դնում է հաստատման ծանրություն⁶: Դատարանը, ըստ գործող օրենսդրության, ապացուցելու պարտականություն չի կրում: Իրավակիրառ պրակտիկայում արտահայտված այն կարծիքը, որ ապացուցման առարկայի մեջ որոշակի հանգամանքներ մտցնելով կամ կողմի վկայակոչած հանգամանքները գործի լուծման հա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

մար նշանակություն ունեցող հանգամանքների շրջանակից հանելով՝ դատարանը խախտում է մրցակցության սկզբունքը՝ ըստ էության իրականացնելով կողմի գործառույթ,⁸ հիմնավորված չի թվում: Դատարանի իրավասությունը և գործին մասնակցող անձի ապացուցման պարտականությունը (ավելի կոնկրետ՝ հաստատման ծանրությունը) պետք է դիտարկել տարբեր հարթություններում: Ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանն իրականացնում է օրենսդրությամբ իր առջև դրված խնդիրները՝ ուրվագծելու այն փաստական հանգամանքների շրջանակը, որոնք գործն ըստ էության լուծելու համար ունեն էական նշանակություն, թույլատրելիության և վերաբերելիության կանոններից ելնելով՝ կանխորոշելու դատաքննության սահմանները և բացառելու գործի քննության ընթացքում ավելորդ հանգամանքներ և ապացույցներ հետազոտելու անհրաժեշտությունը: Գործին մասնակցող անձինք էլ հետապնդում են իրենց նպատակները, որոնք դատավարության ընդհանուր խնդիրների և նպատակների հետ կարող են չհամընկնել:

Ուշագրավ է, որ, ամրագրելով ապացուցման պարտականությունը գործին մասնակցող անձանց միջև բաշխելու կանոնները, օրենսդիրը ՔԴՕ-ի 48-րդ և 149⁸ հոդվածներում նկատի է ունեցել ոչ թե պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու և դրանք դատարանին ներկայացնելու պարտականությունը (հաստատման ծանրությունը), այլ ապացույցները ներկայացնելու պարտականությունը (բացահայտման ծանրությունը), որն ունի ինքնուրույն բովանդակություն և նշանակություն: ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը կողմերի հետ քննարկում է ապացուցում պահանջող փաստերի շրջանակը և ապացուցման

պարտականության բաշխման կանոններին համապատասխան՝ կողմերի միջև բաշխում է ապացուցման պարտականությունը, ինչպես նաև սահմանում է ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները: Յետևում է, որ պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու, դրանք բացահայտելու և դատարանին ներկայացնելու պարտականությունը, ընդհանուր կանոնի համաձայն, կատարվում է մինչև ապացուցման առարկան դատարանի կողմից որոշելը:

Ապացույցները ներկայացնելու (բացահայտելու) պարտականություն: Ապացույցները ներկայացնելը գործին մասնակցող անձանց գործառույթն է: ՔԴՕ 49 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապացույցները ներկայացնելու պարտականությունը կրում են բացառապես գործին մասնակցող անձինք:

Քանի որ ապացուցման ողջ պարտականությունը գործող օրենսդրությունը դնում է գործին մասնակցող անձանց վրա, իսկ դատարանն օբյեկտիվ ճշմարտությունը բացահայտելու պարտականություն չի կրում, կարելի է եզրակացնել, որ վերջինս իր նախաձեռնությամբ ապացույցներ ձեռք բերելու իրավունք չունի⁹: Մրցակցային դատավարության պայմաններում դատարանը կարող է իրականացնել բացառապես մրցակցությանն օժանդակող, այն երաշխավորող գործառույթներ¹⁰: Մասնավորապես՝ ըստ ՔԴՕ 49-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ դատարանն իրավասու է գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ անհրաժեշտ ապացույցն իր որոշմամբ պահանջել գործին մասնակցող կամ չմասնակցող այլ անձից, որի մոտ այն գտնվում է, եթե միջնորդող կողմը միջնորդության շրջանակներում հիմնավորի տվյալ ապացույցն ինքնուրույն ձեռք բերելու անհնարինությունը: Բացի այդ, կողմերի միջնորդությամբ, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում նաև իր նախաձեռնությամբ դատարանը լուծում է փորձաքննություն նշանակելու, դատական նիստին փորձագետներ, վկաներ կան-

չելու, թարգմանիչ նշանակելու, տեղում իրեղեն և գրավոր ապացույցներն ուսումնասիրելու հարցերը (ՔԴՕ 149⁸ հոդվ., մաս 1, կետ 6):

Ռ. Գ. Պետրոսյանի կարծիքով, որի հետ համամիտ ենք նաև մենք, օրինականության ապահովման շահերից ելնելով և հաշվի առնելով դատավարության կողմերի իրավագիտակցության (նաև՝ օրենքների իրազեկ լինելու), ներկայացուցիչ ունենալու նրանց նյութական հնարավորությունների, փաստաբանական ծառայության ներկա մակարդակը, մրցակցության սկզբունքն իրացնելու հարցում դատարանին նման օժանդակող դեր վերապահելն օբյեկտիվորեն հիմնավորված են¹¹:

Գործնական կարևոր նշանակություն ունի ապացույցները ներկայացնելու պարտականության իրականացման պահը, այսինքն՝ այն հարցը, թե դատավարության որ փուլում կարող են և պետք է ներկայացվեն գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող ապացույցները: Ոչ պակաս կարևոր է նաև այն, թե ում և ինչ ձևով պետք է ներկայացվեն ապացույցները:

2007 թվականին իրականացված դատաիրավական բարեփոխումների ընթացքում ՔԴՕ-ում կատարված փոփոխությունների և լրացումների արդյունքում ՀՀ-ում զրեթե լուծվեց մինչև դատաքննությունը բոլոր հնարավոր ապացույցները բացահայտելու պարտականությունն օրենքով սահմանելու խնդիրը:

Բանն այն է, որ մինչև 2007 թվականին օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելը դատավարական օրենսդրությունը գործին մասնակցող անձանց պարտավորեցնում էր հայցադիմումում և դրա դեմ ներկայացվող պատասխանում պարզապես վկայակոչել պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները հաստատող ապացույցները, միաժամանակ ոչ միայն չէին սահմանափակվում վերջիններս ներկայացնելու ժամկետները (ապացույցները կարող էին

ներկայացվել ինչպես մինչև դատաքննությունը, այնպես էլ դատաքննությունը սկսվելուց հետո, ընդ որում՝ անկախ դրանց մասին նախօրոք հիշատակելու հանգամանքից), այլ նաև անհրաժեշտ լրիվությամբ չէր կարգավորվում նշված պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքների հարցը: Օրենքը չէր պահանջում (ի դեպ՝ այսօր էլ չի պահանջում) հայցադիմումում հիշատակել բոլոր ապացույցները, և գործնականում հայցադիմումները վերադարձվում էին միայն այն դեպքում, երբ դրանցում ընդհանրապես վկայակոչված չէր հայցապահանջները հաստատող ապացույցներ: Պատասխան ներկայացնելն էլ դիտվում էր որպես պատասխանողի իրավունք: Հայցադիմումի պատասխան չներկայացնելը կամ ներկայացված պատասխանում ապացույցները չվկայակոչելը որևէ իրավական հետևանք առաջացնել չէին կարող: Հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու ինստիտուտի մասին խոսելիս Ե. Գ. Գոյդեմկոն իրավացիորեն նշում է, որ այն իրավիճակը, երբ պատասխան ներկայացնելը հանդիսանում է ոչ թե պատասխանողի պարտականություն, այլ իրավունք, խախտում է կողմերի դատավարական իրավահավասարության սկզբունքը, քանի որ պատասխանողին միշտ ուղարկվում են հայցադիմումի և դրա կից փաստաթղթերի պատճենները, և նա ունենում է հայցի դեմ պաշտպանվելու համար նախապես պատրաստվելու հնարավորություն, իսկ հայցվորը հաճախ անտեղյակ է մնում այն հանգամանքներից և ապացույցներից, որոնք պատասխանողը գործի հետագա դատաքննության ընթացքում դնում էր իր առարկությունների հիմքում¹²:

Որպես նման իրավակարգավորման հետևանք՝ ապացուցողական նշանակություն ունեցող նյութերը դատարան և գործին մասնակցող անձանց էին ներկայացվում դատավարության ողջ ընթացքում՝ ընդհուպ մինչև գործով դատաքննությունն ավարտելու պահը, իսկ դա ոչ միայն անբա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

րենսպաստ դրության մեջ էր դնում հակառակ կողմերին, որոնք զրկվում էին իրենց հակափաստարկները մշակելու և դրանք հաստատող ապացույցները հայթայթելու և դատարան ներկայացնելու հնարավորությունից, այլ նաև խոչընդոտում էր դատավարության կանոնավոր ընթացքը:

Խորհրդային ժամանակաշրջանի դատավարական օրենսդրությանը հատուկ նման իրավակարգավորման պայմաններում 1998 թ. ընդունված ՔԴՕ-ի կիրառման բավականին երկարատև պրակտիայի ընթացքում ի հայտ եկան նաև մի շարք այլ արատավորող երևույթներ, որոնք քաղաքացիական գործերն անընդհատ հետաձգելու, գործի քննության ժամկետներն անհարկի խախտելու (ձգձգելու), դատավարական իրավունքները գործին մասնակցող անձանց կողմից չարաշահելու պատճառ էին հանդիսանում, բացասաբար էին անդրադառնում վարույթի կանոնավոր զարգացման, դատարանի ներքին համոզման ձևավորման, կայացվող դատական ակտերի օրինականության ու հիմնավորվածության և, վերջին հաշվով, սուբյեկտների իրավունքներն արդյունավետ միջոցներով պաշտպանելու իրավունքի իրացման ու դատական իշխանության հեղինակության վրա:

Դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի շրջանակներում խնդիր դրվեց կանոնակարգելու գործը պատշաճ ձևով դատաքննության նախապատրաստելու, այդ թվում նաև՝ մինչև դատաքննությունը սկսելն ապացույցները լիովին բացահայտելու խնդիրը, որը լուծելու անհրաժեշտությունը քննարկվել է մի շարք դատավարագետների աշխատություններում¹³:

Օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու արդյունքում¹⁴ ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանվեց կանոն առ այն, որ գործին մասնակցող յու-

րաքանչյուր անձ մինչև դատաքննությունը պարտավոր է գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտել տվյալ պահին իրեն հայտնի այն ապացույցները, որոնց նա հղում է կատարում որպես իր պահանջների և առարկությունների ապացուցման հիմք: Միաժամանակ, նույն հոդվածի 5-րդ մասով սահմանվեց, որ գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն հղում կատարելու միայն այն ապացույցների նկատմամբ, որոնց հետ գործին մասնակցող մյուս անձինք ծանոթացել են նախօրոք:

Նշված իրավադրույթի վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ օրենսդիրը, որպես ընդհանուր կանոն, գործին մասնակցող անձանց արգելում է գործի դատաքննության ընթացքում հղում կատարելու այն ապացույցներին, որոնք նախօրոք չեն բացահայտվել: Ընդ որում, այդ արգելքը վերաբերում է և՛ այն դեպքերին, երբ գործին մասնակցող անձը կրում է ապացուցման պարտականություն, և՛ այն դեպքերին, երբ ապացույցը ներկայացնելիս նման պարտականություն չկողող անձն իրականացնում է ապացույց ներկայացնելու իր իրավունքը: Նախօրոք (մինչև գործի դատաքննությունը սկսվելը) չբացահայտված ապացույցները, ընդհանուր կանոնի համաձայն, դատարանն իրավունք չունի ընդունելու, հետազոտելու և դնելու վճռի հիմքում:

Թերևս բացառություն է ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 8-րդ մասում կարգավորված իրավիճակը, երբ դատաքննությունն սկսվելուց հետո գործին մասնակցող անձը ներկայացնում է նախապես չբացահայտված լրացուցիչ ապացույցներ՝ հիմնավորելով իրենից անկախ պատճառներով մինչև դատաքննությունը սկսվելը նման ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը: ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 8-րդ մասի բովանդակությունից բխում է, որ դատարանն իրավունք չունի ընդունել նախօրոք չբացահայտված ապացույցը, եթե այն ներկայացնողը չի մեկնավորի տվյալ ապացույցն իրենից անկախ պատճառներով ներկայացնելու անհ-

նարինությունը:

Ուշագրավ է, որ օրենքը պարտավորեցնում է բացահայտել այն ապացույցները, որոնց մասին գործին մասնակցող անձին հայտնի է եղել մինչև դատաքննությունը սկսելը: Բնականաբար, եթե ապացուցման պարտականություն կրող անձը չի իմացել ապացույցի գոյության մասին, կամ ապացույցը ձևավորվել է գործի դատաքննությունը սկսելուց հետո (օրինակ՝ պարտքի արտադատական ընդունման փաստը հաստատող փաստաթուղթը), ապա ապացույցը բացահայտելու պարտականության և այն չկատարելու հետևանքների վերաբերյալ կանոնները կիրառվել չեն կարող: Նման ապացույցները պետք է ընդունվեն դատարանի կողմից: Գտնում ենք, որ տվյալ հանգամանքն օրենքում պետք է հաշվի առնվեր և կարգավորվեր ուղղակիորեն:

Ապացույցները բացահայտելու հարցի իրավակարգավորումը թերի է նաև մեկ այլ առումով: Մասնավորապես, նախօրոք չբացահայտված ապացույցներ ներկայացնելու անհրաժեշտությունը կարող է ծագել դատաքննության ընթացքում դատավարական բնույթի առանձին հանգամանքների («դատավարական իրավիճակի») փոփոխության արդյունքում, օրինակ՝ երրորդ անձի վարույթ մտնելու, հակընդդեմ հայց հարուցելու, դատարանի կողմից լրացուցիչ ապացույցներ ընդունելու հետևանքով: Նման ապացույցները, անկասկած, պետք է ընդունվեն դատարանի կողմից, չնայած այն հանգամանքին, որ դրանք չեն բացահայտվել վաղօրոք, քանի որ նախ՝ կարող են հաստատել դատաքննությունը սկսելուց հետո վկայակոչված հանգամանքների դեմ ներկայացվող առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները, երկրորդ՝ մինչև դատաքննությունը սկսելը դրանց ներկայացման անհրաժեշտություն չի եղել, երրորդ՝ դրանք չընդունելը կարող է դիտվել որպես դատական պաշտպանության իրավունքի կոպիտ ոտնահարում: Ուշագրավ է, որ սահամանելով գործին մասնակ-

ցող անձի պարտականությունը՝ մինչև դատաքննությունը գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտելու տվյալ պահին իրեն հայտնի և իր պահանջների ու առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները հաստատող ապացույցները, օրենքը «եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն օրենսգրքով» արտահայտությամբ վերապահում է կատարում, սակայն «այլ բան»-ի մասին օրենսգրքի որևէ նորմում խոսք չկա: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ խոսքը վերը նշված դեպքերի մասին է:

Մեր կարծիքով, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գործի դատաքննությունը սկսելուց հետո երրորդ անձին վարույթ ներգրավելիս կամ հակընդդեմ հայցը վարույթ ընդունելիս կամ լրացուցիչ ապացույցը կողմից ընդունելիս դատարանը պետք է գործին մասնակցող մյուս անձանց ողջամիտ ժամկետ տրամադրի դրանց ծանոթանալու և առարկություններ նախապատրաստելու համար՝ այդ կապակցությամբ անհրաժեշտության դեպքում հետաձգելով դատական նիստը: Գերմանիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի օրինակով կարելի էր օրենսդրորեն սահմանել, որ «դատավարական իրավիճակի» փոփոխության պատճառով ապացույցներ ներկայացնելու անհրաժեշտության դեպքում գործին մասնակցող անձինք պարտավոր են մինչև գործով մոտակա դատական նիստը (գործի քննության հետաձգումից հետո դատաքննությունը վերսկսելը) գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտել տվյալ պահին իրենց հայտնի այն ապացույցները, որոնց վրա հղում են կատարում որպես իրենց առարկությունների ապացուցման հիմք¹⁵:

Ուշագրավ է, որ որպես ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ մասերում ամրագրված դրույթների տրամաբանական շարունակություն՝ օրենսդիրը հայցադիմումի պատասխանի բովանդակությունը կանոնակարգող նորմերում ամրագրում է, որ պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումի պատասխանին կից ներկայացնել իր տի-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

րապետման ներքո գտնվող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, որոնք հաստատում են իր պնդած փաստերը, եթե նա կրում է դրանց ապացուցման պարտականությունը, և եթե այդ ապացույցները հնարավոր է կցել պատասխանին, ինչպես նաև հայցադիմումի պատասխանը և կից փաստաթղթերը հայցվորին և գործին մասնակցող այլ անձանց ուղարկելը հավաստող ապացույցները (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 3): Տվյալ նորմի գոյությունը ողջունելի է, սակայն, եթե այն համեմատում ենք ՔԴՕ 88 հոդվածի 1.1 մասի հետ, որը հայցվորին վերապահում է հայցադիմումին պահանջը հաստատող ապացույցներ կցելու *իրավունք*, ակնհայտ է դառնում քննարկվող հարցը կանոնակարգելիս օրենսդրի թույլ տված անհետևողականությունը: Գործող իրավակարգավորումը, մեր կարծիքով, հակասում է կողմերի դատավարական իրավահավասարության սկզբունքին, քանի որ հայցվորին վերապահում է ավելի արտոնյալ պայմաններ և պատասխանողին զրկում է հարուցված հայցի դեմ պաշտպանվելու լիարժեք հնարավորությունից: Չէ՞ որ հայցադիմումի պատասխանը նախապատրաստվում է հայցվորի կողմից ներկայացված հայցապահանջների, դրանց հիմքում դրված հանգամանքների և վերջիններս հաստատող ապացույցների ուսումնասիրության հիման վրա: Առանց ապացույցներին կամ դրանց մասին ծանոթանալու կազմված և դատարան ներկայացված պատասխանը, բնականաբար, թերի կլինի և կունենա լրացման կարիք: Ուստի գտնում ենք, որ օրենսդիրն այս հարցում պետք է անհրաժեշտ հետևողականություն ցուցաբերեր և հայցվորին ևս պարտավորեցներ հայցադիմումին կից ներկայացնել իր տիրապետման ներքո գտնվող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, որոնք հաստատում են իր պնդած փաստերը, եթե, ի-

հարկե, հայցվորն է կրում դրանց ապացուցման պարտականությունը:

Օրենքը հստակորեն չի սահմանազատում «ապացույցի բացահայտում» և «ապացույցի ներկայացում» հասկացությունները: Հարցեր են առաջանում՝ արդյո՞ք «ապացույցի բացահայտում»-ը ենթադրում է նաև դրա ներկայացում գործին մասնակցող մյուս անձանց և դատարանին, կարելի՞ է արդյոք խոսել ապացույցը բացահայտված լինելու մասին, եթե դրա գոյության մասին կողմը հիշատակել է մինչև դատաքննությունը սկսելը, սակայն դրան ծանոթանալու հնարավորություն դատարանը և գործին մասնակցող մյուս անձինք չեն ունեցել:

Կարծում ենք, որ առաջադրված հարցին պետք է պատասխանել ապացույցի հասկացությունը սահմանող դրույթի լույսի ներքո: ՔԴՕ 47-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործով ապացույցներ են ՔԴՕ-ով և այլ օրենքներով նախատեսված կարգով ձեռք բերված տեղեկությունները, որոնց հիման վրա դատարանը պարզում է գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող, ինչպես նաև վեճը լուծելու համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը: Այդպիսի տեղեկությունների բացահայտումը ենթադրում է դրանց բովանդակությունը դատարանին և գործին մասնակցող անձանց մատչելի դարձնելուն ուղղված գործողությունների կատարում: Հետևաբար, ապացույցի բացահայտման մասին կարելի է խոսել բացառապես այն դեպքերում, երբ այն ներկայացվել է դատավարության սուբյեկտներին:

Ապացույցի բացահայտման ապացույցի ներկայացում չի կարող դիտարկվել միայն այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է գործին մասնակցող անձանց և վկաների կողմից իրենց ցուցմունքների շրջանակներում դատարանին հաղորդվող տեղեկությունների մասին: Այնքանով, որքանով հարցը վերաբերում է ապացույցների

նշված տեսակներին, կարելի է ասել, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում «ապացույցի բացահայտում»-ը դրա ներկայացում չի ենթադրում¹⁶: Բանն այն է, որ նշված ապացույցները, դրանց բնույթից ելնելով, դատարան կարող են ներկայացվել բացառապես դատական նիստում: Մասնավորապես, մինչև դատական քննությունը գործին մասնակցող անձինք դատավարական փաստաթղթերում կամ նախնական դատական նիստում գործի փաստական հանգամանքների մասին տալիս են բացատրություններ, որոնք ապացույցներ չեն հանդիսանում: Գործով ապացույց են համարվում նրանց կողմից ՔԴՕ 64-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված կարգով դատական նիստում տրված ցուցմունքները: Նույն կերպ էլ վկայի ցուցմունքը չի կարող նախապես ներկայացվել դատարան, քանի որ վկան, ըստ գործող օրենսդրության, կարող է հարցաքննվել բացառապես դատական նիստում: Ուստի, ՔԴՕ 48-րդ հոդվածում ամրագրելով գործին մասնակցող անձանց ապացույցները բացահայտելու պարտականությունը և ներկայացվող ապացույցներին նախօրոք ծանոթանալու կողմերի իրավունքը՝ օրենսդիրը նկատի ունի, որ գործին մասնակցող անձը պարտավոր է մինչև դատաքննությունը դատարանի և գործին մասնակցող մյուս անձանց սպառիչ կերպով տեղեկություններ հաղորդել գործի տվյալ պահին իրեն հայտնի հանգամանքների մասին, որոնց վերաբերյալ ինքը կամ հակառակ կողմը հետազայում կարող է հարցաքննվել, ինչպես նաև այն վկաների մասին, որոնք կարող են հաստատել գործի համար նշանակություն ունեցող որոշակի հանգամանքներ: Տվյալ ապացույցները գործը դատաքննության նախապատրաստելու ընթացքում չբացահայտելը գործնականում գործին մասնակցող անձին զրկում է գործի դատաքննության ընթացքում դրանք վկայակոչելու հնարավորությունից: Այսպիսով, ընդհանուր կանոնի համաձայն, ապացույցները վկայակոչելը բավա-

րար չէ դրանք բացահայտված համարելու համար: Դրանք պետք է ներկայացվեն դատարանին և գործին մասնակցող անձանց: Դատավարական օրենսդրությունը պարունակում է ապացույցների բացահայտման ապահովմանն ուղղված մի շարք նորմեր: Օրենքը պարտավորեցնում է դատարանին հայցադիմումի և դրան կից փաստաթղթերի, ինչպես նաև հայցադիմումի լրացման պատճեններն ուղարկել պատասխանողին (ՔԴՕ 93 հոդվ., մաս 1, 149⁷ հոդվ., մաս 2), այն դեպքում, երբ հայցադիմումին կից փաստաթղթերը ծավալուն են կամ դրանք դժվար է պատճենահանել, գործին մասնակցող այլ անձանց ծանուցել և հնարավորություն տալ դրանց ծանոթանալու (ՔԴՕ 93 հոդվ., մաս 2, 149⁷ հոդվ., մաս 2): Պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումի, փոփոխված հայցադիմումի պատասխանը և կից փաստաթղթերն ուղարկել հայցվորին և գործին մասնակցող այլ անձանց՝ այդ մասին ապացույցները կցելով դատարան ներկայացվող պատասխանին (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 3, կետ 2, 149⁷ հոդվ.)¹⁷: ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը նախնական դատական նիստում ապացուցման պարտականությունը բաշխելուց հետո իրավունք ունի սահմանելու ապացույցները ներկայացնելու ժամկետը: Այս կանոնն էլ իր հերթին ակնհայտորեն ուղղված է այն դեպքերին, երբ ապացույցները վկայակոչված են, սակայն դեռևս ներկայացված չեն ո՛չ դատարանին և ո՛չ էլ գործին մասնակցող անձանց կամ նրանցից մեկին:

Ամփոփելով շարադրվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ ներկայումս գործող քաղաքացիական դատավարական օրենսդրությունը պահանջում է ապացույցները վկայակոչել և գործին մասնակցող անձանց ու դատարանին ներկայացնել (բացահայտել) մինչև գործով դատաքննությունը սկսվելը: Այն բացառիկ դեպքերում, երբ դատարանն ընդունում է դատաքննությունն սկսվելուց հետո գործին մասնակցող անձի ներկայացրած ապացույցը, դրան նախօրոք ծանոթա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Նախու և դրա դեմ առարկություն նախապատրաստելու գործին մասնակցող անձանց իրավունքներն ապահովելու նկատառումներից ելնելով՝ դատարանը պարտավոր է ապացույցին ծանոթանալու համար գործին մասնակցող անձանց տրամադրել ողջամիտ ժամկետ¹, եթե նրանք այդ ապա-

ցույցը նախապես ստացած չեն լինում (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 8): Գործը դատաքննության պատշաճորեն նախապատրաստված լինելու մասին կարելի է խոսել միայն այն դեպքում, երբ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները հաստատող ապացույցները ոչ միայն վկայակոչված են, այլ նաև ծանոթ են դատարանին և գործին մասնակցող բոլոր անձանց, այլ կերպ ասած՝ բացահայտված են:

¹ ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի սկզբնական խմբագրությամբ ամրագրված կանոնն այն մասին, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները, մեր կարծիքով, շատ ավելի հաջողված էր: Բանն այն է, որ նույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված և ներկայումս գործող ձևակերպումը կարող է սխալ պատկերացում կազմել, թե կողմը պարտավոր է ապացուցել բացառապես այն հանգամանքները, որոնք ինքն է վկայակոչել: Մինչդեռ, ինչպես նշել ենք ապացուցման առարկային վերաբերող նախորդ շարադրանքում, ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանը ղեկավարվում է ոչ միայն կողմերի վկայակոչած հանգամանքներով, այլ նաև նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) բովանդակությամբ և անհարժեշտության դեպքում կարող է ապացուցման առարկայի մեջ ներառել այնպիսի փաստական հանգամանքներ, որոնք կողմերը չեն վկայակոչել, բայց գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն: Հարց է ծագում ո՞վ պետք է ապացուցի նման հանգամանքները: Օբյեկտիվ ճշմարտությունը բացահայտելու դատարանի պարտականության բացակայության պայմաններում կարելի է միանշանակ պնդել, որ դատարանի նախաձեռնությամբ ապացուցման առարկայի մեջ ներառված հանգամանքները ևս պետք է ապացուցեն կողմերը, ավելի ճիշտ՝ այն կողմը, որի պահանջը կամ առարկությունը հիմնավորում է տվյալ հանգամանքը: Ասվածը հաշվի առնելով գտնում ենք, որ ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 1-ին մասում ավելի ճիշտ կլիներ սահմանել, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները:

² Տե՛ս **Баулин О.В.** Время доказывания при

разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. - М., 2005, էջ 149:

³ Բացառությունները վերաբերում են այն դեպքերին, երբ գործի քննության ընթացքում հարուցվում է հակընդդեմ հայց, վարույթ է մտնում երրորդ անձ, դատակից, կամ ներկայացվում են լրացուցիչ ապացույցներ, որոնք գործին մասնակցող անձն իրենից անկախ պատճառներով չի ներկայացրել մինչև դատաքննությունը սկսվելը (դրանց բացակայության, դրանց մասին չիմանալու, ներկայացնելու անհրաժեշտության բացակայության և այլ օբյեկտիվ պատճառներով):

⁴ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **И.В. Решетникова.** Доказательственное право Англии и США. — М.: «Городец», 1999, Гл. 2, §2.5, §2.6, **Треушников М.К.** Судебные доказательства. - М., 2004, Гл. 3, §1:

⁵ Ըստ գործող ՔԴՕ-ի՝ հայցադիմումը, հայցադիմումի պատասխանը, լրացուցիչ հայցադիմումը, դրա դեմ ներկայացված պատասխանը, գործին մասնակցող անձանց այլ առարկությունները դատարանի կողմից պետք է ընդունվեն նաև այն դեպքերում, երբ դրանց հիմքում դրվել են օրենքով չարժևորվող հանգամանքներ կամ անհրաժեշտ հանգամանքների մի մասը: Հայցադիմումը վերադարձնելու հիմքերի թվում ՔԴՕ 92-րդ հոդվածում դիտարկվում է բացառապես այն իրավիճակը, երբ ներկայացված հայցն ընդհանրապես չի պարունակում հողում այն հանգամանքներին, որոնք դրվում են հայցապահանջների հիմքում: Ուշագրավ է, որ տվյալ հիմքով հայցադիմումների վերադաժման դեպքերը պրակտիկայում գրեթե չեն հանդիպում, քանի որ պահանջ ներկայացնելիս հայցվորներն ինչ-որ (թեկուզև անհեթեթ) հանգամանքների վրա հենվում են, իսկ օրենքը վերջիններիս բնույթին որևէ հատուկ պահանջ չի առաջադրում:

⁶ Տե՛ս *Треушников М.К.* Судебные доказательства. - М., 2004, էջ 58:

⁷ Նման կարծիք է հայտնել Օ.Վ. Բաուլինը: Տե՛ս *Баулин О.В.* Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. - М., 2005, էջ 150:

⁸ Տե՛ս **ՀՀ սահմանադրական դատարանի 08.12.2009 թ. թիվ ՍԴՈ-845 որոշումը** «Քաղաքացի Նարինե Սահակյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 48 հոդվածի 2-րդ մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով»:

⁹ Բացառություն են կազմում դատարանի նախաձեռնությամբ բացառիկ դեպքերում վկա կանչելու (ՔԴՕ 44 հոդվ., մաս 2) և փորձաքննություն նշանակելու (ՔԴՕ 60 հոդվ., մաս 1) դեպքերը: Ի դեպ, եթե դատարանի նախաձեռնությամբ փորձաքննություն նշանակելու հնարավորություն նախատեսելն ունի օբյեկտիվ պատճառներ (փորձաքննությունը հատուկ գիտելիքների օգտագործմամբ գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքներ և դրանք հաստատող ապացույցներ հետազոտելու եղանակ է), ապա դատարանի նախաձեռնությամբ (կողմերի կամքից անկախ) վկա կանչելու լիազորությունը մրցակցային դատավարության պայմաններում հիմնավորված չի թվում, առավել ևս, որ օրենքը չի բացահայտում «բացառիկ դեպքեր» արտահայտության իմաստը: Կարծում ենք, որ տվյալ լիազորությունը պետք է վերացվի կողմերի մրցակցությունը և իրական իրավահավասարությունն ապահովելու նկատառումներով: Ապացուցման պարտականությունը ոչ պատշաճորեն կատարելու անբարենպաստ հետևանքների ռիսկը պետք է կրի բացառապես այն սուբյեկտը, որի վրա օրենքը դնում է այդ պարտականությունը:

¹⁰ Ասվածը, իհարկե, չի վերաբերում վարչական դատավարությանը: Նկատի ունենալով հանրային իրավահարաբերություններից բխող վեճերի առանձնահատկությունները՝ ՎԴՕ 6-րդ հոդվածը սահմանում է, որ գործի փաստերը վարչական դատարանը պարզում է ի պաշտոնն («ex officio») և վեճի լուծման համար անհրաժեշտ ներքին համոզմունք ձևավորե-

լու նպատակով իրավասու է, չսահմանափակվելով վարչական դատավարության մասնակիցների միջնորդություններով, նրանց ներկայացրած ապացույցներով և գործում առկա այլ նյութերով, ձեռնարկելու ողջամիտ միջոցներ, մասնավորապես՝ պահանջելու վարչական վարույթի նյութեր, տեղեկություններ, ապացույցներ, լրացուցիչ բացատրություններ, հանձնարարելու կողմերին անձամբ ներկայանալ դատական նիստի:

¹¹ Տե՛ս *Պետրոսյան Ռ. Գ.*, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., - Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2007, էջ 181:

¹² Տե՛ս *Гойденко Е. Г.* Неправильное определение обстоятельств, имеющих значение для дела, как основание для отмены судебного решения // Российский судья, 2009, N 8 // www.juristlib.ru/book_5458.html

¹³ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս, օրինակ՝ *Веденеев Е. Ю.* Роль суда в доказывании по делу в российском гражданском и арбитражном судопроизводстве // Арбитражный и гражданский процесс, 2001, N 2, *Шамшурин Л.* О диспозитивности и злоупотреблении процессуальными правами в состязательном процессе в сфере гражданской юрисдикции: вопросы теории и практики // Арбитражный и гражданский процесс, 2009, N 12, *Макаров П.* Механизм концентрации процессуального материала как судебный инструмент по обеспечению своевременного разрешения судебных споров (опыт Германии) // Арбитражный и гражданский процесс, 2009, N 10,11,12, *Лим А. А.* Некоторые проблемы института раскрытия доказательств в арбитражном процессе // Журнал российского права, 2007, N 8, *Архипова Ю. В.* Раскрытие доказательств в гражданском процессе Англии и США // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2010, N 3, *Фильченко Д. Г.* Современные проблемы подготовки дела к судебному разбирательству в арбитражном процессе Российской Федерации. Дис. ... к.ю.н. - Воронеж, 2005, *Шилов А. В.* Подготовка дела к судебному разбирательству в арбитражном процессе. Дис. ... к.ю.н. - Томск, 2004:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

¹⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 28.11.2007 թ. ՀՀ օրենքը // ՀՀՊՏ 66(590), 26.12.2007:

¹⁵ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Макаров П.** Механизм концентрации процессуального материала как судебный инструмент по обеспечению своевременного разрешения судебных споров (опыт Германии) // Арбитражный и гражданский процесс, 2009, N12 // www.juristlib.ru/book_5431.html

¹⁶ Թերևս դա կարելի է համարել այն բացառություններից մեկը, որոնց մասին ակնարկվում է ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 4-րդ մասում:

¹⁷ Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ պատասխանողին պարտավորեցնելով պատասխանի հետ մեկտեղ դատարանին և գործին մասնակցող անձանց ներկայացնել առարկությունները հաստատող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, օրենքն անհարժեշտ հստակությամբ չի սահմանում դրանք չներկայացնելու հետևանքները: Պարզ չէ, թե նման դեպքերում ինչպես պետք է վարվի դատարանը: Որպես հայցադիմումում վկայակոչված հանգամանքների ընդունում դա դիտարկվել չի կարող, քանի որ ՔԴՕ 95-րդ հոդվածի 5-րդ մասը դատարանի տվյալ հայեցողական լիազորության իրականացման հնարավորությունը կապում է բացա-

ռապես այն դեպքերի հետ, երբ պատասխան ընդհանրապես չի ներկայացվում կամ ներկայացվում է սահմանված ժամկետի խախտմամբ: Պատասխանը վերադարձնելու հնարավորություն օրենքով նախատեսված չէ, ուստի այն չի կարող վերադաձվել: ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի բովանդակությունից ելնելով՝ կարելի է եզրակացնել, որ նախնական դատական նիստում դատարանը կարող է սահմանել ապացույցները ներկայացնելու ժամկետ: Սակայն ակնհայտ է, որ դա ևս լուծում չէ՝ նկատի ունենալով, որ նախնական դատական նիստ կարող է չիրավիրվել: Իսկ ինչպե՞ս վարվել նման դեպքերում: Կարծում ենք՝ հարցն օրենսգրքի շրջանակներում պետք է խիստ որոշակի հայեցակարգային լուծում ստանա:

¹⁸ Կախված ներկայացված ապացույցների քանակից, բնույթից և բովանդակությունից՝ նշված ժամանակը կարող է տրամադրվել դատական նիստն ընդմիջելու կամ գործի քննությունը հետաձգելու ձևով: «Ողջամիտ ժամկետ»-ի տակ տվյալ դեպքում պետք է հասկանալ տվյալ ապացույցին ծանոթանալու, դրա դեմ առարկություններ նախապատրաստելու, անհրաժեշտության դեպքում ապացույցներ ձեռք բերելու և ներկայացնելու համար անհրաժեշտ և բավարար ժամկետը, որի տևողությունն իր ներքին համոզմամբ որոշում է դատարանը:

СОДЕРЖАНИЕ ОБЯЗАННОСТИ ДОКАЗЫВАНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Сергей МЕГРЯН

*Заведующий кафедрой гражданского
процесса ЕРГУ, канд. юрид. наук., доцент*

С принятием закона РА «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения» от 28 ноября 2007 года процесс доказывания по гражданским делам претерпел существенные изменения. Важными новеллами гражданского-процессуального законодательства Армении стали нормы о последствиях невыполнения или ненадлежащего выполнения стороной обязанности доказывания по гражданскому делу, а также институт преклюзивных санкций, применяемых судом при несвоевременном представлении процессуальных средств (утверждений, отрицаний, доказательств). В результате введения указанных институтов в гражданско-процессуальное законодательство вопрос содержания обязанности доказывания приобрел особую актуальность.

В представленной статье обязанность доказывания рассматривается как юридическая обязанность, содержание которой сводится к необходимости совершения лицом, участвующим в деле, совокупности действий по доказыванию обстоятельств, лежащих в основе его требований и возражений, обеспечиваемая риском наступления неблагоприятных для него последствий при несовершении либо недалежащем совершении указанных действий.

В статье проанализированы основные элементы юридической обязанности доказывания: обязанность утверждения, обязанность раскрытия и обязанность представления доказательств. На основе анализа норм процессуального зако-

нодательства РА, и решений Конституционного суда РА и прецедентных постановлений Кассационного суда РА, а также с учетом достижений отечественной и зарубежной гражданско-процессуальной науки, в статье предпринята попытка выявления основных недостатков системы гражданско-процессуальных норм, регулирующих содержание и порядок исполнения обязанности доказывания, и разработаны некоторые предложения по усовершенствованию гражданско-процессуального законодательства.

Обосновывается положение о том, что обязанность по раскрытию доказательств является новой составляющей «бремени представления доказательств». По мнению автора, обязанность раскрытия доказательств – это обязанность участвующих в деле лиц по заблаговременному указанию доказательств в обоснование своих требований и возражений, а также по предоставлению возможности другим участвующим в деле лицам ознакомиться с указанными доказательствами до стадии судебного разбирательства.

При рассмотрении указанных вопросов особое внимание уделяется роли суда в определении предмета доказывания, в распределении доказательственного бремени, а также в принятии и раскрытии доказательств. Автор приходит к выводу, что в ГПК РА необходимо четко и однозначно указать, что одной из важнейших задач суда при подготовке конкретного дела к судебному разбирательству является определение и процессуальное оформление предмета доказывания, распределение обязанности доказывания и обеспечение заблаговременного представления и раскрытия доказательств.

ԵՎՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ПРАВОВЫХ НОРМ КАК НЕОБХОДИМАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аида ИСКОЯН

*Руководитель Научно-образовательного
Центра Экологического права ЕГУ,
кандидат юридических наук, доцент
кафедры Гражданского процесса ЕГУ*

Элементом культуры и объектом влияния является право, тесно связанное с экономическими и социальными процессами, испытывающие влияние общего континентального и обычного права и глобализации, имеющего целью обеспечение интересов граждан, общества, государства.

В развитии современной цивилизации обеспечение правопорядка с помощью нормативных актов занимает значительное место. Эффективность действия этих актов определяется уровнем их подготовки, обсуждения, характером рассмотрения, доведения до сведения исполнителей.

Свое особое место занимает культура законодательной техники, формируемой столетиями, вбирающий как национальный, так и международный опыт.

Указанное обстоятельство особенно актуально сейчас, в переходный период, когда растет количество принимаемых законов и подзаконных актов (по конвейерному принципу), а их действенность, эффективность, реализация правовой нормы снижается. Возрастание количества нормативных актов, регулирующих общественные отношения, автоматически не способствует повышению качества функционирования правовой системы. Указанная проблема, хотя и но-

сит общий характер, особенно актуальна и проблематична в отношении законов в области рационального использования природных ресурсов и охраны окружающей среды. Экологическое законодательство имеет свои проблемы, трудности, обусловленные особенностями этой отрасли права, которые специалисты часто характеризуют не только как комплексную, но и как “супер отрасль” права, которая, как “зонтик”, покрывает, охватывает почти все отрасли права. Указанное свойство экологического права обусловлено *экологизацией* его норм, без чего данная отрасль “не может работать”.

Поразительные достижения прошлого и начала нашего века привели нас к роковой иллюзии, что с помощью машин мы, наконец, избавились от давления природных условий. Это заблуждение привело человечество к экологическому кризису, к деградации окружающей среды, на которой строится вся его деятельность, и, в конечном итоге — жизнь. Человек разомкнул круг жизни, который, по природе своей, должен быть замкнутым, и если он хочет выжить, он должен как можно скорее вернуть свой долг — такова основная идея автора книги “Замыкающийся круг” Барри Коммонера¹. Справедливость сказанного и актуальность тех четырех выводов (законов), к которым пришел автор указанной работы, подтверждается современным состоянием взаимоотношений членов общества, государства между собой по поводу использования, сохранения, восстановления, защиты природных ресурсов и ок-

ружающей среды для нужд нынешнего и будущих поколений. Ниже будет дан сравнительный анализ соотношения законов Барри Коммонера и рамок, структуры, направленности, содержания законодательства в сфере природопользования и охраны окружающей среды.

Общепризнанно, что охрана окружающей природной среды стала одной из важнейших проблем современности. Обсуждению этой проблемы в последние годы придается большое значение во всем мире. Прилагается много усилий к тому, чтобы в интересах всестороннего и, как это отражено в ряде международных правовых актах, устойчивого и экологически безопасного развития общества, обеспечить рациональное использование природных ресурсов и охрану окружающей природной среды.

Взаимоотношения общества и природы претерпели значительные изменения и в Армении. Эти изменения можно анализировать с позиции законодательства: с переходом Республики на новую модель развития изменились и правовые аспекты регулирования взаимодействия общества и природы. В советское время экономические отношения строились на монопольном праве государственной собственности на землю и другие объекты природы - леса, недра, водные ресурсы и основные средства производства. Законодательство в данной сфере строилось по отраслевому принципу, а охрана окружающей природной среды и рациональное использование природных ресурсов оставались не более чем декларацией. С провозглашением независимости и государственного суверенитета Республика Армения приступила к созданию своего национального законодательства, в том числе и в сфере природопользования и охраны окружающей среды. Прежде всего, была создана правовая база для приватизации земель, с тем, чтобы принципы рыночной экономики были реализованы на практике. С этой целью бы-

ли приняты закон "О крестьянском и коллективном крестьянском хозяйстве", Земельный кодекс РА (январь 1991г.). Армения первая из союзных республик осуществила приватизацию земель, параллельно, в административном порядке, ликвидировав все существовавшие в то время колхозы и совхозы страны. Это, конечно, имело весьма тяжелые экономические последствия.

Затем последовало принятие природноресурсовых кодексов - "Водный кодекс", "Кодекс о недрах" (1992г.), "Лесной кодекс" (1994г) и закон "Об охране атмосферного воздуха". Еще раннее были приняты Основы законодательства Республики Армения "Об охране природы" (1991), "Об особо охраняемых природных территориях" (1992), "Об экспертизе воздействия на окружающую среду" (1995). Законодательство в этой сфере исходя из положений науки экологического права, можно классифицировать следующим образом:

1. природоохранные законы,
2. природоресурсные законы,
3. другие законы, содержащие природоохранные нормы,
4. нормы-гарантии,
5. нормы-механизмы,
6. подзаконные акты².

Спустя десять лет после принятия первых эколого-правовых актов в Армении начался второй этап - этап обновления законодательства в этой сфере, с учетом достижений и пробелов, выявленных в ходе реализации законодательства в условиях углубления рыночной экономики и деградации природных ресурсов. В этих законах упор делался в сторону экономики, а интересы охраны окружающей среды, их правовое обеспечение опять оставалось в тени; даже те минимальные требования, которые закрепляла правовая норма, оставались на бумаге. С 2001 года были приняты новые законы и кодексы. В этом процессе указанные акты не были проанализированы с точки зрения выявления их недостатков и путей их устранения. В итоге

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵ

новые законы оказались на порядок ниже предыдущих. Как правило, ставилась цель принятия нового закона с тем же объектом правового регулирования, а не его улучшения, выявления причин его бездействия и совершенствования. Этот процесс осуществлялся в рамках различных грантовых программ, в которых решающее слово принадлежало донору.

Особую роль в охране окружающей среды выполняют нормы Конституции. Конституция независимой Армении была принята 1995г.. В ней была закреплена экологическая функция государства (статья 10). В дальнейшем Конституция была реформированна в 2005 г. В ней были отражены некоторые положения исходя из требований международных договоров Армении в этой сферы.

Положения конституционных норм в сфере охраны окружающей среды и природопользования условно можно разделить на три группы:

1. “Чисто” природоохранные (экологические) нормы, закрепившие экологическую функцию государства: это обеспечение государством охраны и воспроизводства окружающей среды, рационального использования природных ресурсов (статья 10); право каждого жить в окружающей среде, способствующей его здоровью и благополучию, обязанность лично и совместно с другими лицами охранять и улучшать окружающую среду; ответственность должностных лиц за сокрытие экологической информации или отказ от ее предоставления, закреплено в ст. 33.2.

2. Нормы, которые регулируют отношения собственности и природопользования- это, например, статья 31. Каждый имеет право на владение, пользование и распоряжение своей собственностью и ее наследование по своему усмотрению. Осуществление права собственности не

должно наносить вред окружающей среде, нарушать права и законные интересы иных лиц, общества и государства

3. Нормы, которые регулируют иные области общественных отношений, но которые могут быть применимы в эколого-правовых отношениях. Это закрепление принципов соотношения международных договоров РА и национального законодательства (ст. 6). Или положение статьи 27, закрепляющий право на свободное выражение своего мнения, поиск, получение и распространения информации независимо от государственных границ.

Реальный переход к рыночным отношениям в экономике, отказ от идеологических догм в праве, стремление общества к формированию демократического, социального и правового государства, к установлению эффективных норм в сфере природопользования и охраны окружающей среды преимущественно в законах, а не подзаконных актах — это те явления в экологическом праве, которые знаменуют начало нового этапа в его развитии, с учетом требований Европейских Директив.

Для обеспечения реализации экологической правовой нормы одним из требований для достижения этой цели является ее экологизация. На наш взгляд, для этих целей очень важно использование указанных ниже законов Б. Коммонера, и их перенос в сферу права, законодательства.

Первый закон экологии гласит: “все связано со всем”. Этот закон отражает существование колоссальной сети связей в экосфере: между различными живыми организмами, между популяциями, видами, а также между отдельными организмами и их физико-химическим окружением, т.е. мы имеем дело со сложнейшей экосистемой. Приминительно к формированию, принятию юридических законов в сфере окружающей среды, необходимо иметь рамочный за-

кон, который учитывал бы систему взаимосвязей и взаимозависимостей существующих в природе и учет их в каждом юридическом законе этой сферы. Не один закон в этой сфере не должен быть принят в отрыве и без учета первого закона экологии. Основы законодательства Республики Армения “Об охране природы” (1991) в определенной мере соответствовали этим требованиям, однако, к сожалению, по непонятным причинам, без обоснования и обсуждений и консультаций с научной общественностью, этот “головной” закон потерял свою силу. Ситуация в этой связи усугубляется тем, что отсутствует правовой акт в виде закона, который определял бы экологическую политику государства. Наличие в природно-ресурсовых законах соответствующей политики в виде водной, лесной, земельной и т.д., не может заменить собой потребность в общей экологической политике, закрепленной в праве.

Юридические законы также должны составлять четкую, внутренне логическую систему, их взаимосвязанную иерархию.

Второй закон экологии: “все должно куда-то деваться”. Это, разумеется, просто неформальная перефразировка фундаментального физического закона материя не исчезает. В применении к экологии этот закон означает, что в природе не существует такой вещи как “мусор” (отходы). Ничто не “исчезает”, то или иное вещество просто перемещается с одного места на другое. Одна из главных причин нынешнего кризиса окружающей среды состоит в том, что огромные количества веществ извлечены из земли, преобразованы в новые соединения и рассеяны в окружающей среде без учета того факта, что “все куда-то девается”. Применительно к праву окружающей среды это означает, что любой вид деятельности, связанной с использованием природных ресурсов, должен учитывать указанный фактор: разреше-

ния, запреты, ограничения и т.д. должны быть регламентированы в законе (Закон РА “Об отходах производства и потребления” и т.д.).

Третий закон экологии: “природа знает лучше”. Этот принцип встречает значительное сопротивление, поскольку он противоречит укоренившейся уверенности в том, что человеческие существа обладают уникальной компетентностью. Одной из характерной особенностей современной технологии является представления о том, что она призвана “улучшить”, обеспечить такие продукты питания, одежду, жилище, и средства коммуникации, какие природа не может предоставить. В то же время, будучи плохо сформулирован, третий закон экологии утверждает, что любое крупное антропогенное изменение природной системы вредно для нее. Применительно к праву и к законодательству в этой области необходимо обеспечить обязательность проведения оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС) и экологическую экспертизу, с целью предупреждения возможных неблагоприятных для окружающей среды и человека последствий. В качестве примера можно указать на историю с ДДТ, допущение генетический измененных организмов и д. т.

Четвертый закон экологии: “ничто не дается даром”. В экологии, как и в экономике, этот закон призван подчеркнуть, что всякая вещь чего-то стоит. Этот экологический закон объединяет в себе предшествующие три закона, потому что глобальная экосистема представляет собой единое целое, в рамках которой не может ничего быть выиграно или потеряно, и которая не может быть объектом всеобщего улучшения. Платежа по этому векселю нельзя избежать, он может быть только отсрочен. Применительно к праву и законодательству это означает, что человек должен отвечать за свои поступки по отношению к окружающей среде. Это проявление принципа

ԵՎՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵ

привентивности, который выражается в установлении санкций за нарушение требований законодательства не только в случае причинения вреда окружающей среде и человеку, но, что особенно важно, реагирование права на сам факт нарушения требований правовой нормы без возможности обозначить вред, причиненный окружающей среде.

В экологической ситуации, сложившейся в Армении, наиболее острой и социально значимой является задача повышения эффективности экологического законодательства и правоприменения, то есть реализация норм права. Часто требования законодательства в области охраны окружающей среды не выполняются, оставаясь, как и в прошлом, декларативным. Такое положение, на наш взгляд, является следствием отсутствия научно обоснованной экологической политики, возведенной в ранг закона, как это имеет место в наиболее развитых странах, таких как, например, в США, где законодательство в данной области оценивается как одно из наиболее развитых, эффективных и действенных, или в Германии, где оно определяется как конституционное или в других странах Европы.

В Армении в сфере законодательства по охране окружающей природной среды сложилась парадоксальная ситуация. С одной стороны, принят ряд соответствующих законодательных и нормативных правовых актов, законодательная техника стала более совершенной (например, наличие почти каждого закона понятийного аппарата); шире используется опыт других стран в этой области; ратифицированы международные конвенции по различным аспектам окружающей природной среды, положения которых медленно и нечетко имплементируются в нормы национального зако-

нодательства. С другой стороны, вряд ли можно говорить о целенаправленной и системной законодательской политике в области охраны окружающей среды.

Современное экологическое законодательство в Армении в значительной своей части противоречиво, бессистемно, многие его нормы носят отсылочный характер, в нем почти отсутствует механизм реализации требований законодательства в этой области. Кроме того, законодательство не приспособлено или недостаточно приспособлено к практическому использованию. Многие нормативно-правовые акты повторяют друг друга по существенным направлениям правового регулирования, причем, их применение затруднено разной терминологией при описании одних и тех же правил (примеры — Водный кодекс РА, Земельный кодекс РА, Лесной кодекс РА, Закон “Об охране растительного мира” и т.д.).

Однако самой существенной проблемой является то, что между принятием закона, регулирующего отношения по использованию и охране окружающей природной среды и последующими шагами исполнительной власти по реализации требований закона (процедура, механизм реализации правовой нормы и т.д.), как правило, существует довольно долгий временной промежуток, измеряемый часто не только месяцами, но и годами. Например, закон РА “Об экспертизе воздействия на окружающую среду”, принятый 20.11.1995г., закрепил очень ценный, совершенно новый демократический институт участия общественности в процессе осуществления оценка воздействия на окружающую среду через общественные слушания (ст. 1, 8, 10, 15), однако, процедура проведения общественных слушаний до сих пор не установлена, хотя такое требование закреплено в том числе и международными конвенциями (ст. 6, 7, 8 Орхусской Конвенции)³.

Большое количество пробелов в правовом регулировании общественных отношений в сфере охраны окружающей среды и природопользования вызывает необходимость разработки и принятия пакета принципиально новых и, с точки зрения, качества и эффективности, законов.

Первые шаги в этом направлении сделаны в рамках дополнений и изменений закона "О правовых актах", где закреплено требование о реализации следующих принципов:

- усиление превентивной роли права в окружающей среде.

- приоритет законодательного регулирования (первичные правовые нормы могут формулироваться лишь в законодательных актах).

- преемственность (развитие законодательства должно осуществляться преимущественно путем внесения дополнений и изменений в действующее законодательство, а не их замены новыми, с тем же предметом правового регулирования).

- признание экологических прав и обязанностей граждан,

- правовое обеспечение выполнения экологических требований при приватизации объектов государственной собственности (природных объектов, предприятий и т.д.).

Среди проблем организации управления природопользованием и охраной окружающей среды надо отметить необходимость разграничения контрольно-над-

зорных функции от хозяйственно-управленческой.

Совершенствование доступа к информации и участия общественности в процессе принятия решений повышает качество принимаемых решений и процесс их осуществления, способствует улучшению информированности общественности об экологических проблемах, предоставляет общественности возможность выражать свою озабоченность и позволяет государственным органам обеспечить должный учет таких интересов.

Орхусская Конвенция⁴ как новый вид международного соглашения в области окружающей среды провозгласила, что у нас есть обязательства перед грядущими поколениями. Она подчеркивает, что устойчивое развитие возможно обеспечить только путем привлечения к работе всех заинтересованных сторон. Она уязвляет подотчетность органов управления и охраны окружающей среды. Конвенция сосредоточена на взаимодействии между общественностью и государственными органами в условиях демократии и закладывает основу нового процесса участия общественности в реализации международных соглашений, признавая, что адекватная охрана окружающей среды необходима для обеспечения благосостояния человека и осуществления основных прав человека, включая само право на жизнь.

¹ Барри Коммонер, "Замыкающийся круг" (природа, человек, технология). Гидрометеиздат. Ленинград, 1974г.

² "Экологическое право Республике Армения.- Сборник нормативных правовых актов" (1999-2004гг), Второе дополненное издание. Ответственный редактор Искоян А.Б., Ереван 2004г.

³ Конвенции ЕЭКООН "О Доступе к информации, участие общественности по вопросам, касающимся окружающей среды и доступа к правосудию (Орхусская Конвенция), Армения подписала ее 25.0.6.1998г., ратифицирована и вступила в силу 2001г.

⁴ Там же.

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

**ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԻ ԷԿՈԼՈԳԻԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍՊՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ
ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼ**

Ափղա ԻՍԿՈՅԱՆ

*ԵՊՀ էկոլոգիական իրավունքի
գիտատեսական կենտրոնի ղեկավար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
ամբիոնի դոցենտ*

Հողվածի հեղինակը քննարկում է ժամանակակից էկոլոգիական օրենսդրության վիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում: Այդ օրենսդրության զգալի մասը հակասական է, չհամակարգված, իսկ դրա նորմերի մեծ մասն ունեն հղող բնույթ, և գրեթե բացակայում են այդ ոլորտի օրենսդրության պահանջների ի-

րացման մեխանիզմները: Ի հավելումն այդ ամենի՝ օրենսդրությունը բավականաչափ հարմարեցված չէ գործնական կիրառման համար:

Նշվածի պատճառներից է օրինաստեղծ գործընթացում օրենսդրի կողմից բնագիտական եզրահանգումների անբավարար կիրառությունը, այսինքն՝ իրավական նորմերի էկոլոգիզացիայի ապահովման ցածր մակարդակը:

Էկոլոգիայի օրենքների և ոլորտի օրենսդրության վերլուծությամբ հեղինակը եզրակացնում է, որ անհրաժեշտ է կիրառել Բարրի Կամմոնների չորս օրենքները էկոլոգիական օրենսդրության ստեղծման գործընթացում:

ԷԿՈՆՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՅՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՅՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԵՆԱՆԻՋՄՈՒՄ

Հեղինակ ԳՆԻՍՅԱՆ ԳԵՂԱՄ ԳԵՂՈՍ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ

Շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմի (այսուհետ՝ ՇՄՊՄ) կատարելագործումը և արդյունավետ իրավական կարգավորումը հատկապես վերջին տասնամյակների գիտատեխնիկական և տնտեսական առաջընթացի պայմաններում հրամայական են դարձել բոլոր պետությունների համար: Տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված՝ բազմաթիվ էկոլոգիական ռիսկերի առկայությունը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է ստեղծում մշակելու շրջակա միջավայրի պահպանության *համալիր* մեխանիզմ, որը թույլ կտա տնտեսական գործունեության յուրաքանչյուր փուլում (պլանավորում, արտադրական գործընթաց, տեխնիկական վերազինում, կոնսերվացում և այլն) կանխարգելել կամ նվազեցնել շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունը, իսկ անբարենպաստ հետևանքների առաջացման դեպքում՝ վերացնել կամ հնարավորինս մեղմել դրանց ներգործությունը: Շրջակա միջավայրի որակի պահպանությունը և բարելավումը կարող են իրական լինել, եթե ՇՄՊՄ-ում ներառված տարատեսակ գործիքների իրավական կարգավորումն ապահովում է դրանց արդյունավետ գործառուցումը՝ պետության, հասարակության և, իհարկե, տնտեսվարողի շահերի համադրմամբ: Իրավաբանական գրականության մեջ *իրավական կարգավորման արդյունավետությունը*՝ որպես օրենսդրության կիրառման պրակտիկական բնութագրող առանցքային կատեգորիա, տարբեր բնորոշումներ է ստացել, որոնք իրենց բազմազանության մեջ հիմնականում հան-

գում են հետևյալին. *իրավական կարգավորման արդյունավետությունը* իրավական կարգավորման արդյունքի և նպատակի հարաբերակցությունն է՝:

Սույն հոդվածի նպատակն է իրավական կարգավորման համատեքստում վեր հանել էկոլոգիական ապահովագրության և ՇՄՊՄ մյուս գործիքների հարաբերակցությունը, բնութագրել դրանց միջև առկա համակարգային կապերը և ձևակերպել օրենսդրության մեջ այդ կապերի հստակ դրսևորման հիմնական մեթոդական մոտեցումները: Ուսումնասիրության առարկան արդիական է հատկապես ՀՀ էկոլոգիական օրենսգրքի ընդունման նախաշեմին, որը՝ որպես բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի հասարակական հարաբերությունները կարգավորող առանցքային իրավական ակտ, պետք է ամրագրի ՇՄՊՄ գործիքների համակարգը և դրանց գործառման հիմնական սկզբունքները:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտն ընդգրկում է հարաբերականորեն ինքնուրույն, սակայն միմյանց հետ սերտորեն փոխկապակցված հասարակական հարաբերությունների երկու խոշոր խումբ, որոնք կազմում են անդերառաջինգի՞ բովանդակությունը.

1. էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագիր կնքելու և ապահովագրի կողմից ապահովագրավճարի մուծելու կապակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերություններ,

2. ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում ապահովագրողի կողմից ապահովագրական հատուցում տրամադրելու կապակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերություններ:

Անդերառաջինգը՝ որպես ապահովագրական հարաբերությունների բոլոր փուլերն ընդգրկող բարդ գործընթաց, ներառում է

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ապահովագրության ենթակա ռիսկերի ընտրությունը, դրանց գնահատումը և դասակարգումը, ապահովագրավճարի սահմանումը, ապահովագրական հատուցման չափի որոշումը, այնուհետև՝ ապահովագրական պայմանագրի կնքումը և դրա պայմանների կատարումը: Նման լայն ընդգրկումն էլ հենց պայմանավորում է էկոլոգիական ապահովագրության և ՇՄՊՄ այլ գործիքների հարաբերակցության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

ՇՄՊՄ-ը կառավարման մեթոդների և գործիքների ամբողջական համակարգ, որի միջոցով արտադրական և սոցիալ-տնտեսական գործընթացներին համահունչ կազմակերպվում, կարգավորվում և համակարգվում են բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանությանը միտված գործընթացները, վերարտադրվում է շրջակա միջավայրի որակը՝ որպես անփոխարինելի հասարակական բարիք, բավարարվում են հասարակության բազմաթիվ պահանջումները³: Նախորդ հարյուրամյակի երկրորդ կեսը նշանավորվեց զարգացած պետություններում (ԱՄՆ, ԵՄ անդամ պետություններ) էկոլոգիական օրենսդրության ձևավորմամբ և բուռն զարգացմամբ: Այդ ժամանակից սկսած՝ շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքաշարը մշտապես ընդլայնվել է՝ միաժամանակ կրելով նաև որակական փոփոխություններ, ինչը հիմնականում դրսևորվել է ՇՄՊՄ համակարգում կազմակերպարական գործիքների նկատմամբ շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքների (խթանող գործիքներ) դերի բարձրացմամբ: Բնականաբար, ՇՄՊՄ գործիքները սերտ փոխազդեցության մեջ են գտնվում ինչպես միմյանց, այնպես էլ իրավունքի տարբեր ճյուղերի բազմաթիվ ինստիտուտների հետ: Սույն հոդվածի դիտանկյունից խնդրին մոտենալիս կարելի է պայմանականորեն ընդունել, որ էկոլոգիական ապա-

հովագրության և ՇՄՊՄ մյուս գործիքների հարաբերակցությունը կազմում է այդ ինստիտուտի ներքին կողմը, իսկ էկոլոգիական ապահովագրության և այլ իրավական ինստիտուտների միջև հարաբերակցությունը՝ արտաքին կողմը:

Ելնելով մեր առջև դրված խնդրից՝ նպատակահարմար ենք գտնում էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցությունը ՇՄՊՄ գործիքների հետ դիտարկել ըստ վերջիններիս հետևյալ դասակարգման.

1. **կազմակերպարական գործիքներ** (ստանդարտացում, նորմավորում, սերտեֆիկացում, լիցենզավորում, էկոլոգիական փորձաքննություն)⁴,

2. **տեղեկատվական գործիքներ** (մոնիթորինգ, կադաստր, հաշվառում, էկոլոգիական աուդիտ, ինքնահսկում, շրջակա միջավայրի պահպանության գործողությունների պլանավորում և ծրագրավորում),

3. **շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքներ** (բնապահպանական և բնօգտագործման վճարներ, ֆինանսավորում, շրջակա միջավայրի պահպանության վարկավորում, էկոլոգիական ապահովագրություն)⁵:

Շրջակա միջավայրի պահպանության կազմակերպարական գործիքները դասվում են, այսպես կոչված, «կոշտ» կարգավորող գործիքների շարքին (բխում են իշխանական ենթակայության հարաբերություններից), որոնք սահմանվում են պետության կողմից և ուղղակի հասցեագրված են տնտեսվարողին, ինչպես նաև պետական լիազորված մարմնին: Այս խմբի գործիքները կոչված են ապահովելու իրականացվող տնտեսական գործունեության, թողարկվող արտադրանքի և մատուցվող ծառայությունների համապատասխանությունը գործող էկոլոգիական օրենսդրության պահանջներին: Բնականաբար, ապահովագրողի համար առանցքային նշանակություն ունեն այն բոլոր հանգամանքները, որոնք պայմանավորում են ապահովադրի բնականոն տնտեսական գործու-

նելությունը և ֆինանսական կայունությունը: Մինչդեռ ստանդարտացման, նորմավորման, սերտեֆիկացման, լիցենզավորման, ինչպես նաև էկոլոգիական փորձաքննության վերաբերյալ օրենսդրության պահանջների խախտման դեպքում տնտեսվարողի նկատմամբ կարող են կիրառվել ներգործության բավականին խիստ միջոցներ՝ ընդհուպ մինչև գործունեության դադարեցում, ինչն ապահովագրողի համար տնտեսապես շահավետ չէ: Ուստի վերոհիշյալ պահանջների պահպանությունը կարող է վճռորոշ լինել ապահովագրական պայմանագրի կնքման հարցը լուծելիս, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև ապահովադրի համար արտոնյալ կամ ընդհակառակը՝ առավել խիստ պայմաններ սահմանելիս, որոնք կարող են վերաբերել ապահովագրավճարի չափին, վճարման ժամկետներին, ապահովագրողի կողմից մատուցվող այլ ծառայությունների պայմաններին: Ապահովադրի համար անբարենպաստ հետևանքների առաջացումը կանխելու, ինչպես նաև իրենց համար կայուն եկամուտներ ապահովելու նպատակով էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտում մասնագիտացած բազմաթիվ արտասահմանյան ընկերություններ (Lloyds Insurance, Houghton Mifflin Company, Swiss Reinsurance Company)⁶ մատուցում են նաև իրավաբանական և տնտեսագիտական խորհրդատվական ծառայություններ:

Վերոգրյալի հիման վրա կարող ենք նշել, որ կոնկրետ ապահովադրի կողմից ստանդարտացման, նորմավորման, լիցենզավորման, ինչպես նաև էկոլոգիական փորձաքննության վերաբերյալ օրենսդրության պահանջների պահպանման մակարդակը վերջինիս՝ որպես գործընկեր բնութագրող կարևոր ցուցանիշ է, որն ապահովագրողին թույլ է տալիս օրենքով սահմանված շրջանակներում որոշել «խաղի կանոնները»:

Հայտնի է, որ ապահովագրական համակարգն ունակ է հստակ կատարելու իր գործառույթները միայն ռիսկի և անորո-

շության որոշակի պայմաններում⁷: Ֆ. Նայթը, վերլուծելով ռիսկի (կանխատեսելի հավանականության) և անորոշության (կորստի անկանխատեսելի հավանականության) հարաբերակցությունը, հանգում է այն համոզման, որ ապահովագրությունն առավել արդյունավետ է գործում առաջինի պարագայում⁸: Այլ կերպ ասած՝ ապահովագրողը պետք է հստակ տեղեկատվություն ունենա ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու հավանականության, ինչպես նաև դրա տնտեսական հետևանքների (վնասի չափի) նվազագույն և առավելագույն շեմերի վերաբերյալ. առանց այս տեղեկատվության ապահովագրողը չի կարող ճիշտ հաշվարկել ապահովագրվաճարը: Այսինքն՝ որքան մեծ է անորոշությունը, համապատասխանաբար նույնքան մեծ է ռիսկը: Այդ իսկ պատճառով դժվար է ապահովագրել երկարաժամկետ ռիսկերը, որոնք ի հայտ են գալիս տարիներ անց, ինչպես նաև այն ռիսկերը, որոնք կարող են հանգեցնել հսկայական կորուստների: Նշված հատկանիշները բնորոշ են էկոլոգիական ռիսկերի մեծամասնությանը⁹: էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում ապահովագրողի համար չափազանց կարևոր է նաև նվազագույնի հասցնել տեղեկատվական ասիմետրիան, որն առաջանում է այն դեպքերում, երբ ապահովադիրն ապահովագրողին չի տրամադրում իր մոտ եղած անհրաժեշտ տեղեկատվությունը ռիսկերի, դրանց առաջացման հնարավոր պատճառների և էական նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների վերաբերյալ: Տեղեկատվության հավաքագրումը և վերլուծությունը կազմում են անդերռայթինգի նախնական փուլը, երբ ապահովագրողն անմիջապես հաճախորդից կամ ապահովագրական գործակալի կամ միջնորդի միջոցով ստանում է ապահովագրության հայտ, որը կոնֆիդենցիալ տեղեկատվություն է պարունակում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության համար էական նշանակություն ունեցող և ապահովադիրն հայտնի հանգամանքների մասին¹⁰: Այս

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

փուլում գործում է «կողմերի միջև առավելագույն վստահության սկզբունքը»: Վերոգրյալի լույսի ներքո դժվար է գերազնահատել տեղեկատվական գործիքների դերը էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության հարցում: Դրանց ներդաշնակ գործառույնը և տեղեկատվական հոսքերի արդյունավետ կառավարումը պետական լիազորված մարմինների, ապահովագրի և ապահովագրողի միջև հնարավորություն են տալիս զգալիորեն բարելավելու ապահովագրական ծառայությունների որակը, նվազեցնելու դրանց արժեքը և ձևավորելու փոխադարձ վստահության մթնոլորտ: Հակառակ պարագայում, երբ տեղեկատվական ասիմետրիան չի հաջողվում մեղմել օրենսդրական լուծումների շրջանակներում, ապահովագրական ընկերությունները ստիպված են լինում մեծացնել գործակալման ծախսերը՝ ստեղծելով տարատեսակ մոնիթորինգային և վերահսկողական ծառայություններ¹¹: Այս դեպքում, բնականաբար, ավելանում է ապահովագրական ծառայությունների ինքնարժեքը, ինչն իր հերթին կարող է բացասաբար անդրադառնալ ապահովագրական շուկայի վրա:

Տեղեկատվական գործիքների օրենսդրական կատարելագործումը կարևոր նախապայման է էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի որակական առաջընթացի համար: Այս առումով օրինակելի է ի կատարումն «էկոլոգիական պատասխանատվության մասին» Սպիտակ փաստաթղթի¹² դրույթների՝ ԵՄ միասնական տեղեկատվական հենքի ստեղծումը, որը ներառում է ԵՄ պետություններում իրականացվող էկոլոգիական մոնիթորինգի, կադաստրի և հաշվառման տվյալները: Նմանատիպ տեղեկատվական ռեսուրսները, բնականաբար, չեն փոխարինում ապահովագրական ընկերությունների մոնիթորինգային ծառայություններին, սակայն դրանք

թույլ են տալիս ստանալ ելակետային տվյալներ և առավել արդյունավետ կերպով ուղղորդել հետագա աշխատանքները:

Վերոգրյալի կտրվածքով անդրադառնալով ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրությանը՝ պետք է նշել, որ թեև առանձին բնական ռեսուրսների (հողեր, ջրեր, ընդերք, անտառներ, կենդանական ու բուսական աշխարհ և այլն) օգտագործման և պահպանության հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը որոշակիորեն ամրագրում են տեղեկատվական գործիքների համակարգը և դրանց գործառման հիմնական սկզբունքները, այդուհանդերձ միասնական ելակետեր, ինչպես նաև դրանք այլ գործիքներին շաղկապող մեխանիզմներ ազգային օրենսդրությամբ դեռևս ձևավորված չեն:

Բնութագրելով էկոլոգիական ապահովագրության և տեղեկատվական գործիքների հարաբերակցությունը՝ կարող ենք փաստել, որ դրանք մի կողմից հնարավորություն են տալիս ապահովագրողին ճիշտ գնահատելու տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված ռիսկերը, սահմանելու համարժեք սակագներ և ապահովագրավճար, իսկ մյուս կողմից ապահովում են էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերությունների թափանցիկությունը՝ ռիսկերի գնահատման, սակագների և ապահովագրավճարի հաշվարկման մասով: Այսինքն՝ տեղեկատվական գործիքների արդյունավետ գործառույնը, ի թիվս այլ պայմանների, էկոլոգիական ապահովագրության կողմերին թույլ է տալիս կառուցել առողջ, փոխշահավետ և ճկուն ապահովագրական հարաբերություններ:

Շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքները, ի տարբերություն կազմակերպահրավական գործիքների, միջնորդավորված ազդեցություն ունեն շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի վրա, թեև ուղղակիորեն միտված են այդ նպատակին: Գործիքների այս խումբն արևմտյան հեղինակներն անվանում են

նաև «խթանող գործիքներ»¹³, այսինքն՝ դրանց կիրառմամբ շրջակա միջավայրի պահպանությունն ապահովվում է տնտեսվարողի շահերի բավարարման համատեքստում՝ խրախուսելով վերջինիս օրինապահ վարքագիծը: Այս գործիքների միջոցով են կյանքի կոչվում էկոլոգիական իրավունքի՝ «աղտոտողը վճարում է», «առավել արդյունավետ տեխնոլոգիայի կիրառման», «ծագման վայրում վնասակար ազդեցությունների չեզոքացման», «հնարավոր վնասի կանխարգելման» սկզբունքները:

Գտնվելով միևնույն հարթության վրա՝ էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցությունն այս խմբի գործիքների հետ արտահայտվում է միմյանց փոխլրացնող օղակների ձևավորմամբ, որտեղ տնտեսվարողի կողմից որևէ գործիքի կիրառումը հնարավորություն է ընձեռում արդյունավետորեն օգտվել մյուսներից: Օրինակ, հանք շահագործող ընկերությունը, որը ձեռք է բերել էկոլոգիական ապահովագրության պոլիս, այլ հավասար պայմանների դեպքում առավել վստահելի գործընկեր է առևտրային բանկի համար, որը պատրաստվում է վարկ տրամադրել արտադրական հզորությունների զարգացման նպատակով: Այս պարագայում էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսի առկայությունը գրեթե չեզոքացնում է կազմակերպության անվճարունակ դառնալու ռիսկը՝ շրջակա միջավայրի վթարային աղտոտման դեպքում պատճառված վնասները հատուցելու և սեփական միջոցներով վերականգնման միջոցառումներ կատարելու պարտավորությունն առաջանալու պայմաններում: Էկոլոգիական ապահովագրությունը թույլ է տալիս կազմակերպության պատասխանատվության ռիսկը փոխանցել մասնագիտացված ապահովագրական ընկերության, որը տեղաբաշխում է այն և արդյունավետորեն կառավարում:

Արևմտյան Եվրոպայի պետություններում ՇՄՊՍ զարգացման ներկայիս մի-

տումները բնութագրվում են առանձին գործիքների սերտաճման արդյունքում նորերի ձևավորմամբ, որոնք արդեն միավորում են տարբեր կատեգորիաներում ընդգրկված գործիքներին բնորոշ հատկանիշները և իրենց մեջ կրում են բնօգտագործման ու շրջակա միջավայրի պահպանության կառավարման համակարգում ծանրության կենտրոնը դեպի շուկայական մեթոդները տեղաշարժելու ներուժ:

ՇՄՊՍ-ը ձևավորող երեք խումբ գործիքների և էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցության վերլուծության արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացության, որ վերջինիս նկատմամբ դրանց գործառնումը կրում է տեղեկատվական ապահովման գործառնությի, սակայն յուրաքանչյուր դեպքում ստացվում է որակապես տարբեր տեղեկատվություն, որն էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերություններում ուղղվում է որոշակի խնդիրների լուծմանը: Այսպես, **կազմակերպահրական գործիքների** կիրառումը թույլ է տալիս տեղեկատվություն ստանալ հավանական ապահովադրի՝ որպես կոնտրագենտի կողմից իրականացվող գործունեության (թողարկվող արտադրանքի կամ մատուցվող ծառայությունների) էկոլոգիական օրենսդրության պահանջներին համապատասխանության վերաբերյալ, ինչի հիման վրա անդերռայթինգի նախնական փուլում ապահովագրողը գնահատում է ապահովագրական պայմանագիր կնքելու նպատակահարմարությունը, ինչպես նաև հնարավոր ռեժիմը և համապատասխան որոշում կայացնում: **Տեղեկատվական գործիքների** արդյունավետ գործառնումն ապահովադրին, ինչպես նաև ապահովագրողին հնարավորություն է ընձեռում ցանկացած փուլում գնահատելու (վերագնահատելու) ռիսկերը և անհրաժեշտության դեպքում փոփոխելու ապահովագրական պայմանագրի պայմանները: **Շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքների** կիրառումը թույլ է տալիս տնտեսվարողներին ստեղծելու բարենպաստ միջավայր տնտեսա-

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

կան գործունեության իրականացման և լրացուցիչ ֆինանսական միջոցների ներգրավման համար: Այս խմբի գործիքների կիրառման վերաբերյալ տեղեկատվությունը հանդես է գալիս որպես այցեքարտ՝ շուկայի այլ մասնակիցների հետ տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնելիս:

Ազգային օրենսդրությամբ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի

ամրագրման համատեքստում տեղայնացնելով սույն ուսումնասիրության արդյունքում կատարված եզրահանգումները՝ գտնում ենք, որ ընդունվելիք ՀՀ էկոլոգիական օրենսգիրքը, «էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքը, ինչպես նաև տեղեկատվական հոսքերի կառավարումը միջնորդավորող այլ նորմատիվ-իրավական ակտերը պետք է ապահովեն անդերռայթինգի գործընթացում անհրաժեշտ տեղեկատվության մատչելիությունը, ինչպես նաև դրա վերահսկելիությունը պետական լիազորված մարմնի և ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից:

¹ Տե՛ս Теория государства и права: Курс лекций под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. -2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000, էջ 732:

² Underwriting եզրույթը հայերեն համարժեք չունի. ռուսական հանրագիտարանային բառարանը տալիս է հետևյալ բորոշումը. **Անդերռայթինգը** 1) ապահովագրության նպատակով ռիսկերի գնահատումն է, 2) ապահովագրության պայմանագրի կնքումը և դրա պայմանների կատարումը (Экономика и страхование. Энциклопедический словарь. — М.: Цюрих-ПЭЛ, 1996, էջ 212): Այսպիսով, **անդերռայթինգը** ապահովագրողի կողմից իրականացվող համալիր գործընթաց է՝ ուղղված ռիսկերի ապահովագրմանը, ներառյալ՝ դրանց գնահատումը, ապահովագրման հնարավորության և համարժեք ծածկույթի որոշումը, ռիսկերի և հաճախորդների համապատասխանության ստուգումն ապահովագրական ընկերության նպատակներից և խնդիրներին՝ ապահովագրական (վերաապահովագրական) պորտֆելի հուսալիության և հավասարակշռության ապահովման տեսանկյունից:

³ Տե՛ս Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер. Экономика природопользования и экологический менеджмент. Учебник для вузов. Изд.-во С.-Петербургского университета, 1999, էջ 262:

⁴ ՀՀ օրենսդրությանը հայտնի է որպես շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննություն:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 264-265:

⁶ Տե՛ս Policy Issues in Insurance. Environmental Risks and Insurance. No. 6. A comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks. OECD. 2003, էջ 19:

⁷ Տե՛ս **Abraham, K. S.** Distributing Risk: Insurance, Legal Theory and Public Policy, New Heaven: Yale University, Press, 1986, էջ 248:

⁸ Տե՛ս **Knight, Frank H.** Risk, Uncertainty, and Profit. Boston. 1921, էջ 135:

⁹ Տե՛ս **И. Л. Абалкина.** Страхование экологических рисков (из практики США). — М.: ИНФРА-М, 1998, էջ 44:

¹⁰ Տե՛ս **И. Э. Шинкаренко.** Страхование ответственности: справочник. 2-е изд., испр. и доп. — М.: Анкил, 2006, էջ 95:

¹¹ Տե՛ս **Abraham, K. S.** Environmental Liability and the Limits of Insurance, 88 Columbia L. Rev., 1988, էջ 946:

¹² Տե՛ս White Paper on environmental liability. COM(2000) 66 final. 9 February 2000. Presented by the Commission.

¹³ Տե՛ս **Pesce G., Terceno A., Vigier H., Duran R.** Environmental insurance analysis from an economic approach // Insurance Markets and Companies: Analyses and Actuarial Computations, Vol. 1, Issue 3, 2010. Green Financial Products and Services. Current Trends and Future Opportunities in North America. A report of the North American Task Force (NAFT) of the United Nations Environment Programme Finance Initiative. August 2007.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СТРАХОВАНИЕ В МЕХАНИЗМЕ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Егине АХВЕРДЯН

*Аспирантка кафедры Гражданского
процесса ЕГУ*

Законодательное регулирование института страхования экологических рисков в РА и обеспечение его эффективного функционирования требует всестороннего анализа соотношения экологического страхования с другими инструментами составляющими механизм охраны окружающей среды.

В настоящей статье применением метода сравнительного анализа рассматриваются вопросы соотношения экологического страхования с организационно-правовыми, информационными, а также рыночными и финансово-кредитными инструментами охраны окружающей среды. На основании исследования выявлен характер соотношения и взаимодействия экологического страхования с каждым из условных категорий

инструментов охраны окружающей среды, проанализирована роль последних касательно института экологического страхования.

Обосновывается точка зрения, что соотношение экологического страхования с другими инструментами охраны окружающей среды, в зависимости от их категории, характеризуется накоплением определенного рода информации, которая в процессе андеррайтинга служит конкретным целям.

В результате исследования сформулированы основные методологические подходы правового обеспечения эффективного функционирования различных инструментов охраны окружающей среды с тем, чтобы формировать надлежащие правовые механизмы управления информационными потоками, которые имеют существенное значение для страховщика и страхователя, а также государственных органов контроля в сфере страхования.

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ**ՖՐԱՆԶԱՅԻՆԳԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԶԵՎԻՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՈՐՈՇ ԶԱՐՑԵՐ****Լիպարիտ ԴՐՄԵՅԱՆ**

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

Հողվածում օտարերկրյա պետությունների օրենսդրության հետ համեմատական վերլուծություն անցկացնելու միջոցով ցույց են տրվում մեր երկրում ֆրանչայզինգի պայմանագիր կնքելու առանձնահատկությունները, օրենսդրական կանոնակարգման մոտեցումները, առաջարկվում են ծագող խնդիրները լուծելու տարբերակներ:

Ֆրանչայզինգային հարաբերություններ ձևավորելու վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերելու ձևին՝ պայմանագրին, վերաբերող կանոնները տեղ են գտել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970-րդ հոդվածում և առանձին գերատեսչական նորմատիվ ակտերում, որոնք կարգավորում են պայմանագիրը գրանցելու գործընթացը:

Ֆրանչայզինգի պայմանագիրը կնքվում է գրավոր: Պայմանագրի գրավոր ձևը չպահպանելը հանգեցնում է դրա անվավերության: Այսպիսի պայմանագիրն առջինն է: Օրենքի նման պահանջը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը կնքվում է միայն ձեռնարկատերերի միջև, որոնք պարտավոր են հաշվետու լինել իրենց գործողությունների համար: Պայմանագրի գրավոր ձևի մասին ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված դրույթները ենթադրում են, որ այն պետք է կնքվի բացառապես մեկ փաստաթուղթ կազմելու ու ստորագրելու միջոցով, և բացառվում է պայմանագրի գրավոր ձևին հավասարեցվող այլ պայմա-

նագրի կնքումը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 450-րդ հոդվածի 4-րդ կետ և 454-րդ հոդվածի 3-րդ կետ): Գործնականում իրոք բացակայում է կողմերի միջև պայմանագրային հարաբերություններ հաստատելու նման ձևը, և բոլոր դեպքերում կողմերի միջև պահպանվում է պայմանագրի գրավոր ձևը: Նշված հանգամանքը պայմանավորված է նրանով, որ, բացի գրավոր ձևից, պահանջվում է պայմանագրի գրանցում, և այս պարագայում ևս դժվար է պատկերացնել մեկ փաստաթուղթ ներկայացնելու փոխարեն պայմանագրի կողմերի միջև առկա գրագրությունը պետական լիազորված մարմին ներկայացնելը՝ ի հավաստումն պայմանագրի կնքված լինելու²:

Ֆրանչայզինգի պայմանագրի պարագայում դրա գրավոր ձևը չպահպանելը ևս ունի որոշակի առանձնահատկություն: Այսպես՝ ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ պայմանագրի հասարակ գրավոր ձևը չպահպանելը կողմերին որպես հետևանք զրկում է ի հավաստումն պայմանագրի կնքման վկաների ցուցմունքները վկայակոչելու հնարավորությունից: Այսինքն՝ կողմերը վեճ առաջանալու պարագայում զրկված չեն այլ փաստաթղթեր ներկայացնելու միջոցով հավաստել պայմանագիրը կնքված լինելու փաստը: Եվ միայն օրենքով սահմանված կամ կողմերի միջև կնքված պայմանագրի համաձայն՝ գործարքի հասարակ գրավոր ձևը չպահպանելը հանգեցնում է պայմանագրի առջնություն³: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ պայմանագրի գրավոր ձևը չպահպանելը հանգեցնում է դրա անվավերության, և նման պայմանագիրն առջինն է: Կարծում ենք, որ մեկ փաստա-

թուղթ ստորագրելու միջոցով պայմանագիրը կնքելու վերաբերյալ վերը արտահայտված տեսակետի համատեքստում դիտելով դրա առջնչության հարցը՝ պետք է արձանագրել, որ նման խնդիր գրեթե բացակայում է, ինչը պայմանավորված է հարաբերության առանձնահատկությամբ. մասնավորապես՝ գործնականում դժվար է պատկերացնել իրավիճակ, երբ բարձր արդյունավետություն ունեցող բիզնեսի իրավատերը պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնի օգտագործողի հետ առանց գրավոր փաստաթուղթ ստորագրելու, մասնավոր է՝ խոսքը ֆրանչայզինգային ցանցի մասին է: Հետևաբար բացակայում է պայմանագրի առջնչությունը: Պայմանագրի գրավոր ձևի չպահպանման դեպքում այն անշուշտ չի էլ կարող գրանցվել պետական լիազոր մարմնում: Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդրական կարգավորումն այնպիսին է, որ կողմերին պարտադրում է պայմանագիր կնքելու գրավոր ձևով: Ինչպես կնշվի ստորև, պայմանագիրը առջին համարելը չի սահմանափակվում միայն հասարակ գրավոր ձևով կնքելու պայմանը չպահպանելով: Այսպես՝ կախված նրանից, թե մտավոր սեփականության իրավունքի ինչ օբյեկտի նկատմամբ են իրավունքներ փոխանցվում, օրենքը պայմանավորում է պայմանագրի առջնչությունը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը նախատեսում է ֆրանչայզինգի պայմանագրի պարտադիր գրանցում: Ֆրանչայզինգի պայմանագիրը գրանցում է պայմանագրով որպես իրավատեր հանդես եկող իրավաբանական անձին կամ անհատ ձեռնարկատիրոջը գրանցած պետական մարմինը: Եթե իրավատերը գրանցված է օտարերկրյա պետությունում, ապա պայմանագիրը գրանցում է օգտագործողին գրանցած պետական մարմինը: Նման գրանցման անհրաժեշտությունը այն է, որ պայմանագրով իր բացառիկ իրավունքները փոխանցելով այլ անձի՝ իրավատերն ինչ-որ առումով սահմանափակում է նաև իր իրավունքները:

Այս սահմանափակումն էլ պետք է հայտնի դառնա հանրությանը, որն էլ հնարավոր է պետական գրանցմամբ: Պայմանագրի կողմերը երրորդ անձանց հետ հարաբերություններում իրավունք ունեն պայմանագիրը վկայակոչել միայն այն գրանցելուց հետո⁶: Իսկ միմյանց միջև հարաբերություններում պայմանագիրը գործում է կնքելու պահից⁶:

Այն դեպքում, երբ ֆրանչայզինգի պայմանագրով փոխանցվում են նաև արտոնագրային իրավունքի օբյեկտներ⁶, ապա պայմանագիրը ենթակա է գրանցման նաև արտոնագրերի և ապրանքային նշանների գրանցում իրականացնող լիազորված պետական մարմնում՝ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության առանձնացված ստորաբաժանումը հանդիսացող ՀՀ մտավոր սեփականության գործակալությունում (այսուհետ՝ Գործակալությունում)⁷: Այդ պահանջը չպահպանելու դեպքում ֆրանչայզինգի պայմանագիրը դարձյալ համարվում է առոչինչ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970-րդ հոդվածի 3-րդ կետի բովանդակությունից ուղղակի հետևում է, որ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը Գործակալությունում ենթակա է գրանցման միայն այն դեպքում, երբ օգտագործման են տրամադրվում արտոնագրային օրենսդրությամբ պահպանվող օբյեկտներ: Կարծում ենք, որ սույն հոդվածը պետք է մեկնաբանվի՝ հաշվի առնելով «Ապրանքային նշանների մասին» օրենքի 27-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ ապրանքային նշանը զիջելու և լիցենզային պայմանագրերը ենթակա են գրանցման Գործակալությունում: Այսինքն՝ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը Գործակալությունում գրանցվում է ինչպես արտոնագրային օրենսդրությամբ պահպանվող օբյեկտը, սելեկցիոն նվաճումները, ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաները, այնպես էլ ապրանքային նշանը օգտագործման տրամադրելու դեպքում: Մեր երկրում պայմանագրի գրանցումը մանրամասնորեն կարգավորվում է ՀՀ առևտրի և տնտեսա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

կան զարգացման նախարարի՝ 2005 թ. մարտի 10-ի N49-Ն հրամանով (այսուհետ՝ Յրաման): Վերջինս վերաբերում է ապրանքային նշանները զիջելու մասին պայմանագրերի, լիցենզային պայմանագրերը գրանցելու կարգին: Յրամանով են կարգավորվում ապրանքային նշանները զիջելու ու լիցենզային պայմանագրերը, այդ թվում՝ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը, ինչպես նաև առանց գրանցման պահպանվող ապրանքային նշանների լիցենզիաների փոխանցմանը վերաբերող պայմանագրերը գրանցելու հետ կապված հարաբերությունները: Յետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ օրենսդրությունը նախատեսում է արտոնագրային իրավունքի օբյեկտի, սելեկցիոն նվաճման, ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիայի օգտագործման իրավունքի տրամադրումը լիցենզային պայմանագրի միջոցով, որը ևս պետք է գրանցվի Գործակալությունում: Նույն կանոն է գործում նաև ապրանքային նշանի վերաբերյալ: Այստեղ հարց է ծագում, թե արդյոք կարող է պայմանագիրը գրանցելու անհրաժեշտություն առաջանալ նաև երրորդ անգամ՝ լիցենզիան տրամադրելու համար: Կարծում ենք՝ պետք է համաձայնել Գ. Ե. Ավիլովի այն կարծիքին, որ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը գրանցելու դեպքում Գործակալություն պետք է դիմել ընդամենը մեկ անգամ՝ գրանցելու ֆրանչայզինգի պայմանագիրը, որը ներառում է արտոնագրային իրավունքի օբյեկտների և ապրանքային նշանի փոխանցումը⁹: Ինչ վերաբերում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 973-րդ հոդվածով սահմանված այն պահանջին, որով իրավատերը կրում է լիցենզիաները օգտագործողին հանձնելու և սահմանված կարգով դրանց ձևակերպումն ապահովելու պարտականությունը, ապա գտնում ենք, որ նշված դրույթը չպետք է մեկնաբանվի առանձին՝ մեկնաբանման այսպես կոչված ինտերնալ մեթո-

դի օգտագործմամբ: Նշված դրույթը փաստորեն հենց 969-րդ հոդվածի տրամաբանական շարունակությունն է և ենթադրում է լիցենզիայի փոխանցում հենց ֆրանչայզինգի պայմանագրի հիման վրա, այլ ոչ թե առանձին կնքված լիցենզային պայմանագրով: Հակառակ դեպքում զուտ տեխնիկական տեսանկյունից բարդանում է պայմանագրի կնքումը, ինչն ինքնին դժվարացնում է հարաբերության ձևավորումը: Չնայած վերոնշյալ հանգամանքի առկայությանը՝ արևմտյան տարբեր աղբյուրներում նշվում է հենց լիցենզային պայմանագրերի կնքման մասին¹⁰: Կարծում ենք, որ մեկ փաստաթղթի տեսքով կազմվող պայմանագրի տեքստում լրիվությամբ հնարավոր է նախատեսել համապատասխան լիցենզիաների փոխանցման վերաբերյալ դրույթներ, ինչն առավել նպատակահարմար է իրագործման տեսանկյունից, չի պահանջում լրացուցիչ թղթաբանություն, և գրանցման է ենթակա միայն մեկ պայմանագիր:

Եվ այսպիսով, ինչպիսի՞ն է հարաբերակցությունը պայմանագրի երկու գրանցումների միջև: Գոյություն ունի տեսակետ, ըստ որի՝ քանի որ առանց Գործակալությունում գրանցված լիցենզիային պայմանագիրը առոչինչ է, հետևաբար չի կարող նախօրոք գրանցված լիցենզիային իրավաբանական անձին գրանցած մարմնում¹⁰: Գտնում ենք, որ, այնուամենայնիվ, առաջնային պետք է համարել իրավաբանական անձին գրանցած մարմնում կատարած առաջին գրանցումը, քանի որ առանց դրա կողմերը չեն կարող հենվել պայմանագրի վրա, հետևաբար դիմել նաև Գործակալություն:

Ինչպես վերը նշվեց, ֆրանչայզինգի էությունից չի բխում միայն մեկ իրավունքի փոխանցումը: Միջազգային պրակտիկան վկայում է, որ միշտ փոխանցվում է «իրավունքների համալիրը», այդ թվում և՛ ապրանքային նշանի օգտագործման իրավունքը: Ստացվում է, որ պայմանագիրը գրեթե միշտ ենթակա է Գործակալությունում գրանցման: Համեմատության համար

նշենք, որ հետխորհրդային մի շարք պետությունների քաղաքացիական օրենսդրությամբ ֆրանչայզինգի պայմանագրի կրկնակի գրանցում չի պահանջվում: Այդ երկրների մի մասում պահանջվում է կամ պայմանագիրը կնքել գրավոր¹¹, կամ, ի հավելումն դրա, այն գրանցել նաև համապատասխան իրավաբանական անձին կամ անհատ ձեռնարկատիրոջը գրանցած մարմնում¹² կամ արտոնագրային գերատեսչությունում¹³: Փաստորեն, պայմանագրի ձևի որևէ տարբերություն կապված ապրանքային նշանի կամ արտոնագրային օրենսդրությամբ պահպանվող օբյեկտի օգտագործման հանձնելու հետ, վերոնշյալ երկրների օրենսդրությամբ չի նախատեսվում: Կարծում ենք, որ պայմանագրի գրանցումը միայն Գործակալությունում բավարար է, և անհրաժեշտ չէ այն նախապես գրանցել իրավաբանական անձանց գրանցման պետական ռեգիստրում: Մանավանդ, ինչպես վերը նշվեց, ֆրանչայզինգային հարաբերություններում մեծ մասամբ փոխանցվում են այնպիսի իրավունքներ, որոնց առկայության դեպքում պայմանագիրը գրեթե միշտ ենթակա է գրանցման Գործակալությունում: Լրացուցիչ գրանցումը անհարկի բարդություններ է ստեղծում կողմերի համար և որոշ չափով խոչընդոտում հարաբերությունների զարգացումը: Հաշվի առնելով այն, որ ֆրանչայզինգի պայմանագիրն իր բնույթով ձեռնարկատիրական է¹⁴, կարծում ենք, որ գործարքի կրկնակի գրանցման պահանջը ֆորմալիզմի¹⁵ դրսևորում է, և նման մոտեցումը որևէ կերպ չի նպաստում ֆրանչայզինգային հարաբերությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը:

Պայմանագրի գրանցումը կատարում է որոշակի գործառույթ. այն ոչ միայն միտված է իրազեկելու սպառողներին այս կամ այն ընկերության՝ ֆրանչայզինգի պայմանագրի հիման վրա գործելու մասին, այլև նպատակ ունի ամբողջական տեղեկատվություն ապահովելու կոնկրետ տարածքում գործող ֆրանչայզինգային ցանցերի

վերաբերյալ: Գրանցման ընթացակարգ նախատեսված է ոչ միայն Հայաստանի օրենսդրությամբ: Մեր երկրում գործող ընթացակարգի նման է գրանցվում պայմանագիրը նաև Ռուսաստանի Դաշնությունում: Մինչդեռ ԱՄՆ-ում և Իսպանիայում այն ունի այլ բնույթ: Այսպես՝ ԱՄՆ-ում բացկայում է գրանցման միասնական ընթացակարգ դաշնային մակարդակով: Այդ ընթացակարգերը նախատեսվում են առանձին նահանգների իրավական ակտերով¹⁶: Ընդ որում՝ խոսքը չի վերաբերում պայմանագրի գրանցմանը: Պարտադիր գրանցում են անցնում իրավատերերը, որպիսի փաստը յուրօրինակ թույլտվություն է ֆրանչայզինգով զբաղվելու համար: Այլ կերպ ասած՝ իրավաբանական անձը կամ անհատ ձեռնարկատերը գրանցվելու պահից ձեռք է բերում որոշակի կարգավիճակ, որով էլ պայմանավորված՝ դառնում է ֆրանչայզինգային հարաբերության մեջ մտնելու ունակ սուբյեկտ:

Նույնպիսի մոտեցում է ցուցաբերված նաև գրանցման իսպանական մոդելում: Այս դեպքում էլ գրանցման են ենթակա այն անձինք, ովքեր կնքելու են ֆրանչայզինգի պայմանագիր: Բացի այդ՝ վարվում է ֆրանչայզերների առանձին ռեեստր: Մանրածախ առևտրի մասին Իսպանիայի օրենքի 62-րդ հոդվածի համաձայն՝ Իսպանիայի տարածքում գործունեություն իրականացնող բոլոր ֆրանչայզերները ենթակա են գրանցման. օտարերկրյա ֆրանչայզերները՝ դաշնային ռեեստրում, ազգային (ռեզիդենտ) ֆրանչայզերները՝ շրջանային ռեեստրում: Ֆրանչայզինգի ռեեստրը իրականացնում է երկու կարևոր գործառույթ. նախ և առաջ այն յուրօրինակ վերլուծական կենտրոն է երկրում գործող ֆրանչայզինգային ցանցերի և ընդհանրապես ֆրանչայզինգային գործունեության վերաբերյալ: Երկրորդ՝ նման ռեեստրը նախապայմանագրային փուլում երաշխիք է ստեղծում օգտագործողին տեղեկատվություն տրամադրելու վերաբերյալ¹⁷:

Արևմտյան երկրների փորձը գրանցման

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵ

ընթացակարգի վերաբերյալ անշուշտ ուսանելի է: Ֆրանչայզերների ռեեստրը առավել արդյունավետ տեղեկատվական ռեսուրս է, քան կոնկրետ պայմանագրերի վերաբերյալ որոշակի պետական մարմնում կուտակված տեղեկատվությունը: Ընդ որում, վերջին դեպքում բացահայտման ենթակա տեղեկատվությունը շատ սահմանափակ է, և հնարավոր է լինում ստանալ տեղեկատվություն միայն պայմանագրի կողմերի (անվանումների) վերաբերյալ: Մինչդեռ, վերոնշյալ երկրներում ռեեստրում գրանցվելը պահանջում է որոշակի տեղեկատվության տրամադրում, որի պարագայում միայն ֆրանչայզերը կարող է ստանալ համապատասխան գրանցումը: Իսկ այդ տեղեկատվությունը մատչելի է հնարավոր օգտագործողների համար¹⁸:

Պայմանագիրը գրանցելու պարտականությունը, ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի, դրվում է իրավատիրոջ վրա: Այնուամենայնիվ, նման նորմը դիսպոզիտիվ բնույթ ունի և կողմերի համաձայնությամբ կարող է փոփոխվել: Այդպիսի պարտականություն կարող է դրվել, ասենք, օգտագործողի կամ ցանկացած երրորդ անձի վրա¹⁹:

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ մի հանգամանքի, որը դուրս է մնացել օրենսդրական կարգավորման ոլորտից: Խոսքը վերաբերում է պայմանագրի գրանցման ժամկետին: Ո՛չ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը, ո՛չ վերը հիշատակված Հրամանը և ո՛չ էլ որևէ այլ իրավական ակտ չեն սահմանում ժամկետ, որի ընթացքում պետք է կատարվի պայմանագրի գրանցումը: Պայմանագրի գրանցման համար անհրաժեշտ ժամկետի բացակայությունը ֆրանչայզինգային հարաբերությունների սուբյեկտներին հնարավորություն է ընձեռում խուսափելու պայմանագիրը համապատասխան մարմիններում գրանցելուց: Ընդ որում՝ պայմանագիրը չգրանցելու դեպքում պայմանագիր կողմե-

րը զրկվում են միայն երրորդ անձանց հետ հարաբերություններում պայմանագիրը վկայակոչելուց (խոսքը վերաբերում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված գրանցմանը): Ստացվում է, որ չգրանցված պայմանագրի առկայության պարագայում իսկ կողմերը կարող են մտնել ֆրանչայզինգային հարաբերությունների մեջ և զբաղվել համապատասխան ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, սակայն այդ փաստը (պայմանագրի կնքումը) հայտնի չլինի երրորդ կողմին, օրինակ՝ սպառողներին: Խնդիրն ավելի է խորանում այն դեպքում, երբ ծագում է կողմերից մեկի պատասխանատվության հարցը: Ինչպես վերը նշվեց, պայմանագիրը գրանցելու նպատակն այն է, որ սպառողները տեղեկացված լինեն համապատասխան սահմանափակումների, ինչպես նաև այն մասին, որ իրենց կոնտրագենտը ոչ թե իրավատեր, այլ օգտագործող կազմակերպությունն է: Այլ կերպ ասած՝ պայմանագիրը գրանցելու ժամկետի բացակայության պայմանում պայմանագիր կողմերը անորոշ ժամանակահատվածում կարող են զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, որի պատճառով, փաստորեն, խախտվում է սպառողի իրավունքն այնքանով, որքանով որ նա տեղյակ չէ՝ ինքը գործ ունի իրական «բրենդի»²⁰ (իրավատեր կազմակերպության), թե՞ այն օգտագործողի հետ:

Եիշտ է, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետի դրույթներն անուղղակի ձևով պարտադիր են դարձնում պայմանագրի գրանցումը, սակայն չեն կարգավորում գրանցման ժամկետին վերաբերող հարցը, որը պակաս կարևոր չէ: Այդ իսկ պատճառով էլ կարելի է օրենսդրորեն նախատեսել կոնկրետ ժամանակահատված, որի ընթացքում պետք է իրականացվի պայմանագրի գրանցումը կամ ամրագրել դրույթ, ըստ որի՝ կողմերն իրենք են որոշում պայմանագիրը գրանցելու համար անհրաժեշտ ժամանակահատվածը՝ դարձյալ նշելով սահ-

մանային այն ժամկետը, որում պետք է ներառվի կողմերի համաձայնեցրած ժամկետը: Ուստի կարծում ենք՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970-րդ հոդվածը կարելի է լրացնել հետևյալ բովանդակությամբ 4-րդ կետով.

«Համալիր թույլտվության պայմանագրի գրանցումը պետք է իրականացվի պայմանագիրը կնքելուց հետո՝ երկամսյա ժամկետում:

Այն դեպքում, երբ համալիր թույլտվության պայմանագրով տրամադրվում է արտոնագրային օրենսդրությամբ պահպանվող օբյեկտի օգտագործման իրավունքը, ապա պայմանագիրը պետք է գրանցվի արտոնագրերի և ապրանքային նշանների գրանցում իրականացնող լիազորված պետական նարմնում սույն մասի առաջին պարբերությունում նշված ժամկետի ավարտից հետո՝ մեկամսյա ժամկետում:

Համալիր թույլտվության պայմանագրով կողմերը կարող են նախատեսել ժամանակահատված, որի ընթացքում պետք է

կատարվեն պայմանագրի գրանցումները: Բոլոր դեպքերում այդ ժամանակահատվածը չի կարող գերազանցել վեց ամիսը պայմանագիրը կնքելու պահից»:

Այդուհանդերձ, պայմանագրի գրանցման համար անհրաժեշտ ժամկետի՝ օրենսդրական ամրագրման բացակայությամբ կողմերին չի զրկում պայմանագրով համապատասխան ժամկետ նախատեսելու իրավունքից:

Ֆրանչայզինգի պայմանագիրը կարող է կնքվել ինչպես որոշակի ժամկետով, այնպես էլ առանց ժամկետի նշման: Ժամկետը որոշվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 326-րդ հոդվածով սահմանված կարգով: Անորոշ ժամկետով կնքված պայմանագրի դեպքում կողմերից յուրաքանչյուրը իրավունք ունի ցանկացած ժամանակ հրաժարվել պայմանագրից՝ այդ մասին վեց ամիս առաջ մյուս կողմին տեղեկացնելով, եթե ավելի երկար ժամկետ պայմանագրով նախատեսված չէ (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 979-րդ հոդված):

¹ Стен Гражданское право. Учебник. Том 2. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Проспект. М. 2005, էջ 787:

² Стен Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. М., 2002 (www.pravoznavec.com.ua/books/242/41/#chlist):

³ Стен ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրք, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), հոդվածներ 298, 303:

⁴ Եթե օրենսդրական նման ձևակերպումը համադրենք այն մոտեցմանը, ըստ որի՝ օգտագործող պարտավոր է սպառողների համար առավել ակնառու եղևակով տեղեկացնել, որ ինքն իրավատիրոջ ֆիրմային անվանումը, ապրանքային նշանը կամ մտավոր սեփականության այլ օբյեկտ օգտագործում է ֆրանչայզինգի պայմանագրի հիման վրա, ապա առաջանում է հակասություն: Չէ՞ որ պայմանագիրը կնքելուց հետո, անկախ վերջինիս գրանցման փաստից, այն գործում է կողմերի միջև, իսկ օգտագործողը այդ պայմանագրի

հիման վրա կարող է ծավալել գործունեություն: Նման գործունեությունն էլ, լինելով ձեռնարկատիրական, իրականացվում է երրորդ անձանց հետ որոշակի հարաբերությունների մեջ մտնելու միջոցով (ժառայությունների մատուցում, ապրանքների վաճառք, աշխատանքների կատարում): Այդ դեպքում ինչպես կարող է օգտագործողը գործել պայմանագրի հիման վրա՝ միաժամանակ այդ մասին չվկայակոչելով երրորդ անձանց հետ հարաբերություններում, այսինքն՝ չկատարելով օրենքով սահմանված պարտականությունը (Стен Брагинский М. И. Витрянский В. В., նշված աշխատությունը (www.pravoznavec.com.ua/books/242/41/#chlist)): Համաձայնելով Բրազինսկու մոտեցմանը՝ կարծում ենք, որ «երրորդ կողմի հետ հարաբերությունում բացառապես պայմանագրի գրացված լինելու պարագայում հենվելու» պայմանը ավելորդ է, և այս դեպքում նախընտրելի է ամրագրել, որ պայմանագիրն ուժի մեջ է մտնում այն գրանցելու պահից:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

- ⁵ Տե՛ս Трахтенгерц Л. А. Комментарии к гражданскому кодексу РФ, части второй. Отв. ред. Садиков О. Н. Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ., М., 2005:
- ⁶ Տե՛ս Տ.Կ. Բարսեղյան և ուրիշներ, ՀՀ քաղաքացիական իրավունք, դասագիրք, 3-րդ մաս, Երևան, 2003, 93-95-րդ էջեր:
- ⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 110:
- ⁸ Տե՛ս Гражданское право. Часть 2. Обязательственное право. Учебник. Под ред. В. В. Залесского. М., 1998, էջ 578:
- ⁹ Տե՛ս Стивен Спинелли-мл., Роберт М. Розенберг, Сью Берли. Франчайзинг: путь к богатству. М., Вильямс, 2007, էջ 131, Ян Мюррей, Франчайзинг. Питер. 2004, էջ 94:
- ¹⁰ Տե՛ս Гражданское право. Часть 2. Обязательственное право. Учебник. Под ред. В. В. Залесского. М. 1998, էջ 579:
- ¹¹ Տե՛ս օրինակ՝ ГК РМ. Мониторул Офичал ал Р. Молдова N 82-86/661 от 22.06.2002. Статья 1172, The Civil Code of Georgia. 2001 by IRIS Georgia. Article 611, ГК Республики Туркменистан /www.cis-legal-reform.org/civil-code/tajikistan/ civ-taj-2-rus.htm:
- ¹² Տե՛ս օրինակ՝ ГК республики Узбекистан. Олий Мажлиса Республики Узбекистан N 257-І от 29.08.96г:
- ¹³ Տե՛ս օրինակ՝ ГК Кыргызской Республики. Редакция законов КР от 5 января 1998 года. N1:
- ¹⁴ Տե՛ս Բարսեղյան Տ.Կ., Գործարարական իրավունք, ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 2007, 223-224-րդ էջեր:
- ¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 11:
- ¹⁶ Տե՛ս Donald D. Boroian, Patrick J. Boroian. The franchise advantage: make it work for you. A Francorp Publication, USA, էջ 77, Donald D. Boroian, L. Patrick Callaway. Franchising your business. A Francorp Publication, USA, էջ 123-124:
- ¹⁷ Տե՛ս Багдасарян А. Ф. Гражданско-правовые проблемы заключения договора коммерческой концессии (франчайзинга). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2008, էջ 15:
- ¹⁸ Տե՛ս Багдасарян А.Ф., նշված աշխատությունը, էջ 16:
- ¹⁹ Տե՛ս А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой, նշված աշխատությունը, էջ 739:
- ²⁰ Բրենդ տերմինը կիրառված է համընդհանուր ճանաչում ստացած ֆիրմային անվանում, ապրանքային կամ սպասարկման նշան իմաստով:

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ О ФОРМЕ ДОГОВОРА ФРАНЧАЙЗИНГА

Липарит ДРМЕЯН

*Аспирант кафедры гражданского права
Юридического факультета ЕГУ*

В рамках представленной статьи изучаются разные вопросы касающиеся форме договора франчайзинга. В частности, в статье способом сравнительного анализа

законодательства зарубежных стран показаны специфические черты формы заключения договора, подход законодательного регулирования, обсуждается порядок регистрации договора.

Автором предлагаются варианты решения ряда проблем возникший как во время заключении договора, так и регистрации договора.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷՔ**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛНОМОЧИЙ
И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН В
ОБЛАСТИ ПООЩРЕНИЯ ДЕМОКРАТИИ****Эдгар ХАЧАТРЯН***Аспирант Института философии,
социологии и права НАН РА*

Общеизвестно, что Совет Безопасности ООН играет ключевую роль в деле поддержания международного мира и безопасности, которая в рамках Объединенных Наций рассматривается намного шире, чем простое избавление человечества от угроз глобальной войны. Современное понимание международного мира и безопасности Объединенными Нациями строится на постулатах осуществления целей и принципов, закрепленных в Уставе ООН, включая уважение прав человека, обеспечение устойчивого развития и содействие демократии в государствах-членах.

Тем не менее, Совет Безопасности ООН в основном ассоциируется с военными аспектами поддержания безопасности, несмотря на то обстоятельство, что он осуществляет довольно серьезные функции и в иных областях, включая и демократическое содействие. Возникает, однако, вопрос: что же является нормативно-правовой основой деятельности Совета Безопасности в области демократического содействия. В соответствии с ч. 1 статьи 24 Устава ООН: *«Для обеспечения быстрых и эффективных действий Организации Объединенных Наций ее Члены возлагают на Совет Безопасности главную ответственность*

за поддержание международного мира и безопасности и соглашаются в том, что при исполнении его обязанностей, вытекающих из этой ответственности, Совет Безопасности действует от их имени». Часть 2 указанной статьи в свою очередь предусматривает, что *«При исполнении этих обязанностей Совет Безопасности действует в соответствии с Целями и Принципами Объединенных Наций...».* Полагаем, что именно эти уставные полномочия и являются «конституциональной» основой деятельности Совет Безопасности ООН, направленной на осуществление демократического содействия, в призме осуществления уставных полномочий, в первую очередь, направленных на поддержание международного мира и безопасности.

Следует отметить, что вопросы поощрения и содействия демократии долгое время не находили должного внимания со стороны Совете Безопасности ООН. Не будет излишним и указание на то, что в эпоху холодной войны, Совет Безопасности в принципе игнорировал вопросы демократизации, как таковые¹. Единственным исключением можно было считать неоднократно упоминавшиеся в резолюциях, осуждающих режимы апартеида в ЮАР и Южной Родезии, призывы об искоренение практики апартеида и создания нерасистских «демократических» институтов².

Справедливости ради, следует также отметить, что отдельные спорадические случаи упоминания требований о демок-

ратизации, точнее о проведении демократических выборов, имели место и в первые годы деятельности Совета Безопасности. Так, в частности, в Резолюции 67 от 28 января 1949 года Совет Безопасности призвал Индонезию придерживаться ранее заключенного соглашения с Нидерландами и провести «демократические выборы»³. Подобное «электоральное» вмешательство имело место и в контексте усилий Совета Безопасности по разрешению индо-пакистанского конфликта. Так, в течение целого десятилетия с 1948 по 1957 год Совет Безопасности ООН не раз предлагал Индии провести «демократический плебисцит» по вопросу будущего Джамму и Кашмира⁴.

Конечно, в эпоху холодной войны, Совет Безопасности ООН, в силу политической конфронтации, не мог с необходимой степенью эффективности осуществлять полномочия в области поощрения и содействия демократии. Как было отмечено выше, до окончания холодной войны Совет Безопасности рассматривал вопросы поощрения и содействия демократии исключительно или преимущественно в рамках борьбы с режимами апартеида в ЮАР и Южной Родезии.

Следует отметить, что даже в вопросе режимов апартеида Совет Безопасности изначально пытался вернуться от прямых ссылок на демократию и демократическое правление. Так, в Резолюции 181 от 7 августа 1963 года, Совет Безопасности ограничился лишь общим осуждением политики Южной Африки, имеющей целью *«увековеченье расовой дискриминации, которая несовместима с принципами, содержащимися в Уставе Организации Объединенных Наций и противоречит обязательствам, принятым ею в качестве члена Организации Объединенных Наций»*⁵. Однако, в докладе Генерального секретаря, представ-

ленном, в соответствии с Резолюцией 182, принятой 4 декабря 1963 года, уже более четко прослеживалось желание связать дальнейшую судьбу режима апартеида в ЮАР с соблюдением принципов демократического правления. Так, в докладе содержалась ссылка на выступление министра иностранных дел Дании в Генеральной Ассамблее от 25 сентября 1963г., в которой последний высказался за *«подлинно демократическое многорасовое общество свободных людей с равными правами для всех людей независимо от их расы»*⁶. Более того, в самом докладе термин «демократия» повторялся не менее десяти раз.

Только с начала 70-х годов XX века, после принятия международного эмбарго против ЮАР, Совет Безопасности начал непосредственно ссылаться на демократические принципы и механизмы, как на основу приемлемых реформ в Южной Африке. В 1980 году Совет Безопасности, в Резолюции 473 от 13 июня 1980 года, наконец, признал *«законность борьбы южноафриканского народа за ликвидацию апартеида и создание демократического общества, в котором весь народ Южной Африки в целом, независимо от расы, цвета кожи или вероисповедания, будет иметь равные и полные политические и другие права и свободно участвовать в определении своей судьбы»*⁷. Однако, на беспрецедентные меры в области поощрения и содействия демократии, Совет Безопасности пошел лишь после того, как в 1983 году правительство ЮАР объявило о принятии, на референдуме с участием исключительно белого меньшинства так называемой, «новой конституции». Исходя из данного обстоятельства, 17 августа 1984 года Совет Безопасности принял Резолюцию 554, в пункте 2-м которой, была решительно отвергнута и объявлена не имеющей никакой юридической

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷՔ

силы упомянутая выше «новая конституция» и «выборы», которые должны были быть организованы в августе 1984 года для «цветного» населения и населения азиатского происхождения, а также все скрытые махинации расистского режима меньшинства Южной Африки, направленные на дальнейшее укрепление господства белого меньшинства и апартеида⁸.

Полагаем, что особую важность в деле осуществления полномочий по поощрению и содействию демократии сыграли положения пункта 4 рассматриваемой резолюции, в которой Совет Безопасности торжественно заявил, *«что только полное искоренение апартеида и создание нерасового демократического общества на основе правления большинства путем полного и свободного осуществления избирательного права всем взрослым населением в единой и нераздробленной Южной Африке может привести к справедливому и прочному урегулированию взрывоопасной ситуации в Южной Африке»*, тем самым, подчеркнув непосредственную, неделимую, взаимосвязь между соблюдением демократических принципов внутри страны и соблюдением международного мира и безопасности на региональном и универсальном уровне.

Совет Безопасности в пункт 5 данной резолюции также настоятельно призвал все правительства и организации не признавать результаты, так называемых, «выборов» и принять надлежащие меры в сотрудничестве с ООН и Организацией африканского единства и, в соответствии с данной резолюцией, в помощь угнетенному народу Южной Африки в его законной борьбе за нерасовое демократическое общество⁹.

Эпопея с принятием резолюций по апартеиду закончилась лишь в 1994 году, когда власть в ЮАР перешла в руки демократическо-избранного правительства, а Совет Безопасности ООН в Преамбуле своей резолюции 919 от 25 мая 1994 года приветствовал *«первые всерасовые многопартийные выборы и формирование единого, демократического, нерасового правительства Южной Африки, которое официально приступило к выполнению своих функций 10 мая 1994 года»*¹⁰.

Как было отмечено выше, впервые в чистом виде вопросами демократии и демократического правления, как необходимой составляющей обеспечения международного мира и безопасности, Совет Безопасности начал заниматься лишь после окончания холодной войны, в связи с ситуацией в Сомали¹¹, когда в Преамбуле Резолюции 814, принятой 26 марта 1993 года, выразил убежденность о *«необходимости проведения консультаций и обсуждений на широкой основе в целях достижения примирения, согласия относительно создания институтов переходного правительства и консенсуса в отношении основных принципов и шагов, ведущих к учреждению **представительных демократических институтов [подчеркнуто нами]**»*¹².

Начиная с 1993 года, Совет Безопасности ООН в более чем в 50-и резолюциях выражался в пользу демократизации и укрепления демократического правления. Так, международно-правовой анализ содержания резолюций, принятых Советом Безопасности только в 2007 году, позволяет утверждать, что в 22-х из 55-и принятых резолюций (что составляет около 40%) содержались ссылки на демократию, демократическое правление, демократические институты или выборы¹³.

Фактически ситуация в Сомали стала

отправной точкой в осуществлении Советом Безопасности ООН полномочий по поощрению и содействию демократии. Именно после резолюции по Сомали Совет Безопасности ООН стал задаваться вопросом о необходимости наличия в государствах-членах демократического режима и демократической организации общества, как таковой. Вопросы демократического правления и демократизации в Совете Безопасности, в частности, рассматривались в связи с ситуациями в Албании, Боснии и Герцеговине, Бурунди, Камбодже, Центральноафриканской Республике, Демократической Республикой Конго, Сальвадоре, Гаити, Сьерра-Леоне и Сомали. Причем в каждой из указанных ситуаций Совет Безопасности рассматривал свержение демократически избранного правительства, как угрозу международному миру и безопасности, требующих осуществления мероприятий, осуществляемых в соответствии с Главой VII Устава ООН¹⁴.

Анализ резолюций Совета Безопасности ООН, принятых после окончания холодной войны, свидетельствует о том, что последний, как правило, благосклонно относился к вопросам демократизации и демократического правления, рассматривая их в качестве инструментов направленных на национальное примирение, обеспечении безопасности в государствах, недавно переживших гражданские войны, а также в качестве мер, направленных на содействие восстановления властных инфраструктур.

Изначально Совет Безопасности ООН обращал внимание на вопросы, связанные с электоральными процессами. Так, Совет Безопасности не раз направлял в различные государства специальные миссии для организации выборов, мониторинга за ними, а также для определе-

ния результатов выборов, естественно отчетливо понимая границы своих полномочий и практически всегда пытаюсь действовать, исключительно в соответствии с принципами и целями, изложенными в Уставе ООН.

Следует отметить также, что, по крайней мере, в двух случаях осуществления миссий по мониторингу выборов — в Гаити и в Сьерра-Леоне, Совет Безопасности, не только не согласился признать в качестве легитимных режимы, которые пришли к власти посредством смещения демократически избранных лидеров, но и санкционировал применение силы для смещения узурпаторских режимов и возвращения к власти избранных лидеров.

Так, в Резолюции 940 от 31 июля 1994 года, по ситуации в Гаити, Совет Безопасности, действуя в соответствии с Главой VII Устава Организации Объединенных Наций, уполномочил государств-членов «... сформировать многонациональные силы под объединенным командованием и контролем и использовать на этой основе все необходимые средства для того, чтобы способствовать отбытию из Гаити военного руководства в соответствии с положениями Соглашения Гавернорс Айленд, скорейшему возвращению законно избранного президента и восстановлению законной власти правительства Гаити и установить и поддерживать безопасную и стабильную обстановку, которая позволила бы осуществлять Соглашение Гавернорс Айленд...»¹⁵. В той же резолюции Совет постановил пересмотреть и продлить мандат Миссии Организации Объединенных Наций в Гаити (МООНГ) на период в шесть месяцев для оказания помощи демократическому правительству Гаити в осуществлении его функций в связи с поддержанием безопасной и стабильной обстановки, созданной на

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

этапе использования многонациональных сил, а также обеспечением безопасности международного персонала и ключевых объектов, а также переводом вооруженных сил Гаити на профессиональную основу и созданием отдельных сил полиции¹⁶.

Что же касается ситуации в Сьерра-Леоне, то Совет Безопасности не стал принимать отдельную резолюцию и ограничился лишь заявлением Председателя Совета Безопасности от 26 февраля 1998 года, в которой было, в частности указано, что «*Совет Безопасности приветствует тот факт, что с правлением военной хунты покончено, и подчеркивает настоятельную необходимость немедленного восстановления демократически избранного правительства президента Теджана Каббы и возвращения к конституционному порядку в соответствии с пунктом 1 его резолюции 1132 (1997)*»¹⁷.

Можно с уверенностью заключить, что с начала XXI века вопросы поощрения и содействия демократии превратились в неотъемлемую часть политико-правовой повестки дня Совета Безопасности ООН, которая в 2002 году получило свое воплощение в Резолюции 1423 по Боснии и Герцеговине, в которой Совет Безопасности, уже недвусмысленно дал понять, что вопросы защиты демократического устройства и демократического правления рассматриваются как составляющие единой системы целей и принципов ООН и необходимые компоненты соблюдения международного мира и безопасности.

Так, в частности, в Преамбуле указанной резолюции, Совет Безопасности приветствовал решение Совета Европы предложить Боснии и Герцеговине стать

его членом и заявил «*о своем понимании того, что Босния и Герцеговина возьмет на себя обязательство достичь прогресса в полном соблюдении стандартов современной демократии в качестве многоэтнического, многокультурного и единого общества*»¹⁸. В данном документе Совет Безопасности ООН впервые коснулся «*полного соблюдения стандартов демократии*», т. е. говоря иными словами, Совет Безопасности обусловил эффективное и долговременное соблюдение международного мира и безопасности в регионе, не просто наличием определенного уровня демократии, а необходимостью полного соблюдения современных демократических стандартов. К сожалению, в резолюции так и не было указано, что же все-таки Совет Безопасности понимает под современными демократическими стандартами и их полным соблюдением. Тем не менее, представляется, что редко встречающаяся единогласие членов Совета Безопасности по данному вопросу свидетельствует об общем понимании, как минимум, основных составляющих современного демократического правления.

Следует отметить, что коллективные меры, направленные на поддержание мира и международной безопасности, предусмотренные в Уставе ООН, не совсем подходили в качестве средств для борьбы с «эпидемией» гражданских войн, ознаменовавших конец «холодной войны», так как в государствах, затронутых данными конфликтами, часто не хватало мощной политической инфраструктуры, необходимой для разрешения конфликта. Так еще в 2001 году, Адам Даниель Ротфельд указал на то, что основная угроза безопасности международного сообщества на современном этапе заключается в слабости государств, в связи с отсутствием демократических структур и неспособностью уп-

равлять и бороться с такими явлениями, как организованная преступность, международный терроризм, коррупция, отсутствие политических свобод, нарушения прав человека, религиозные и этнические конфликты и агрессивный национализм¹⁹.

Действительно, очень часто государства просто были не в состоянии эффективно реагировать на создавшиеся угрозы, что вызывало необходимость международного вмешательства. Начиная с 90-х годов XX века, Совет Безопасности ООН пытался найти ответ на создавшуюся дилемму. Ведь Организация Объединенных Наций создавалась непосредственно после окончания второй мировой войны и, его основной задачей являлось обеспечение международной безопасности и мира в *межгосударственных* отношениях. Исходя из реализации этой уставной цели, и строилась вся концепция международной безопасности и, соответственно, полномочия Совета Безопасности, изложенные, в частности, в Главе VII Устава ООН, рассматривающие межгосударственные вооруженные конфликты как угрозу международному правопорядку и предусматривающие механизмы для материальной и политической поддержки их пресечения и прекращения. Более того, текстуальный анализ положений Устава позволяет утверждать, что в нем нет даже упоминания о внутригосударственных конфликтах, как таковых. Данное обстоятельство вызывало вопрос, относительно того на основании каких уставных или иных полномочий орган, ответственный за соблюдения международного мира и безопасности, может обладать полномочиями в вопросе, в принципе входящем в сферу внутренней компетенции государств-членов.

Однако, начиная с 1990-х годов Совет Безопасности ООН, как бы переосмыс-

лил свое понимание угроз международному миру и безопасности как исключительно касающуюся ситуаций, в которые вовлечены два или более государств-членов. Практика Совета Безопасности последних лет красноречивым образом свидетельствует о том, что поощрение и содействие демократии Советом Безопасности ООН рассматривается как мера, направленная на окончание, пресечение, сублимирование кровопролитных гражданских войн и иных внутригосударственных конфликтов. Так, в частности, по мнению Г. Фокса, гражданские войны, как правило, приводят либо к доминированию одной политической партии, либо к разделу государства между двумя или несколькими враждующими фракциями²⁰. Кроме того, не лишним было бы отметить, что демократия, как таковая, служит неким сдерживающим фактором зарождения новых конфликтов, укрепления международной стабильности и, тем самым, поддержанию международного мира и безопасности.

Анализ резолюций, принятых в рамках Совета Безопасности ООН, затрагивающих вопросы поощрения и содействия демократии, свидетельствует о том, что в подавляющем большинстве случаев, подобное содействие касалось ситуаций внутригосударственных вооруженных конфликтов. В этом контексте следует заметить, что сложно себе представить, что во время разработки Устава ООН его создатели вкладывали именно подобное понимание мандата Совета Безопасности ООН по поощрению международного мира и безопасности. Тем не менее, вторая половина XX века была отмечена резким всплеском внутригосударственных конфликтов, что, на наш взгляд, и привело к смещению акцентов в вопросе поддержания мира и международной безопасности. На этом фоне подобная практика

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷ

«демократического вмешательства» со стороны Совета Безопасности не вызвала какой-либо резкой критики со стороны международного сообщества. Наоборот, в некоторых случаях Совет Безопасности критиковался именно за пассивное отношение к некоторым немеждународным вооруженным конфликтам.

В своем докладе Совету Безопасности ООН, посвященном, предотвращению вооруженных конфликтов, Генеральный Секретарь ООН отметил, что *“после окончания холодной войны появилось новое понимание концепции мира и безопасности. Большой упор на природу устойчивого мира и основополагающих его элементов, таких, как социальное и экономическое развитие, благое правление и демократизация, соблюдение законности и уважение прав человека дополняет традиционную концепцию коллективной безопасности. В XXI веке коллективная безопасность должна подразумевать обязательство всех из нас стремиться к ликвидации напряженности, недовольства, неравноправия, несправедливости, нетерпимости и военных действий на наиболее раннем этапе, до того как возникнет угроза миру и безопасности. Такова, по моему, подлинная суть культуры предотвращения”*²¹.

Фактически после окончания холодной войны Совет Безопасности, ссылаясь на статью 39 Устава ООН, стал рассматривать конфликты, происходящие внутри отдельно взятой страны и, в частности, их последствия как “угрозу миру” и, исходя из этого, осуществлял свои полномочия, в их отношении, ссылаясь на положения Главы VII Устава ООН. Следует, однако, согласиться с Г. Фоксом в том плане, что в случае воору-

женного конфликта немеждународного характера, Совет Безопасности имеет право ссылаться на статью 39 исключительно в плане рассмотрения данной ситуации в качестве «угрозы миру», так как случаи “нарушения мира” или “акты агрессии” даже в широкой интерпретации положений Главы VII Устава ООН могут относиться исключительно к ситуациям, возникающим между двумя или более государствами-членами ООН²².

Следует заметить, однако, что после того как Совет Безопасности начал рассматривать массовые нарушения прав человека, случаи массового голода, геноцида, этнических чисток в качестве «угроз миру» и предпринял ряд попыток вмешательства, он столкнулся с международно-правовой проблемой, связанной с поиском необходимых средств и способов противодействия им, в соответствии с нормами Устава ООН, так как последний не содержал каких-либо положений, направленных на разрешение внутренних конфликтов.

В целях разрешения указанной юридической проблемы и для действительного обеспечения международного мира, Совет Безопасности начал больше акцентировать свое внимание не на элементе разрешения конфликтов, как таковых, а на пост-конфликтном восстановлении разрушенных демократических институтов и механизмов в соответствующих государствах.

Начиная с 1991 года, когда была учреждена II контрольная миссия Организации Объединенных Наций в Анголе (UNAVEM II), Совет Безопасности ООН с завидным постоянством учреждал миссии для мониторинга над пост-конфликтными ситуациями, в мандат которых входило, в частности, многие аспекты контроля перехода к демократическому правлению²³. Так, в Преамбуле Резолюции 968 от 16 декабря 1994 года по Тад-

жикистану, Совет Безопасности подчеркнул, что *«международная помощь, предоставляемая в соответствии с настоящей резолюцией, должна быть увязана с процессом национального примирения, включая, в частности, проведение свободных и справедливых выборов и принятие сторонами дальнейших мер по укреплению доверия»*²⁴. Совет Безопасности коснулся той же проблемы и в Резолюции 957 от 15 ноября того же года, посвященной ситуации в Мозамбике, в которой призвал все стороны *«завершить процесс национального примирения на базе, как предусматривалось в Общем соглашении об установлении мира, системы многопартийной демократии и соблюдения демократических принципов, которые обеспечат прочный мир и политическую стабильность»*²⁵.

Следует отметить, что в пост-конфликтных ситуациях Совет Безопасности рассматривал содействие и поощрение демократии также в качестве инструмента, направленного на достижение национального примирения. Так, например, в Резолюции 1040 от 29 января 1996 года по ситуации в Бурунди, Совет Безопасности, подчеркивая необходимость постконфликтного восстановления и внутринационального примирения для поддержания международного мира и безопасности, заявил о *«... своей полной поддержке усилий... по обеспечению всеобъемлющего политического диалога в целях содействия национальному, примирению, демократии, безопасности и обеспечению законности в Бурунди»*²⁶.

С обеспечением национального примирения также непосредственно связана и такая немаловажная функция демократизации, в ее трактовке Советом Безопасности ООН, как укрепление внутренней безопасности. Следует отметить,

что Совет безопасности ООН часто рассматривает вопросы укрепления демократии и обеспечения внутренней безопасности как две стороны одной медали и как необходимые предусловия для достижения всеобщего мира и стабильности. Снижение уровня внутреннего насилия и искоренение угроз внутренней безопасности являются необходимыми элементами обеспечения нормального функционирования демократических институтов, а само наличие демократических институтов рассматривается как данность, обеспечивающая общую и специальную превенцию возникновения или рецидива внутреннего вооруженного насилия.

Конечно же, особо остро проблема обеспечения внутренней безопасности встает в рамках избирательных процессов, когда напряжение между конкурирующими группировками накаляется, что приводит к ситуациям внутренней напряженности, способной превратиться в угрозу миру и международной безопасности. С подобным явлением мы столкнулись практически недавно, после прошедших в Кот-д'Ивуаре президентских выборов, которые спровоцировали новый виток напряженности между противоборствующими политическими группировками. Следует отметить, что именно из-за указанных опасений поствыборной эскалации вооруженного насилия в стране Совет Безопасности ООН еще до выборов, 29 сентября 2010 года принял решение о временном направлении в Кот-д'Ивуар дополнительного контингента миротворцев численностью 500 военнослужащих с тем, чтобы укрепить миротворческую миссию в этой стране накануне выборов. Ей было поручено помогать национальным правоохранительным органам в обеспечении безопасности в период подготовки и проведения выборов. В миссии ООН в Кот-д'Ивуаре

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷՔ

насчитывалось 8650 миротворцев, а после прибытия подкрепления их стало 9150²⁷.

Следует, однако, заметить, что в контексте деятельности Совета Безопасности в области демократизации успех или провал оказанного электорального содействия взаимообусловлен с окончанием или, наоборот, развязыванием вооруженного противостояния²⁸. Говоря иными словами, осуществляя функции по поощрению демократии, в том числе и посредством электорального содействия Совет Безопасности преследует скорее цель недопущения эскалации насилия и ее перерастания в угрозу миру, нежели задачу установления в том или другом государстве истинно демократического правления. Общая же функция демократического содействия в рамках ООН осуществляется иными органами.

Следует отметить, что, несмотря на то, что Совет Безопасности ООН, осуществляя функции демократического содействия в постконфликтных ситуациях, не рассматривает демократизацию единственной мерой, способной искоренить корни вооруженных конфликтов. Анализ резолюций, принятых Советом Безопасности ООН, свидетельствует о том, что Совет является сторонником комплексного, многокомпонентного подхода в деле предупреждения и прекращения вооруженных конфликтов в котором демократизация рассматривается лишь как один из необходимых для предупреждения конфликтов элементов. Так, например, в Преамбуле Резолюции 1265 Совета Безопасности ООН от 1999 года, посвященной защите гражданских лиц в вооруженном конфликте, подчеркивалась «необходимость всестороннего рассмотрения причин вооруженного

конфликта в целях повышения защиты гражданских лиц на долгосрочной основе, в том числе путем содействия экономическому росту, искоренению нищеты, устойчивому развитию, национальному примирению, благу управлению, демократии, господству права и уважению и защите прав человека»²⁹.

Новым трендом в области поощрения и содействия демократии в рамках полномочий Совета Безопасности ООН является деятельность, направленная на содействие созданию институциональной правительственной инфраструктуры, включая содействие осуществлению конституционных реформ и преобразований.

За редким исключением, в государствах затронутых вооруженным конфликтом происходит дезорганизация государственного аппарата, некоторые государственные структуры приобретают авторитарные свойства, происходит общая милитаризация властных структур, порой военные структуры подменяют собой гражданские. Более того, в случаях гражданских войн, правительственные структуры начинают ассоциироваться в качестве органов, представляющих лишь одну сторону конфликта (Подобно сегодня можно наблюдать, с частности в Ливии).

Исходя из указанного, Совет Безопасности пытается в рамках постконфликтных миссий оказать эффективное содействие реформированию или созданию правительственных структур на основе консенсуса или наиболее широкого представительства. Осуществляя свой мандат в той или иной постконфликтной ситуации, Совет Безопасности ООН пытается на основе демократических принципов содействовать созданию эффективного избирательного законодательства, системы сдержек и противовесов, судебных институтов и иных государственных

ных учреждений, в наилучшей степени обеспечивающих защиту прав человека и основных свобод.

Следует, однако, отметить, что подобная функция содействия государственному строительству, реализуемая в рамках мандата миссий, санкционированных Советом Безопасности ООН, должна основываться на определенных правовых принципах, отражающих особенности той или иной правовой системы. Однако, что делать Совету Безопасности, когда дело касается государств, в которых приходится создавать конституционно-правовую систему заново. В подобных ситуациях Совет Безопасности ООН пытается реализовать правовую реформу, основываясь на демократических принципах, ясно выраженных в нормах современного международного права. Говоря иными словами, в данном случае мы имеем дело с построением национальной правовой системы, на основе исключительно или преимущественно норм международного права.

По мнению некоторых исследователей, в частности, У. О'Нила, в случае с Косово интернационализация внутригосударственных институтов пошла еще дальше, так как международные институты по защите прав человека были непосредственно инкорпорированы в национальную судебную систему³⁰.

Отдельной "головной болью" для осуществления полномочий по содействию и поощрению демократии для Совета Безопасности, стали так называемые несостоявшиеся государства (failed states). Осуществление функции по поощрению и содействию демократии возможно в ситуациях, когда в государстве существует хотя бы минимальный уровень управления, который можно реанимировать, реформировать, привести в него какие-то демократические стандарты и институты. В случае же с несостоявши-

мися государствами, где попросту отсутствует какая-либо система централизованной власти, или публичная власть осуществляется только в отдельно взятых регионах, необходимо предпринять более оперативные меры, направленные на восстановление легитимной власти и только после этого предпринимать какие-то попытки демократического содействия.

Впервые Совет Безопасности столкнулся с вопросом демократического содействия несостоявшемуся государству в начале 1990-х, в связи с ситуацией в Сомали. Изначально Совет Безопасности пытался ограничить свое участие, задачей гуманитарной помощи населению Сомали. Однако уже на первых стадиях стало ясно, что простое гуманитарное содействие при царящей в государстве анархии и вакууме власти более чем не эффективно. Исходя из этого, Совет Безопасности, в своей Резолюции 814 от 26 марта 1993 года, призывал Генерального секретаря ООН и его специального представителя «*продолжать и активизировать свою работу на национальном, региональном и местном уровнях, охватывающую и поощряющую широкое участие всех слоев сомалийского общества, в целях продвижения процесса политического урегулирования и национального примирения и содействия народу Сомали в восстановлении его политических институтов и экономики*»³¹.

Необходимо заметить, что в отличие от иных органов ООН, таких как Генеральный секретарь, Комиссия по правам человека, Отдел содействия выборов Департамента по политическим вопросам и т. д., которые в своей деятельности изложили собственное видение демократии, Совет Безопасности не имеет какого-либо «официального» определения демократии³².

Анализ резолюций Совета Безопас-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷՔ

ности ООН позволяет нам утверждать о том, что изначально Совет Безопасности имел в отношении демократии скорее процедурный, чем содержательный подход. Новое «комплексное» понимание демократии Советом Безопасности ООН, на наш взгляд, появилось только в конце XX века, когда Совет Безопасности санкционировал миссии в Косово и Восточном Тиморе, мандат которых предполагал общий контроль за всеми властными функциями на подмандатных территориях. Особенностью данных миссий стало то, что Совет Безопасности ввел там «прямое правление», создав временные международные администрации под управлением ООН.

Так, еще в 2001 году в своем Докладе, озаглавленном «Предотвращение вооруженных конфликтов», Генеральный секретарь вновь раскрыл комплексный характер понимания «демократии» в рамках Организации. В пункте 79 указанного доклада однозначно указывалось на то, что «Предотвращению конфликтов в значительной мере способствует деятельность, осуществляемая Организацией Объединенных Наций в поддержку демократии в государствах-членах. Такая помощь предусматривает оказание всесторонней поддержки в области управления и обеспечения законности, включая помощь в проведении выборов. Доказано, что такая помощь играет важную роль в предотвращении разглаживания демократических институтов и процессов, особенно в обществах с переходной экономикой и новых или возрожденных демократиях»³³.

Исходя из указанного нового видения демократии Советом Безопасности ООН, и были созданы международные администрации в Восточном Тиморе и в

Косово, которые смогли сконструировать и осуществить такое построение государственных институтов, которое отражало бы как накопленную мировую практику, так и защиту прав человека, и установление соответствующих взаимоотношений между гражданами и правительством. В обоих случаях Совет Безопасности рассматривал созданные структуры в качестве демократических по существу³⁴.

Несмотря на противоречивые политические оценки миссии ООН в Косово в юридическом плане и с точки зрения укреплений полномочий ООН в области поощрения и содействия демократии она имеет принципиальное значение. Пункт 5, резолюции 1244 Совета Безопасности ООН от 10 июня 1999 года по Косово постановил «... *развернуть в Косово, под эгидой Организации Объединенных Наций, международное гражданское присутствие [подчеркнуто нами] и присутствие по безопасности с необходимым персоналом и снаряжением и приветствует согласие Союзной Республики Югославии на такие присутствия*»³⁵. Фактически основной особенностью миссии ООН в Косово стало комбинирование традиционного *военного* и нового *гражданского* компонента обеспечения безопасности. Международное гражданское присутствие в Косово, в соответствии с положениями пункта 10, указанной резолюции получило облик временной администрации для Косово, целью создания которой должно было стать обеспечение переходной администрации, при одновременном создании и контроле развитии «*временных демократических органов самоуправления в целях обеспечения условий для налаживания мирной и нормальной жизни для всех жителей Косово*»³⁶.

Данная резолюция позволила также

уточнить то понимание, которое Совет Безопасности ООН вкладывает в полномочия по поощрению и содействию демократии, так как в пункте 11 резолюции в развернутом виде были перечислены “основные обязанности международного гражданского присутствия” в регионе. Так, в соответствие, с рассматриваемым пунктом в обязанности международного гражданского присутствия в Косово входили:

1. содействие установлению, до окончательного урегулирования, существенной автономии и самоуправления в Косово;

2. осуществление основных гражданских административных функций, до тех пор, пока это необходимо;

3. организацию и контроль за развитием временных институтов демократического и автономного самоуправления до достижения политического урегулирования, включая проведение выборов;

4. передачу, по мере создания этих институтов, своей административной ответственности при осуществлении контроля за укреплением местных временных органов в Косово и других мероприятий в области миростроительства и оказании им поддержки;

5. содействие политическому процессу, призванному определить будущий статус Косово;

6. контроль за передачей полномочий от временных органов Косово к органам, учрежденным в рамках политического урегулирования;

7. оказание помощи в восстановлении ключевых объектов инфраструктуры и в восстановлении других экономических объектов;

8. поддержку — в координации с международными гуманитарными организациями — гуманитарной и чрезвычайной помощи;

9. поддержание гражданского правопорядка, включая создание местных полицейских сил, а на данном этапе путем развертывания для несения службы в Косово международного полицейского персонала;

10. защиту и поощрение прав человека;

11. гарантирование безопасного и беспрепятственного возвращения всех беженцев и перемещенных лиц в свои дома в Косово.

Обобщая рассмотрение вышеуказанных вопросов можно констатировать, что Совет Безопасности, основываясь на своих полномочиях, закрепленных в Уставе ООН, осуществляет функции по поощрению демократии, в контексте обеспечения и поддержания всеобщего мира и международной безопасности, рассматривая в качестве угроз миру и международной безопасности не только конфликтогенные ситуации, возникающие между двумя и более государствами, но также и ситуации эскалации внутреннего насилия в отдельно взятом государстве, рассматривая демократизацию как меру, направленную на искоренение истоков внутренних вооруженных конфликтов, посредством соответствующих институционализированных процессов, нацеленных на снижение внутренней напряженности и поиск приемлемых политических решений при возникновении критических ситуаций.

¹ *Fen Osler Hampson, David Malone, From reaction to conflict prevention: opportunities for the UN system*, Lynne Rienner Publishers, 2002, pp. 375-376.

² См., в частности, резолюции Совета Безопасности ООН 134 (UN Doc. S/RES/134) от 1 апреля 1960 года, 181 (UN Doc. S/RES/181) и 182 (UN Doc. S/RES/182) от 7

августа 1963 и 4 декабря 1963 года соответственно. См., подробнее, *David Schweigman, The authority of the Security Council under Chapter VII of the UN Charter: legal limits and the role of the International Court of Justice*, Martinus Nijhoff Publishers, 2001, pp. 53-63.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

- ³ Резолюция 67 Совета Безопасности ООН от 28 января 1949 года “Индонезийский вопрос”, UN Doc. S/RES/67.
- ⁴ См., в частности, резолюции Совета Безопасности 47 (UN Doc. S/RES/47) от 21 апреля 1948 года; 80 (UN Doc. S/RES/80) от 14 марта 1950 года; 91 (UN Doc. S/RES/91) от 30 марта 1951 года; 98 (UN Doc. S/RES/98) от 23 декабря 1952 года; 122 (UN Doc. S/RES/122) и 126 (UN Doc. S/RES/126) от 24 января и 2 декабря 1957 года, соответственно.
- ⁵ UN Doc. S/RES/181(1963).
- ⁶ Доклад Генерального секретаря, представляемый в соответствии с резолюцией, принятой Советом безопасности на 1078-м заседании, 4 декабря 1963 года (S/5471) UN Doc. S/5658.
- ⁷ UN Doc. S/RES/473(1980).
- ⁸ UN Doc. S/RES/554(1984)
- ⁹ UN Doc. S/RES/554(1984).
- ¹⁰ UN Doc. S/RES/919(1994).
- ¹¹ Fox, Gregory H. Democratization in David M. Malone (ed.) “The UN Security Council: from the Cold War to the 21st century” (Project of the International Peace Academy), Lynne Rienner Publishers 2004, p. 69.
- ¹² UN Doc. S/RES/814(1993).
- ¹³ Jeremy Farrall, ‘Does the United Nations Security Council Compound the Democratic Deficit?’ (2009) 46 *Alberta Law Review*, p. 932.
- ¹⁴ Jeremy Farrall, ‘Does the United Nations Security Council Compound the Democratic Deficit?’ (2009) 46 *Alberta Law Review*, pp. 913-932.
- ¹⁵ UN Doc. S/RES/940(1994).
- ¹⁶ Jeremy Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 326-334.
- ¹⁷ UN Doc. S/PRST/1998/5.
- ¹⁸ UN Doc. S/RES/1423(2002).
- ¹⁹ Adam Daniel Rotfeld, “The Organizing Principles of Global Society” in *Stockholm International Peace Research Institute Yearbook 2001* (Oxford, Oxford University Press 2001), p. 3.
- ²⁰ Gregory H. Fox, “Strengthening the State”, *Indiana Journal of Global Legal Studies* 7, no. 1. (1999)
- ²¹ Доклад Генерального секретаря о работе ООН «Предотвращение вооруженных конфликтов» UN Doc. A/55/985—S/2001/574 + Corr.1
- ²² Fox, Gregory H. Democratization in David M. Malone (ed.) “The UN Security Council: from the Cold War to the 21st century” (Project of the International Peace Academy), Lynne Rienner Publishers 2004, p. 83.
- ²³ Fox, Gregory H. “International Law and the Entitlement to Democracy after War”, *Global Governance* 9, no. 2 (2003), p. 179.
- ²⁴ UN Doc. S/RES/968 (1994)
- ²⁵ UN Doc. S/RES/957 (1994)
- ²⁶ UN Doc. S/RES/1040 (1996)
- ²⁷ Миротворческая операция в Кот-д’Ивуаре нуждается в подкреплении. <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?NewsID=14839>
- ²⁸ Terrence Lyons, “The Role of Post-Settlement Elections,” in Stephen John Stedman, Donald Rothchild and Elizabeth M. Cousens, eds., *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002), pp. 215-216.
- ²⁹ UN Doc. S/RES/1265 (1999)
- ³⁰ См. подробнее, William G. O’Neill, «Kosovo: An Unfinished Peace» (Boulder, Lynne, Rienner, 2000).
- ³¹ UN Doc. S/RES/814 (1993)
- ³² Fox, Gregory H. Democratization in David M. Malone (ed.) “The UN Security Council: from the Cold War to the 21st century” (Project of the International Peace Academy), Lynne Rienner Publishers 2004, p. 76.
- ³³ Доклад Генерального секретаря о работе ООН «Предотвращени вооруженных конфликтов» UN Doc. A/55/985—S/2001/574 + Corr.1
- ³⁴ Fox, Gregory H. Democratization in David M. Malone (ed.) “The UN Security Council: from the Cold War to the 21st century” (Project of the International Peace Academy), Lynne Rienner Publishers 2004, p. 76.
- ³⁵ UN Doc. S/RES/1244 (1999)
- ³⁶ UN Doc. S/RES/1244 (1999)

Ժողովրդավարության սահմանն ու ռոտոնիս սկզբի ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐԸ

Էդգար ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

*ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի
ամբիոնի ասպիրանտ*

Տվյալ հոդվածը նվիրված է կանտրա-գույն թեմաներից մեկին, որն արդիական է առ այսօր: Մասնավորապես, խոսքը ժողովրդավարության աջակցության և այդ ոլորտում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի դերի մասին է: Հատկանշական է, որ Միացյալ Ազգերի կողմից միջազգային խաղաղության և անվտանգության ժամանակակից պատկերացումները կառուցվում են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ ամրագրված սկզբունքների և նպատակների, այդ թվում՝ մարդու իրավունքները հարգելու, անդամ պետություններում ժողովրդավարությանն աջակցելու և դրա կայուն զարգացումն ապահովելու, իրականացնելու պոստուլատների վրա: Կարևոր է նաև, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն առանցքային դեր է խաղում միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման գործում, որը Միավորված Ազգերի շրջանակներում ավելի լայն առևնով է դիտարկվում, քան մարդկությանը համաշխարհային պատերազմների սպառնալիքից ուղղակի ազատագրելը:

Ժողովրդավարության ամրապնդման ոլորտում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի գործունեության նորմատիվային հիմքի վերլուծության հիման վրա հեղինակը նաև համառոտ պատմական ակնարկ է կատարել, ինչպես նաև սահմանվել են համապատասխան մարմնի՝ ուսումնասիրվող ոլորտում գործունեության հիմնական ուղղությունները: Հեղինակը նաև ուշադրություն է հրավիրել ժողովրդավարության իրականացման և դրա սատարման մեթոդ-

ների տարբերությունների վրա՝ պայմանավորված տնտեսական, իրավական և այլ գործոններով, որոնք ազդում են ժողովրդավարական քաղաքականության վրա:

Հետազոտության առանցքային հարցը պետություններում ժողովրդավարական ռեժիմի և հասարակության ժողովրդավարական կազմակերպումը օրինական (լեգիտիմ) ձևով ապահովելն է: Այսպես, ժողովրդավարական կառավարման և ժողովրդավարացման հարցերը Անվտանգության խորհրդում դիտարկվել են, մասնավորապես, Ալբանիայի, Բոսնիայի և Հերցեգովինայի, Բուրունդիի, Կամբոջայի, Հարավաֆրիկյան Հանրապետության, Գաիտիի, Սյեռա-Լեոնեի, Սոմալիի և այլ օրինակներով: Հատկանշական է, որ նշված իրավիճակներից յուրաքանչյուրում Անվտանգության խորհուրդը ժողովրդավարական կարգով ընտրված կառավարության տապալումը դիտվում է որպես միջազգային խաղաղության և անվտանգությանն ուղղված վտանգ, ինչը պահանջում է ՄԱԿ-ի Կանոնադրության գլուխ VII-ին համապատասխան իրականացվող միջոցառումների ձեռնարկում:

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի այն բանաձևերի վերլուծությունը, որոնք ընդունվել են սառը պատերազմից հետո, վկայում է այն մասին, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, որպես կանոն, դրական էր վերաբերվում ժողովրդավարացման և ժողովրդավարական կառավարման հարցերին՝ դրանք դիտելով որպես ազգային հաշտեցման, քաղաքացիական պատերազմներ անցած պետություններում անվտանգության ապահովմանն ուղղած գործիքներ, ինչպես նաև որպես իշխանական ենթակառուցվածքների վերականգնման սատարմանն ուղղված միջոցներ:

Սկսած 1990-ական թվականներից՝

ՄԱԿ–ի Անվտանգության խորհուրդը կարծես թե վերափոխեց համաշխարհային խաղաղության ու անվտանգության վտանգի մասին իր պատկերացումը՝ այն ընկալելով որպես բացառապես այնպիսի իրավիճակներին վերաբերող, որոնցում ներգրավված են երկու կամ ավելի անդամ պետություններ: Անվտանգության խորհրդի վերջին տարիների պրակտիկան վառ ապացույցն է այն բանի, որ իր կողմից ժողովրդավարության սատարումն ու աջակցությունը դիտվում են որպես միջոց, որոնք ուղղված են արյունալի քաղաքացիական պատերազմների և ներպետական այլ բախումների կանխարգելմանն ու ավարտմանն ուղղված միջոց: Բացի դրանից, ավելորդ չէր լինի նշել, որ ժողովրդավարությունը ծառայում է որպես նոր բախումները զսպող, միջազգային կայունությունն ամրապնդող գործիք, ինչով էլ ամրապնդում է միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը:

Ընդհանրացնելով հոդվածում արծարծված հարցերը՝ կարելի է փաստել, որ Անվտանգության խորհուրդը, հիմնվելով ՄԱԿ–ի Կանոնադրությամբ ամրագրված իր լիազորությունների վրա, իրականացնում է ժողովրդավարության սատարման գործառույթներ՝ համընդհանուր խաղաղության և միջազգային անվտանգության ապահովմանն ու ամրապնդման համատեքստում: Ընդ որում, ՄԱԿ–ի Անվտանգության խորհրդի կողմից որպես համընդհանուր խաղաղության և միջազգային անվտանգության վտանգ են դիտվում ինչպես միջպետական բախումային իրավիճակները, այնպես էլ առանձին պետությունում ներքին բռնության գործադրման դեպքերը, ուստի ժողովրդավարությունը քննարկվող դեպքերից յուրաքանչյուրում հանդես է գալիս որպես բախումների կանխարգելման և վերացման գործուն միջոց:

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍԵԼ

**Ս. Ա. ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆԻ «ԱՆՁԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՕՐԻՆԱԿԱՆ
ՇԱՀԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ
ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Դավիթ ՄԵԼԵՈՆՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դոցենտ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր Սամվել Աղվանի Դիլբանդյանի՝ «Անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության մինչդատական վարույթում» մենագրությունը այս ոլորտին վերաբերող առաջին համալիր և ամբողջական ուսումնասիրությունն է, որի շրջանակներում վեր են հանվել Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության մինչդատական վարույթի շրջանակներում մարդու իրավունքների պաշտպանության առնչության առկա խնդիրները և առաջարկվել դրանց լուծման գործնական ուղիներ:

Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումների հիմնական նպատակը «մարդակենտրոն» քրեական դատավարության հիմնումն է, որին հասնելու հիմնական նախապայմանը արդարադատության համակարգի վերակառուցումն է: Այսինքն, արդարությունը դառնում է քրեական դատավարության արդյունավետությունը որոշող գլխավոր չափանիշը: Քրեական դատավա-

րության օրենսգրքի ընդունումից մինչ օրս ընթացող դատաիրավական բարեփոխումների համակարգային վերլուծությունը ցույց տվեց, որ դրա ամբողջական և արդյունավետ իրականացմանը խոչընդոտող խնդիրների հիմնական մասը հետևանք է օրենսդրական նորամուծությունների նկատմամբ իրավակիրառողների ոչ միանշանակ վարքագծի, քանի որ վերջիններս ոչ միշտ են պատրաստ ընդունելու նոր իրողությունը և դրանց օրենսդրական արձագանքը:

Իրավակիրառողի այս վերաբերմունքը հաճախ հետևանք է նաև այն հստակ չափանիշների բացակայության, որոնք կկանխորոշեն քրեադատավարական ոլորտի բարեփոխումների ուղղվածությունը:

Ներկայացվող մենագրությունն այն հիմնարար հետազոտությունն է, որն անհրաժեշտ տեսական հիմք կստեղծի՝ ուղղված մարդասիրական գաղափարների մշակմանը, իսկ վերջնարդյունքում՝ քրեական դատավարությունում հումանիստական գաղափարախոսության ստեղծմանը: Հետազոտությունն արժևորվում է նաև նրանով, որ հեղինակն անդրադարձել է նաև Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում մարդու իրավունքների պաշտպանության կառուցակարգերի մշակմանը և առանձին կառուցակարգեր ներդնելու առաջարկներ ներկայացրել:

Հեղինակի համար մնան հետազոտության նախադրյալ է ծառայել վերոնշյալ

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍԵԼ

խնդիրները դոկտորինային և կիրառական մակարդակներով լուծելու անհրաժեշտությունը, այսինքն՝ ինչպես տեսության, այնպես էլ անմիջական իրավակիրառության մակարդակներում: Հենց դրա անհրաժեշտությունն էլ կանխանշում է վերոնշյալ հիմնախնդիրների հետազոտության արդիականությունը:

Մենագրության մեջ հեղինակի կողմից ներկայացվել են արժեքավոր առաջարկներ՝ ուղղված ինչպես օրենսդրության, այնպես էլ իրավակիրառական պրակտիկայի կատարելագործմանը: Կարևոր է հեղինակի առաջարկությունը՝ օրենքում մատնանշելու, որ քրեական դատավարությունում ապահովվում են լոկ օրինական շահերը, այսինքն՝ նրանք, որոնք համապատասխանում են օրենքում հռչակված իրավունքներին: Հեղինակի այն առաջարկությունն ուղղված է Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում անձի իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովմանը ծառայող ինստիտուտները չկրեն դեկլարատիվ բնույթ, անհրաժեշտ է, որ դրանք կազմեն միասնական համակարգ, քանի որ միասնությունը դրանց ապահովման ամենակարևոր նախադրյալներից է: Ընդ որում, օրինական շահերի իրացման միջոցով իրացվում են նաև քրեադատավարական օրենսդրությունում հռչակված իրավունքները:

Հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ իրավունքներն ու օրինական շահերն ապահովել հնարավոր է միայն մասնավոր և հանրային հիմքերի միջև հավասարակշռություն պահպանելու դեպքում: Քանի որ, մի կողմից, քրեական դատավարությունում պետք է լինեն պետության և հասարակության շահերն ապահովող ընթացակարգեր և ինստիտուտներ, մյուս

կողմից պետք է ապահովվեն յուրաքանչյուր առանձին անձի իրավունքներն ու օրինական շահերը: Այդպիսի հավասարակշռումը հնարավորություն կտա կանխելու իրավապահպան մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց կանայականությունները և ապահովելու անհրաժեշտ պայմաններ մրցակցության սկզբունքն իրացնելու համար: Ըստ հեղինակի, այնպիսի հավասարակշռման առկայությունը, որտեղ ոչ հանրային, ոչ էլ մասնավոր հիմքերը չեն դիտվում որպես գերակա, հիմնական, թույլ չի տալիս որպես քրեական դատավարության սկզբունք առանձնացնել հանրայնության սկզբունքը: Այն չի կարող ընկած լինել նաև Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսդրության բարեփոխումների հիմքում:

Մենագրության շրջանակներում հեղինակն արդարացիորեն քննարկման առարկա է դարձրել նաև դատավարական ձևի՝ որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքի պահպանման և կատարելագործման հիմնախնդիրները: Կատարված վերլուծության հիման վրա հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ քրեական դատավարության օրենսգրքում չպետք է թվարկվեն օրենքի էական խախտումները, որոնք կարող են հանգեցնել դատավճիռը փոխելուն: Դատարանը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում ինքը պետք է որոշի այն հարցը, թե արդյոք կոնկրետ խախտումը բավարար է կայացված դատավճիռի փոփոխման կամ բեկանման համար:

Հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ քրեադատավարական ձևի միասնությունը չի բացառում դրա տարբերակվածությունը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ քրեական գործերի առանձին կատեգորիաներ, ելնելով դրանց առանձնահատկություններից, պահանջում են բարդացնել կամ, հակառակը, պարզեցնել դատավարական ընթացակարգը: Դա կարող է անհրաժեշտ լինել ինչպես նախնական կամ

դատական քննության օպտիմալացման, այնպես էլ քրական դատավարությանը մասնակցող առանձին կատեգորիայի անձանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար:

Չեղինակը մանրամասն քննարկման առարկա է դարձրել նաև քրեական գործի հարուցման փուլի նպատակահարմարության հարցը: Թեև ընդհանուր առմամբ հեղինակը կասկածի տակ է դնում այս փուլի առկայության նպատակահարմարությունը, սակայն գործող քրեական դատավարության օրենսգրքի պարագայում առաջարկում է այս փուլում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը երաշխավորող արժեքավոր առաջարկներ:

Քրեական դատավարության սուբյեկտների իրավունքների վերլուծության հիման վրա հեղինակը նշում է, որ նախնական քննության ընթացքում փաստարկներով զինվում է քրեական դատավարության միայն մի կողմը՝ մեղադրանքի կողմը: Մյուս կողմը զրկված չէ իրավունքներից և նույնպես կարող է մասնակցել ոչ միայն իր ապացուցողական բազայի ձևավորմանը, այլև հնարավորություն ունի ծանոթանալու հավաքվող ապացույցներին և քննադատել

դրանք ինչպես նախնական քննության փուլում, այնպես էլ հետագայում՝ դատական քննության ժամանակ: Բացի այդ, այն օժտված է իրավունքներով, որոնց օգնությամբ կարող է պաշտպանել իր շահերը քրեական դատավարության տվյալ փուլում: Ընդ որում, նախնական քննության անցկացման ձևն ինքնին ենթադրում է ոչ միայն տուժողների, այլև պաշտպանության կողմի իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը:

Ըստ հեղինակի, նախնական քննության փուլում պաշտպանի իրավունքների ընդլայնումը քննիչի կամայականություններից պաշտպանվելու երաշխիք է: Դա բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում՝ խուսափելու մեղադրական ուղղվածությունից: Պաշտպանի ակտիվությունը օրենքով իրեն տրված իրավունքները կիրառելիս թույլ է տալիս ավելի արդյունավետորեն պաշտպանել կասկածյալների, մեղադրյալների իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Մենագրությունն իր տեսական հիմքով և պրակտիկ նշանակությամբ օգտակար կլինի ինչպես քրեական դատավարության գիտությամբ զբաղվողների, այնպես էլ ոլորտի պրակտիկ աշխատողների համար:

**Հարգելի հեղինակներ,
Հանդեսին նյութեր հանձնելիս խնդրում ենք
պահպանել հետևյալ պահանջները.**

Խմբագրական խորհուրդը և խմբագրությունը կքննարկեն միայն այն նյութերը, որոնք կուղարկվեն էլեկտրոնային փոստով կամ խմբագրություն կներկայացվեն թղթային տարբերակով՝ էլեկտրոնային տարբերակի հետ միասին:

Հոդվածները՝ որպես կանոն առավելագույնը 25.000 տպագիր միջ՝ ներառյալ տողատակերը:

Նյութերն ընդունվում են համապատասխան ԲՈՒՀ-երի ամբիոնների, գիտահետազոտական հիմնարկների բաժինների երաշխավորության, ինչպես նաև մասնագետի կարծիքի առկայության դեպքում: Նյութին կից անհրաժեշտ է ներկայացնել հոդվածի անգլերեն վերնագիրը, համառոտագիրը, հեղինակի տվյալները:

Նյութերի ծավալը որոշելիս խնդրում ենք հիմք ընդունել հետևյալ պահանջները՝ տեքստը տպագրվում է սովորական A4 չափի թղթի վրա, 1.5 տողաչափով, հիմնական տեքստի տառերի չափը՝ 12, տողատակերի տառերի չափը՝ 10, լուսացքները՝ ձախից, վերևից, աջից և ներքևից՝ 2 սմ:

Տառատեսակը՝ հայերեն տեքստերինը՝ «Arial Armenian», ռուսերենինը՝ «Arial LatRus»:

Նորմատիվ ակտեր օգտագործելիս տեքստում պետք է նշել դրա տեսակը (Հայաստանի Հանրապետության օրենք, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագիր և այլն),

ընդունման ժամանակահատվածը (ընդունման օրը՝ թվերով, ամիսը՝ տառերով, ընդունման տարին՝ քառանիշ թվերով, օրինակ՝ 2003 թվականի դեկտեմբերի 12), չակերտներում նշել լրիվ (առանց կրճատումների) անվանումը (այդ թվում՝ ոչ թե ՀՀ, այլ Հայաստանի Հանրապետություն): Այս դեպքում տողատակում բավարար է նշել հրատարակության աղբյուրը:

Տեքստում կարելի է նշել ակտի տեսակը, ամսաթիվը և առանց չակերտների կրճատ անվանումը, որը կտա ճիշտ պատկերացում փաստաթղթի մասին:

Հեղինակներին խստիվ խորհուրդ է տրվում մինչև ուղարկելը մանրամասն ստուգել շարվածքի, ինչպես նաև համապատասխան իրավաբանական հասկացությունների ճշտությունը:

Նյութի առաջին էջում՝ վերնագրից հետո, նշվում են տեղեկություններ հեղինակի մասին, որոնք կարտացոլվեն մեր պարբերականում՝ հեղինակի անուն և ազգանունը ամբողջությամբ, պաշտոնը և աշխատանքի վայրը, առկայության դեպքում՝ գիտական աստիճանը և կոչումը: Օրինակ՝ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու ...:

Վերջին էջում հեղինակը պարտադիր դնում է իր ստորագրությունը, նշում կոնտակտային տվյալները: